

CLIO KÖTETEK
10.

NARRATÍVÁK FOGSÁGÁBAN

A KASZTNER-ÜGYRŐL SZÓLÓ TUDOMÁNYOS
ÉS KÖZÉLETI DISKURZUSOK TÖRTÉNETE

OLOSZ LEVENTE

Olosz Levente

Narratívák fogságában

A Kasztner-ügyről szóló tudományos
és közéleti diskurzusok története

CLIO KÖTETEK

Sorozatszerkesztő:
Fóris Ákos és Gellért Ádám

OLOSZ LEVENTE

NARRATÍVÁK FOGSÁGÁBAN

**A KASZTNER-ÜGYRŐL SZÓLÓ TUDOMÁNYOS ÉS
KÖZÉLETI DISKURZUSOK TÖRTÉNETE**

Felelős szerkesztő: Gellért Ádám
Segédszerkesztő: Fóris Ákos
Borítóterv és kivitelezés: Gellért Ádám

Szakmai lektor: Novák Attila

© Olosz Levente, 2022
© Clio Intézet, 2022

A kiadványsorozat a Miniszterelnökség támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

Borítókép: Kasztner Rudolf az Izraeli Rádió (Kol Yisrael) stúdiójában valamikor az 1950-es évek elején. <https://commons.wikimedia.org>.

ISBN 978-615-6231-08-6
ISSN 2677-1888 (Clio kötetek)

<https://www.clioinstitute.hu/cliokotetek>

CLIO INTÉZET

BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
A MENTŐBIZOTTSÁG ÉS AZ SS KÖZÖTTI TÁRGYALÁSOK	11
A HÁBORÚ UTÁNI MAGYARÁZATOK	16
<i>A zsidó közösség kritikái</i>	16
<i>A mentésekben résztvevők értelmezései</i>	28
<i>Lévai Jenő történelmi ítélete</i>	35
KASZTNER MEGÍTÉLÉSE IZRAELBEN: HŐSBŐL ÁRULÓ	38
A POLÉMIA KISZÉLESEDÉSE IZRAELBEN ÉS MAGYARORSZÁGON	57
<i>Az izraeli magyar nyelvű nyilvánosság</i>	57
<i>A Kasztner-ügy kiteljesedése az izraeli közéletben</i>	68
<i>A két narratíva megszilárdulása</i>	71
<i>A magyar államszocialista narratívák</i>	83
TÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSOK	94
<i>Az első izraeli és nemzetközi feltárások</i>	94
<i>Az izraeli történészek szemléletváltása</i>	101
<i>Kísérletek az izraeli közbeszéd átformálására</i>	115
<i>Magyar történelmi feldolgozások</i>	119
<i>Új tudományos megközelítések</i>	143

ÚJ FELDOLGOZÁSOK, BEKÖVESEDETT NARRATÍVÁK, ÚJRA KIÚJULT VITÁK	148
<i>A hősi portré védelmezői</i>	148
<i>Kasztner ellenlábasai</i>	153
<i>Paul Bogdanor áltudományos érvei</i>	161
KASZTNER KÖZÉLETI EMLÉKEZETE	169
<i>Színművészeti és filmes feldolgozások</i>	169
<i>Múzeumok, kiállítások és emlékhelyek</i>	176
ÖSSZEGZÉS ÉS ÉRTELMEZÉS	184
FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	205

BEVEZETÉS¹

Kasztner Rezső mentési tevékenysége a magyarországi holokauszt máig egyik leginkább vitatott kérdése, amely Izraelben és Magyarországon egyaránt történészi, jogi és publicisztikai polémák sorát szülte. A személyével kapcsolatos vélemények igen megosztók. Kiadványok sorozata állítja róla, hogy hős volt, aki élete kockáztatásával több ezer, sőt tízezer embertársát mentette meg. Mások ezzel szemben egy önző, mindenre képes gazembernek láttatják, aki barátai és családtagjai megmentéséért feláldozta a magyar zsidóság nagy részét, vagy akár aktívan segédkezett a náciknak a zsidók kiirtásában.

Ellentmondásos megítélését azáltal szerezte, hogy miután 1944-ben a német hadsereg megszállta Magyarországot, SS-tisztekkel bocsátkozott tárgyalásokba – kiemelten Adolf Eichmann-nal. Az eredeti náci ajánlat szerint a magyar zsidóság egészét a nemzetközi zsidó szervezetek és szövetséges hatalmak különböző árukért válthatták volna meg. A csereindítványt Kasztner kollégája, Joel Brand közvetítette a szövetséges hatalmak felé. A minden valószínűség szerint figyelemelterelésre használt ajánlatot a szövetségesek elutasították, közben a németek – a magyar hatóságok közreműködésével – megkezdtek a magyar zsidóság deportálását. A fejlemények kényszerítették Kasztnert és társait, hogy az ambiciózus mentésről lemondjanak, és egy kisebb csoport kivásárlásáról egyezkedjenek. A tárgyalások eredményeként június 30-án 1658 személy egy különvonaton hagyta el az országot, akik először a bergen-belseni munkatáborba kerültek, majd két csoportban sértetlenül átlépték a svájci határt. A vonaton helyet kaptak a „váltságdíjat” fizető prominensek, értelmiségiek, cionista mozgalom tagjai, rabbik, árvák, munkaszolgálatosok és a környező országokból menekült zsidók.

¹ A könyv a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj és Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával valósult meg.

A háború végétől élt a vád Kasztnerrel szemben, hogy egy szűk, válogatott elit megmentését szem előtt tartva cserbenhagyta a magyar zsidóság többi részét. Később, Izraelben a vádak egy rágalmazási perben csúcsosodtak ki, amely Kasztner elmarasztalásával zárult: a bíró megállapította, hogy Kasztner a nációkkal kollaborált. A későbbi felmentő bírósági ítélet ellenére a közben merénylet áldozatává vált Kasztner Rezső nevét sosem tudták teljesen tisztázni.

A Kasztner-ügy kifejezés magába foglalja a mentési kísérleteket, valamint a Kasztner-per néven elhíresült Izrael Állam kontra Malkiel Grünwald rágalmazási pert is. A kettő olyannyira egybefonódott, hogy a témával foglalkozó irodalom (tudományos és ismeretterjesztő egyaránt) szinte kivétel nélkül összekapcsolva tárgyalja. A dolgozat célja a Kasztner-ügy kapcsán kialakult polémia elemzése azáltal, hogy a két tábor, a Kasztnert hősnak és árulónak kikiáltók érveit és azok létrejöttének körülményeit megvizsgálja, ennek alapján a vita dinamikáját felvázolja, valamint magyarázza hevességének okait. A két oldalon álló tábor mellett kialakult egy történészi, objektivitásra törekvő narratíva is, amely a közbeszédben mindmáig nem vált uralkodóvá. Vállalkozásomban azokat az érveléseket, toposzokat, valamint szóhasználatot azonosítom, amelyek a napjainkra ismert képet kialakították a Kasztner-ügyről. Ezeket az elemeket a földrajzi hely (Izrael, Kárpát-medence és nyugati országok) és a történelmi idő mellett a társadalmi, politikai és emlékezetpolitikai folyamatok is befolyásolták. Ebből a felfogásból kiindulva fontosnak tartottam a két tábor társadalmi-politikai hátterének megrajzolását, ezzel is közelebb kerülve annak megértéséhez, hogy mi készítette az adott szereplőket véleményük megformálására és exponálására. Itt elsősorban a jobboldali és baloldali nézeteket vallók, illetve a holokauszt során súlyos veszteséget átélt túlélők és Kasztner megmentettjei közötti szembe helyezkedésről van szó.

A témáról írt tömérdek irodalmat Randolph L. Braham 2010-ben a magyarországi holokausztról kiadott bibliográfiájában gyűjtötte össze

először.² Ebből kiindulva hólabda-módszerrel, digitális könyvtárakban, illetve könyvgyűjtemények adatbázisát használva³ tártam fel a releváns publikációkat. A témához kapcsolható sajtócikkek felkutatásánál az előbb említett kapaszkodók mellett nagy segítségemre volt az Arcanum, az Izraeli Nemzeti Könyvtár újságadatbázisa, illetve a Yad Vashem digitális gyűjteménye, ahol keresőszavak (Kasztner, Mentőbizottság, Komoly Ottó, zsidó tanács) alapján szűrhetők ki a vonatkozó tételek. Mivel olyan sajtótermékek, mint a *Hatikva*, *A Jövő* vagy az *Izraeli Képeslap* digitalizálása még nem történt meg, ezért elengedhetetlen volt ezek tüzetes átvizsgálása. A téma kapcsán a lövészárók két oldalán kialakult álláspontok elemzése mellett igyekszem bemutatni a közvélemény, a közhangulat alakulását is. Ennek feltárásában korabeli elemzések, diplomatai megfigyelései, magánlevelezések és a sajtó volt segítségemre. Itt mindenekelőtt Kasztner Rezső, Komoly Ottó és Marton Ernő hagyatéka bírt nagyobb relevanciával. Ezek a források a Haifai Egyetemhez tartozó Strochlitz Intézetben, a Moreshet Levéltárban, a Yad Vashem irattárában és a United States Holocaust Memorial Museumban találhatóak. A diplomatai észrevételei pedig az 1948 és 1967 között fennálló, Magyarország Tel-Avivba kihelyezett nagykövetségének iratai között lelhetőek fel. Az összegyűjtött témérdek forrás ellenére ez a könyv nem vállalkozhat minden egyes, a tárgyról közölt írás elemzésére, de a legfontosabb irányt kijelölő, a diskurzust alakító műveket recipiálja. Mivel a Kasztner-ügy szorosan kapcsolódik a zsidó tanácsok problémaköréhez, a tanácsok megítélésének változását is nyomon követem.

Az itt gyakran használt kollaboráció és ellenállás szavak némi magyarázatra szorulnak. Mindkét fogalom attól az adott történelmi kontextustól függött, amelyben használták, és mindkét viselkedési

² Braham, 2010: 474–479.

³ A következő adatbázisokat használtam: Jstore, Yad Vashem Digital Collection, The Yehuda Schwarzbbaum Online Library, KasztnerMemorial.com bibliográfiai gyűjteménye, Izraeli Nemzeti Könyvtár katalógusa, Országos Széchényi Könyvtár katalógusa, Matarka és Arcanum adatbázisai.

mintának több szintje ismert. Manapság a legszélesebb körben elfogadott szemlélet szerint az ellenállás a túlélésre tett különböző erőfeszítéseket öleli fel, amelyet a tudatos szándék meglétéhez kell kötni. Ezzel szemben a kollaboráció általában az ellenséggel való önkéntes együttműködést jelenti közös ideológia, anyagi vagy más természetű haszon miatt. Figyelembe véve a fogalmak körül kialakult vitákat, Dan Michman három-három viselkedési szintet különböztetett meg az ellenállás–kollaboráció skálán. Ellenállás: 1.) fegyveres, tudatos, elkötelezett ellenállás; 2.) erőszakmentes, ám aktív, szervezett, elkötelezett és tudatos ellenállás; 3.) erőszakmentes, szervezetlen, ösztönös ellenállás. Együttműködés/kollaboráció: 1.) együttműködés: szükséges együttműködés az alapvető életkörülmények fenntartásáért; 2.) alkalmazkodás: a mindennapi élet fenntartása, várva a fejleményeket, a szállóval való azonosulás vagy az iránta való elkötelezettség nélkül. 3.) kollaboráció: készséges, önkéntes együttműködés és (ideológiai vagy egyéb természetű) azonosulás a szállóval.⁴

Az első fejezetben nyomon követem a mentések zsidó szereplőinek, köztük Kasztner igyekezetét arra, hogy a történekekről szóló diskurzusban saját nézőpontjukat érvényesítsék. A második fejezetből kiderül, Kasztner igen eredményesen állította be magát a magyarországi mentőakciók központi figurájának. Részben erre alapozva, sikeres politikai és újságírói karriert futott be a zsidó államban, egészen a rágalmozási per végéig, amely súlyos presztízsszesztésséggel járt számára. A harmadik fejezet a Kasztner halála utáni időszakról szól, és azt vizsgálja, hogy a holokauszt és Kasztner mentései milyen formában jelentek meg a pártpolitikai harcoktól sem független izraeli és magyarországi kollektív emlékezetben. Ezt követően a mentések történeti feldolgozásáról adok mélyebb áttekintést, majd a film illetve színházi adaptációkon, emlékhelyeken és intézményesített emlékezeteken keresztül járom körül a Kasztnerrel kapcsolatos izraeli és magyarországi

⁴ Michman, 2008: 215.

diskurzusokat. Az utolsó fejezet az összegzésen túl értelmezni is próbálja a Kasztnerről kialakult ellentmondások mögöttes tartalmát, illetve az elemzett szakmunkák alapján lefektet néhány alapvetést, vagy ha úgy tetszik, kiindulási pontot a jövőbeni kutatások számára.

A MENTŐBIZOTTSÁG ÉS AZ SS KÖZÖTTI TÁRGYALÁSOK

A Budapesti Zsidó Segély és Mentőbizottság⁵ (Váádát háezra véhácáláh)⁶ 1943 januárjában alakult meg azzal a céllal, hogy a környező országokból menekülő zsidókat segítse, a menekülésüket megszervezze, valamint a magyarországi zsidóság önvédelmét előkészítse. A szervezet vezetője, Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke volt, helyettese Kasztner Rezső, további tagjai pedig Hansi Brand, Joel Brand, Springmann Sámuel és Szilágyi Ernő voltak. Kasztner Rezső annak köszönhetően töltötte be az elnökhelyettesi pozíciót, hogy 1940 előtt az erdélyi cionista mozgalomban és a cionisták által létrehozott politikai pártban szert tett azokra a tapasztalatokra, amelyek a szervezet szürke zónában végzett vagy teljesen illegális munkájához elengedhetetlenek bizonyultak.⁷

A német megszállást követően, a szlovákiai Mentőbizottság németekkel folytatott tárgyalásaira alapozva Kasztner és Joel Brand felvette a kapcsolatot Dieter Wisliceny német SS-századossal, Adolf Eichmann helyettesével. Az első találkozóra 1944. április 5-én került sor. Az azt követő találkozókön megkötött alku alapján a zsidó vezetők 2 millió dollárt (ebből rövid időn belül előlegként 6,5 millió pengőt) adtak volna át, cserébe a németek hajlandók lettek volna egymillió zsidót semleges területre kiengedni. Mivel április végén megkezdődött a

⁵ A szövegben használt Mentőbizottság megnevezés a Budapesti Zsidó Segély és Mentőbizottságot jelöli, amennyiben egy másik (pl. kolozsvári) azonos nevű szervezetről írok, ott egyértelművé teszem az adott helység nevét.

⁶ A héber szavak átírása fonetikus kiejtés szerint történt. Kivételt képeznek az izraeli történészek nevei, akik nevét az angol, átírt formában használom.

⁷ Olosz, 2020.

gettósítás, majd pedig május közepén a kárpátaljai zsidók deportálása, az SS tárgyalópartnerek „jó szándékuk jeleként” jóváhagyták 600 személy kiutazását Palesztinába. A kiutazást a megszállás előtt néhány nappal a magyarországi Palesztina Hivatalhoz érkezett kiutazási engedélyek (certifikátok) biztosították.⁸

Mivel Wisliceny vidéken irányította a gettóba gyűjtést, az SS részéről a tárgyalások vezetését Eichmann vette át, aki 1944. április 25-én a Branddal folytatott tárgyalásokon újabb egyezséget ajánlott, amelynek keretében a nácik bizonyos, Magyarországon kívülről megszerzendő javak fejében „eladnának” egymillió zsidót. Ez később a „vért áruért” ajánlatként híresült el. Brand azt a feladatot kapta, hogy Isztambulban kézbesítse az ajánlatot a nemzetközi zsidó szervezetek és a nyugati szövetségesek felé. A németek megbízásából Brandet a különböző titkosszolgálatoknak dolgozó csempész és ügynök, Grósz Bandi kísérte. Az ő állítólagos feladatai közé tartozott, hogy felügyelje Brandet, továbbá a szövetségeseknél béke iránt puhatolózzék. Az akciónak természetesen nem volt realitása, mivel az angolszász szövetségesek nem vették komolyan a német ajánlatot, azt egyszerű provokációnak tartották. Brand találkozott a Zsidó Ügynökség és más zsidó szervezetek képviselőivel, azonban rövid időn belül a török hatóságok kitoloncolták Szíriába, ahol a brit hatóságok letartóztatták mint ellenséges kémeket. A háborút végéig egy kairói börtönben raboskodott.⁹

A Mentőbizottság Budapesten maradt tagjai Brand távirataiból és titkos csatornákon küldött leveleiből értesültek a küldetés kudarcáról, így inkább egy korlátozott kivándorlást magába foglaló mintavonat (Musterzug) összeállítására koncentráltak. Ennek alapját egy 600-as kivándorlási lista képezte, részleteit pedig Kasztner tárgyalta le Eichmannnal. A németek jóváhagyták, hogy a vidéki gyűjtőtáborokból a Mentőbizottság által összeállított listákon szereplő zsidókat Budapestre

⁸ Braham, 1997a: 1030–1032.

⁹ Haraszti, 2021b.

szállítsák, és a Columbus utcában, a Siketnémák Intézetének udvarán felépített barakkokban helyezték el (később e célra másik két tábor is alakult). Kolozsvárról, Kasztner szülővárosából érkezett a legtöbb személy, 388 fő, de kisebb csoportok érkeztek Debrecen, Szeged, Pápa, Szombathely, Sopron, Kaposvár, Székesfehérvár, Sárvár, Kiskunfélegyháza, Csaba, Bácsalmás és Nagyvárad gettóiból, gyűjtőtáboraiából is. A lista egyre bővült, a június 30-án késő éjszaka induló vonatra a „potyautasokkal” együtt összesen 1684 személy kelt útra.¹⁰

A helyek fejenként ezer dolláros összegbe kerültek. A váltságdíjat részben a Zsidó Tanács és Mentőbizottság forrásaiból, részben a 150 árverésre bocsátott férőhely után beszedett díjból fedezték. Ezen felül Kurt Becher SS-Obersturmbannführer, Heinrich Himmler gazdasági szakértője, aki szintén bekapcsolódott a tárgyalásokba, 50 helyet fenntartott pártfogoltjai számára. A váltságdíj teljes összege a zsidó közösség becslése szerint megközelítette a 8 600 000 svájci frankot. A listák összeállításában részt vettek a kolozsvári zsidó vezetők (Fischer József és Danzig Hillél), a budapesti Mentőbizottság tagjai, így Komoly Ottó és Szilágyi Ernő, illetve a budapesti ortodox és neológ hitközségi vezetők.¹¹

A különvonat Bécsen keresztül július 8-án érkezett meg a bergensbelseni koncentrációs táborba. További sorsuk azoktól a tárgyalásoktól függött, amelyek Kasztner közvetítésével Kurt Becher a nemzetközi zsidó szervezetekkel, közvetlenül pedig a nyugati szövetségesekkel folytatott. Becher 1944 augusztusa és 1945 februárja között több alkalommal is tárgyalt Saly Mayerrel, az egyik legbefolyásosabb zsidó segélyszervezet, az American Jewish Joint Distribution Committee svájci képviselőjével. Először a Svájcot Ausztriával összekötő hídon találkoztak, majd Svájcban sikerült találkoznia a zsidó ügyekkel foglalkozó amerikai kormány szerv, a War Refugee Board (Háborús Menekültügyi Bizottság) megbízottjával

¹⁰ Molnár, 2022: 21–22.

¹¹ Veszprémy, 2017.

is. Saly Mayer több millió svájci frankot ajánlott fel csali gyanánt tárgyalópartnerének, annak érdekében, hogy a különvonat utasait Svájcba engedjék, a megmaradt magyar zsidók gyilkolását beszüntessék, illetve a segélyezésüket megkezdhessék.¹² Bár tárgyalásai a náci különbéke kísérletek szempontjából teljesen eredménytelenek maradtak, a zsidók szempontjából annyi hasznot mégis hoztak, hogy a megbeszélések hatására a nácik két részletben kiengedték a „Kasztner-vonat” utasait. Az első, 318 főből álló bergen-belseni transzport 1944. augusztus 21-én érkezett Svájcba, míg a maradék 1368 embernek a németek december 7-én engedélyezték tovább utazásukat.

A budapesti Mentőbizottság és az Eichmann között zajló tárgyalások egy másik, népesebb csoport sorsát is érintették, az úgynevezett strasshofi transzportot. Bécs náci polgármestere, Hanns Blaschke 1944. június 7-én kért munkaerőt az RSHA vezetőjétől, Ernst Kaltenbrunnertől, a környéken működő hadiipari létesítmények számára. Valószínűleg e levélnek köszönhető, hogy Eichmann június 14-én hajlandó volt tárgyalni Kasztner Rezsővel harmincezer zsidó osztrák területre szállításáról. A megállapodás 15 000 vidéki és 15 000 budapesti emberről szólt, akikért cserébe – hosszas alkudozás után – Kasztner fejenként minimum 100 dollárt ígért.¹³ A listák összeállítását a Központi Zsidó Tanács útmutatásai alapján a helyi hitközségek vezetői és zsidó tanácsok végezték. Az orvosok, mérnökök és egyéb szakemberek mellett gyerekek, nők valamint idősek kerültek a vonatra, de nem maradtak le a hitközségek prominens tagjai, illetve azok családtagjai sem. Arra is volt példa, hogy a lista összeállítói nem rendelkeztek konkrét információval a vonatok valós úticéljáról, így tudtukon kívül küldték halálba vagy mentették meg az életüket.¹⁴ A Tiszántúlról és a Dél-Alföldről 15 000-17 000 ember került végül a strasshofi elosztó táborba, ahonnan a környező városokba, falvakba osztották szét őket, főleg mezőgazdasági

¹² Novák, 2004.

¹³ Molnár, 2022: 23.

¹⁴ Csősz, 2021: XXVI.; Csősz, 2014: 237.

munkára, de emellett légoltalmi pincék építésére, romeltakarításra, asztalos munkákra is. Sokakat az utolsó hetekben Theresienstadtba szállítottak, akiket a Vörös Hadsereg szabadított fel. A többségük túlélte a háborút.¹⁵

A Mentőbizottsági tárgyalások kapcsán, illetve az események utóélete szempontjából még két személy volt kiemelkedően érintett: Freudiger Fülöp, az Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség elnöke, egyben a Központi Zsidó Tanács tagja és Krausz Miklós, a magyarországi Palesztina Hivatal vezetője. Freudiger a német megszállást követően különösen tevékenyen vett részt a mentésben. Wislicenyvel ápolt jó kapcsolatát kihasználva közvetlenül a már tervbe vett deportálásuk előtt kiszabadított a debreceni, kassai, nagyvárad, nyíregyházi, pápai, soproni és székesfehérvári gettókból közel 80, többségében ortodox zsidót, rabbikat és közösségi vezetőket.¹⁶ 1944. augusztus-szeptember folyamán a Wislicenyvel kötött különalku nyomán a barátai és családtagjai által alkotott 70 fős csoporttal Romániába szökött.

A Palesztinába történő zsidó kivándorlást a Palesztina Hivatal végezte, amelynek vezetője, Krausz Miklós szinte egyszemélyben irányította a szervezetet. Krausz a háború folyamán a magyar hatóságokkal és a budapesti brit konzulátus tisztviselőivel ápolt jó kapcsolatát kihasználva segítette a menekülteket, a német megszállása után pedig a svájci követségen dolgozott. Krausz a Palesztina Hivatalt júniusban a Vadász utca 29. szám alatt működő, svájci követségi védelem alatt álló épületbe (Üvegház) költöztette be. A svájci konzul, Carl Lutz megbízásából a kormány által jóváhagyott 7800 magyar zsidó Svájcba való kivándorlását készítette elő. A kivándorlási listára felkerülő zsidók igazolást (védlevelet) kaptak arról, hogy szerepelnek az ún. „kollektív útlevelemben”, és ezzel mentesültek a deportálás alól.¹⁷ A cionista fiatalok

¹⁵ Molnár, 2022: 26.

¹⁶ Braham 1997a: 1022.

¹⁷ Kővágó, 2013: 201–205.

ezeket az igazolásokat és más diplomáciai testületek által kiállított védleveleket nagyüzemben hamisították.

A HÁBORÚ UTÁNI MAGYARÁZATOK

A zsidó közösség kritikái

A Mentőbizottság képviselőjében Kasztner Rezső és a Magyarországra küldött SS-különítmény tisztjei közötti tárgyalásokról már az események idején sajátos nézőpontok alakultak ki. A magyarországi zsidó vezetés eltérő intézményeket képviselt, különböző stratégiát tartottak helyesnek és követendőnek. Érdekeiket a németek és a magyar kormány előtt is képviselték, ennek jegyében a magyar ortodoxia külön Mentőbizottsággal rendelkezett, annak vezetője Freudiger Fülöp különállóan egyezkedett Dieter Wislicenyvel, Eichmann egyik helyettesével. Krausz Miklós a magyar kormány egyes tagjaival és magyar hatóságokkal, elsősorban a KEOKH illetékeseivel (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság) sikerült bizalmas kapcsolatot kialakítania. A Magyar Zsidók Központi Tanácsa folyamatos összeköttetésben állt a németekkel és a magyar kormánnyal. Az mentések megszervezése közben a különböző intézményeket, politikai frakciókat és szervezeteket képviselő zsidó vezetők közötti nézeteltérések, viták sőt sértődések elkerülhetetlenek voltak. Így például a Központi Zsidó Tanács tagjai bizalmatlanul szemlélték a Mentőbizottság tárgyalásait.¹⁸ A szervezet és a Krausz Miklós között folyamatos viszály állt fenn,¹⁹ Freudiger pedig Komoly Ottó és Kasztner Rezső háta mögött több alkalommal felvette a tárgyalások fonalát a németekkel.²⁰

¹⁸ Molnár, 2000a: 167.

¹⁹ Szilágyi, 2005: 220.

²⁰ Braham, 1997a: 1048–1049.

Freudiger Fülöp miután Romániába távozott, a bukaresti cionistáknak tett jelentésében²¹ áttekintette a deportálásokat, amelyben vehemensen bírálta Kasztnert, amiért titkolózott más vezetők előtt, és a magyar zsidóság sorskérdéseit úgy kezelte, mintha azok kizárólag rá tartoztak volna. Jelentésében így jellemezte Kasztnert: *„Bohém volt, akit egyáltalán nem érdekelték, sokkal inkább taszították a mentési munkálatokkal összefüggő technikai, praktikus és gazdasági természetű kérdések, mégis mindent ő maga akart csinálni. Hogy minden szálát a saját maga kezében tarthasson, annyi munkát vállalt magára, hogy azt több ember sem tudta volna elvégezni.”*²² A felhánytorgatott titkolózás ellenére, a beszámoló részletesen jelentést ad a tárgyalásokról, tehát a vád, miszerint Kasztner kisajátította a megbeszéléseket, nem állja meg a helyét. Fontos leszögezni, hogy Freudiger nem bírálta Kasztnert azért, mert a németekkel tárgyalt, ezt a módszert magától értetődő stratégiának tartotta, ami abban is megmutatkozott, hogy a németekkel folytatott saját megbeszéléseiről pozitívan nyilatkozott. Kasztnerben inkább annak bohém természete zavarta, amely segítette őt abban, hogy a *„magyar zsidóság sorsának irányító”* személyiségévé válhasson. Freudiger többször utalt rá, hogy ő erre a szerepre érdemesebb lett volna, de eközben saját *„megmenekülésének”* részleteit nem említette. Így hárította el személyes felelősségének és szerepének már ekkor égető kérdését.

A háború után Kasztner akciójának helyességét először Kolozsváron kérdőjelezték meg. A kommunista párt befolyása alatt működő Zsidó Demokrata Népközösség 1945 elején szervezett gyűlésén Kasztnert egyöntetűen bűnösnek találták, a kolozsvári zsidó vezetők többségét elmarasztalták.²³ Továbbá elfogadtak egy javaslatot, miszerint azon 450 zsidó személy vagyonát, akik Svájcba menekültek, a meghurcolt zsidók anyagi helyzetének javítására fordítsák. A Kasztner-csoport tagjait

²¹ A beszámolót Schmidt Mária tette közzé. Schmidt, 1990: 218–318.

²² Uo. 280–281.

²³ Tibori, 2007: 43.

háborús bűnösöknek titulálták, és jóváhagyták vagyonuk elkobzását.²⁴ Az érintettek vagyoneklobzása később részlegesen meg is történt, mivel a Péter-Pál villát – akinek a tulajdonosa Svájcba menekültek a deportálások elől – lefoglalták, és a visszatérő zsidó gyermekek részére árvaházzá alakították át.²⁵ A Zsidó Demokrata Népközösség brosúra kiadásáról döntött, „*amely tartalmazza a Svájcba menekült zsidó vezetők árulását...*”, és a Kasztner-csoport egyik tagját kizárták²⁶ a zsidó közösségből. Tervbe vették a bizonyítékok átadását a népügyészségnek, remélve, hogy a csoport vezetőit a népbírószágon felelősségre vonják. A népbírószági tárgyalás végül elmaradt, mert a Zsidó Demokrata Népközösség egyes vezetői, akiket személyes kapcsolat fűzött a Kasztner-csoport tagjaihoz, szabotálták az eljárást. A kezdeményezés végül teljesen elhalt.²⁷

A megmentettek közül néhányan visszatértek Kolozsvárra, ahol meglepődve tapasztalták az ellenük irányuló ellenszenvet, és emiatt az ország elhagyásáról döntöttek. A palesztinai kiutazás meggyorsítása érdekében, Marton Ernőnek küldött levelükben arról számoltak be, hogy „*alaposan kitervezett [kitervelt] gyűlölettel fogadtak bennünket. Egyeseknek komolyabb kellemetlenségük is volt, le is voltak tartoztatva, ártatlanul meghurcolva. Ezen indokolatlan gyűlölet és akadályozások, cselekedeteinkben, ha némileg enyhültek is, a mai napig is éreztetik hatásukat és elkeserítik életünket*”.²⁸

A megvádoltaknak végül sikerült elhagyni a várost, viszont az ügy még sokáig foglalkoztatta a közvéleményt. A szociáldemokraták magyar nyelvű lapja, az *Erdély* 1946-ban felelevenítette a svájci csoport történetét,

²⁴ Háborús bűnösökként bírálta el a zsidó népközösség a hitfeleiket elhagyó zsidó vezetőket. *Erdély*, 1945. február 26., 4.

²⁵ ANDJC, 1532. fond, 1 dosszié, 46. f. Raport CDE din județul Cluj pe luna Aprilie 1946. [A kolozsvári Demokrata Zsidó Bizottság jelentése 1946. április hónapra]. 1946. április. 20.

²⁶ A kizárás elvi értelemben alkalmazták, a gyakorlatban azt jelentette, hogy az illető nem tölthetett be közhivatalt a zsidóság egyetlen intézményénél sem.

²⁷ Néptörvényszék elé állítják a Kolozsvárra visszatért zsidó „svájci csoport” tagjait. *Erdély*, 1945. október 3., 3.; Részletesen lásd Olosz, 2014: 73–75.

²⁸ SIHR, 23. doboz, III/7. Leb Miksa, Salamon Jakab, Felsner Samu, Rozsa Moritz és Schwartz Miklós levele Marton Ernőnek. (Fóliószámozás és dátum nélkül).

kiemelve Kasztner szerepét, aki az emberekért kifizetett pénzek egy részét elsikkasztotta. Az újságíró nem hagyta szó nélkül a csoport összetételét sem, „*a terhes anyák és kisgyermekük helyett lehetőleg a nagy vagyonnal rendelkező kolozsvári ismerősöket, sőt a gonosz nyelvek szerint, hogy [Kasztner] ne unja magát, a komplett bridzs partiját, a megfelelő tartalékokkal együtt is besoroztatta. Ezzel magyarázható, hogy a svájci csoportban ahelyett, hogy a halálra ítélt zsidóságnak jövő generációját próbálta volna menteni, nyolcvanéves matrónát is a svájci csoportba soroztak be*”.²⁹ Katona Béla, a nagyváradi zsidóság tragédiájáról 1946-ban írt megrendítő riportregényében a Svájcba menekült Kasztner helyettesét, Biss Andrást ostorozta, amiért az közömbösnek mutatkozott a nagyváradi zsidók sorsa iránt.³⁰

A kolozsvári hitközségi vezetést is elérte a kritika. Kohn Hillel, a Zsidó Demokrata Komité észak-erdélyi tartományi központjának vezetője 1946-ban súlyos kritikával illette a háború alatti erdélyi zsidó vezetőket: „*a hitközségek és a különböző társadalmi szervezetek a tragédia napjaiban felmondták a szolgálatot [...]*”. Kohn a cionistákat nem ostorozta, helyette megrótt a zsidó átlagembereket, nem vettek tudomást az intő jelekről: „*A zsidóság nem járt reális alapon, nem vette tudomásul azokat a híreket, melyek a többi országok zsidóságának gettóba-burcolásáról szóltak. 1942-ben elszállították a németek a szlovákiai zsidóságot, ezt jóformán mindenkinek kellett volna tudnia. Én a börtön falain belül is értesüléseket kaptam. A szabadon járó zsidóság nem tudta megszerezni ezeket a szükséges információkat.*”³¹

Erdélyben az ügy kapcsán az utolsó nagy felzúdulást Kasztner Rezső 1947 végén, Kolozsvárra küldött levele váltotta ki. A levél tartalma sajnos nem ismert, annál inkább annak visszhangja. A helyi Demokrata Zsidó Népközösség akkori vezetője, Fischer Ernő (egykor az erdélyi cionista gárda lelkes tagja) az *Egység* zsidó lapban válaszolt Kasztnernek.

²⁹ Magyarország után Romániában is át kell vizsgálni „Joint” pénzkezelését. *Erdély*, 1946. június 24., 2.

³⁰ Katona, 1946: 353.

³¹ Lukács Lajos: Egyesülés előtt az észak és délerdélyi zsidóság. *Egység*, 1946. május 16., 1., 8.

Fischer a cikkben elmarasztalta az egykori kolozsvári zsidó vezetőket, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a közösséget teljes tudatlanságban és elszigeteltségben tartsák, és még akkor sem riasztották, akkor sem világosították fel őket, amikor a deportálások már megkezdődtek. Külön is kiemelte Weinberger Mózes, Fisher József és Balázs Endre nevét, de Kasztnert a leginformáltabb zsidók közzé sorolta, akinek így a felelőssége különösen súlyos volt: *„magában tartotta mindazt, amit ezekről a szörnyűségekről megtudott, és ezzel egyrészt a magyarországi zsidóságnak a tudatlanságából fakadó részvétlenségét a lengyelországi és szlovákiai zsidósággal szemben elősegítette, ő, a cionista vezér, másrészt segített a saját vezetése alatt álló zsidóságot megtartani a veszélyt teljesen ignoráló tudatlanságban, ami a teljes keiszolgáltatottsággal volt egyenértékű.”*³²

A svájci csoport mellett a kolozsvári Zsidó Tanácsot³³ és a kolozsvári Mentőbizottságot,³⁴ vagyis a kolozsvári zsidó elitet sem kerülték el a bírálatok. Valószínűleg az 1944. április utolsó napjaiban családjával a román–magyar határon átszökött Hátszegi Ernő, az *Új Kelet* egykori munkatársa, illetve a kolozsvári Mentőbizottság tagja is tartott egy esetleges elszámoltatástól. Ezért is volt első dolga 1944 ősszén, a Palesztinába való megérkezésekor megírni a zavaros, önigazolással átitatott riportregényét, a *Kazbeket*.³⁵ A héber és magyar nyelven megjelent írás regényes formában, álnevek használatával mondja el a kolozsvári

³² Fischer Ernő: A „svájci” ügy. Válasz Kasztner Rezsőnek Genfben. *Egység*, 1948. január 16., 5.; Tibori, 2007: 90–92.

³³ Kolozsváron a Gestapo a Zsidó Tanácsot április első napján állította fel. A Tanács elnöki tisztjét Fischer József töltötte be, tagja volt Glasner Akiba ortodox és Weinberger Mózes neológ főrabbi, dr. Fenichel József kórházi főorvos, Klein Gyula iskolaszéki elnök, Léb Zsigmond, az ortodox izraelita hitközség elnöke, Moskovits József bankigazgató, Herman Dezső ügyvéd és Marton Ernő. Az országban felállított zsidó tanácsokhoz hasonlóan a kolozsvári is elsősorban a német hatóságok parancsait tolmácsolta a zsidó lakosság felé. Továbbá részt vett pénz- és vagyontárgyak begyűjtésében, a zsidó lakosok összeírásában, valamint a német és magyar hatóságok követelésinek teljesítésében. A deportálásért felelős német katonai szervek hat hét alatt háromszor szervezték át a kolozsvári tanácsot, annak érdekében, hogy olyan személyi összetételt alakítsanak ki, amely nagyobb engedelmisséget és együttműködési hajlandóságot tanúsít.

³⁴ A Kolozsvári Mentőbizottság kizárólag cionistákból állt. Tagja volt Fischer József, Danzig Hillel, Hátszegi Ernő, és Gutfried Jakab (Barisszia vezetője).

³⁵ Hátszegi, 1944.

vezetők – jó eséllyel teljesen kitalált vagy legalábbis felnagyított – ellenállási törekvését és azok kudarcos kimenetelét, amely végső soron Hátszegit a szökésre „rákényszerítette”. A felvázolt történetben a kolozsvári zsidó vezetés és a fiatal cionisták, vagyis a halucok küzdelemre, fegyveres harcra készültek, mivel „*nem akartak, mint a birkák a vágóhídra menni*”. Hátszegi a könyvében ezt az eredetileg a Bibliából származó, a vészkorszakot követően a zsidó passzívítás szemléltetésére használt kifejezést³⁶ ismétli önigazolásul unos-untalan. A könyvben szerepel a Miklós álnévbe bújtatott Kasztner is, aki a németekkel együtt „*orgiákon vesz részt*”, és a „*legnagyobb fejűekkel*” tárgyalt a magyar zsidók megmentése érdekében. Az is kiderül – valószínűleg ez már közelebb állhat az igazsághoz –, hogy a kolozsvári zsidó vezetők számára Kasztner jelentette az utolsó reményt.³⁷

Kolozsváron kívül, ebben az időszakban a munka és haláltáborokat megjárt túlélők körében Kasztner és a Mentőbizottság nem kapott hitelt érdemlő figyelmet. Kivételt képeztek az általa megmentett emberek, akik ünnepelték őt, és az újságírók kérdésére a mentések sikerességét ecsetelték.³⁸ Azonban a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) által felvett tanúvallomásokban elvétve említették meg Kasztner nevét. A két illető pedig a mentési munkálatairól áradozott.³⁹

³⁶ A kifejezés Izajás (Ésaiás) próféta könyvében (53:7) szerepel: „*Amikor kínozták, alázatos maradt, száját sem nyitotta ki. Mint a bány, ha vágóhídra viszik, vagy mint a juh, mely némán túri, hogy nyírják, ő sem nyitotta ki száját*”. A középkorban, majd a kisinevi pogrom során került át a vallási szövegből a szekuláris térbe. Ebből inspirálódott Abba Kovner, a vilniusi gettó fiatal cionistája, amikor 1942 januárjában a kifejezést használva lázadásra biztatta népét. A háború után Izraelben az ellenállást egysíkúan a fegyveres felkelésre szűkítették, ezt dicsőítették, miközben a többi túlélőt lesajnálóan a vágóhídra küldött birkákkal azonosították. Azonban miközben a vallási hagyományban és Abba Kovner röpiratában a kifejezés pozitív konnotációval bírt, a mártíromság vállalásának bátor tettét fejezte ki, addig a háború után a gyávaság, a passzivitás szinonimája lett. Hátszegi szövege is ebből táplálkozott, ami alátámasztja a feltételezést, hogy írása a jisuv emlékezetpolitikai kontextusában keletkezett, és elsősorban a holokausztról csak híradásokból értesülő palesztinai zsidó közösségnek szólt. Lásd Feldman, 2013: 139–169.; Middleton-Kaplan, 2014: 3–9.; Bauer, 1998.

³⁷ Hátszegi, 1944: 87.

³⁸ Hasira vazivta [A konvoj és az indulás]. *Hácofe*, 1945. szeptember 30., 3.

³⁹ DEGOB, 3618. jegyzőkönyv, 3647. jegyzőkönyv.

A trianoni Magyarországon, a megmaradt zsidóságon belül többen szintén a zsidó vezetőket hibáztatták a szeretteik elvesztéséért, de itt a kritikák éle elsősorban a zsidó tanácsok egykori tagjait érték. Általánoságban is elmondható, hogy 1945 után az előző rendszerekben játszott ellenállás kontra kollaboráció kérdésköre hangsúlyosan uralta a közbeszédet. A bűnbakképző attitűd Nyiszli Miklós könyvének⁴⁰ recepciójában is megmutatkozott, mivel többen azért kritizálták őt, hogy sorstársaival vállalt szolidaritás helyett Mengele szolgálatába szegődött.⁴¹

A zsidó kollaboráció feltárását az igazságszolgáltatás is fontosnak tartotta. Röviddel a háború után a Magyar Zsidók Központi Tanácsának (röviden: Központi Zsidó Tanács)⁴² egykori jogász tagjait a felelősségük tisztázása érdekében beidézték az ügyvédi kamarához. Ekkor még felmentették őket a németekkel való összejátszás vádja alól.⁴³ Viszont 1945 novemberében a hatóságok letartóztatták a tanács egyik tagját, Wilhelm Károly budapesti ügyvédet, Krausz Miklóst, a Palesztina Hivatal volt elnökét és testvérét, illetve házi őrizetbe helyezték Stern Samut, a Központi Zsidó Tanács vezetőjét. A letartóztatásról beszámoló újságok eltökéltebbnek mutatkoztak a szenzációszámba menő hírek ismertetésében, mintsem a valós információk beszerzésében. Ennek tudható be, hogy a két Krauszt is a zsidó tanácshoz sorolták. A „kivándorlási panamaként” emlegetett ügyben Krauszt és testvérét azzal vádolták, hogy a külföldi országokba (El-Salvador és Svájc) való kivándorlást segítették elő nagy értékű valutáért és ékszerekért cserébe, amelyet a Központi Zsidó Tanács két tagja, Wilhelm és Stern hajtott fel gazdag budapesti zsidóktól.⁴⁴ A későbbi vizsgálat a vádakat nem igazolta.

⁴⁰ Nyiszli, 1946.

⁴¹ Kisantal, 2020: 100–101.

⁴² A Magyar Zsidók Központi Tanácsa három szervezeti formában létezett a német megszállás és szovjet felszabadítás közti időszakban. A szervezeti formák változása maga után vonta tagjainak részleges vagy teljes cseréjét. Részletesen lásd Kovács, 2013: 74–49.

⁴³ Tisztázódott a Zsidó Tanács szerepe. *Kossuth Népe*, 1945. június 13., 5.; Varga, 2015.

⁴⁴ Kivándorlási panama. *Világosság*, 1945. november 20., 3.; Megdőbbentő fordulat a Zsidó Tanács tagjainak letartóztatása ügyében. *Világ*, 1945. november 20., 3.; Valutázás miatt házi őrizetbe vették Stern Samut. *Szabad Szó*, 1945. november 12., 4.

A Központi Zsidó Tanács háború alatti tevékenységét vizsgáló rendőrségi jegyzőkönyvekben megjelent Kasztner neve, személyéről terhelő bizonyíték nem keletkezett a kihallgatások során.⁴⁵

A vádaskodások meghatározták a közhangulatot, amelyet a legismertebb egyben a Magyar Kommunista Párthoz kötődött satirikus hetilap, a *Ludas Matyi* karikatúrái is kifejeztek. A lap azzal „viccelődött”, hogy Stern Samunak akasztófára lenne szüksége, miután „*kiderült róla, hogy amíg az emberek százai pusztultak el a gázkamrákban, addig ő és a boldogult [Központi] Zsidó Tanács néhány díszes tagja aranyat, dollárt, fontot, drága ruhaneműket gyűjtött össze a deportáltak vagyonából*”.⁴⁶ Miután Stern sajtóperrel fenyegetőzött, a lap kapva kapott az alkalmon és tovább gúnyolta a „*deportáltak vagyonából élő*” zsidó vezetőt.⁴⁷

Szegeden a Kasztner-vonattal távozott neológ zsidó vezetést – beleértve Frenkel Jenő szegedi főrabbit, Kertész Ernő kereskedőt, és dr. Löw Lipótot, Löw Immánuel főrabbi egyik fiát – a hatóságok vizsgálat alá vonták, amiért a deportálások alatt együttműködtek az SS-szel. Az együttműködés annyiból állt, hogy a Mentőbizottság útmutatása alapján a strasshofi munkatranszportba beválogattak 2400 12 év alatti gyereket és 50 év fölötti idős személyt.⁴⁸ A deportálásból visszatértek vádjai alapján a kisújszállási zsidó tanács elnökét, Schwartz Bélát a strasshofi utaslisták összeállítása miatt a hatóságok azzal gyanúsították, hogy bűnrészesként felelős az áldozatok haláláért. Első fokon két év fegyházra ítélték, de a másodfokú bíróság tisztázta őt a vádak alól. A téma jeles szakértője, Csősz László szerint, ahogy a zsidó döntéshozók többsége, úgy Schwartz is előnyben részesítette a családtagjait, barátait,

⁴⁵ Dov Dinur közli Ferenczy László kihallgatási jegyzőkönyvét. Lásd Dinur, 1987: 125–126., 130.

⁴⁶ Hogy van a Samu bácsi? *Ludas Matyi*, 1945. november 25., 3.

⁴⁷ Stern Samu helyreigazító nyilatkozata. *Ludas Matyi*, 1945. december 12., 6.; Samuka érdeklődik. *Ludas Matyi*, 1946. június 2., 3.

⁴⁸ Markovits, 2005.

mert az első szerelvényt kedvezményezett helyzetűnek vélte, de azt nem tudhatta biztosan, hogy ez a döntés mások halálos ítéletét jelenti.⁴⁹

Ugyan a cionisták és a hitközségi vezetés között a háború után addig nem látott mértékű összefonódás volt megfigyelhető,⁵⁰ a cionisták ugyancsak beálltak a neológ vezetést hibáztatók sorába. 1945 júliusában a Magyar Cionista Szövetség a népbíróságok mintájára kétnapos „néptörvényszéki” tárgyalást rendezett a Központi Zsidó Tanácsról, amelyet Dénes Béla a szövetség alelnöke vezetett le. A védelmet a tanács egykori tagja, dr. Nagy József képviselte. A társadalmi bíróságnak nevezett fórum arra a kérdésre kereste a választ, hogy *„a zsidó tanács kizárólag egyéni szempontokat és érdekeket néztek a maguk működésében, avagy volt-e mégis valami közösségi vonalvezetés, amely megmutatkozik, bármily csekély eredményeket értek el”*. A vádló és védő között heves vita zajlott arról, hogy mennyiben teljesítette túl a náciaktól kapott parancsokat (pl. lakásrekvirálások), vagy a kifejtett védelmi tevékenység (minisztereknél való közbenjárás, utazási igazolványok kiadása stb.) valóban segített-e a zsidó tömegeknek.⁵¹

Feloldhatatlannak látszó ellentét egyedül az informálás kérdésében alakult ki. A vádló azt vetette a védő szemére, hogy *„ha a tanácsnak lett volna mersze a zsidóság felvilágosítására, úgy a zsidók, tisztán látván, hogy nincs veszíteni valójuk, talán hajlandók lettek volna fegyveresen is szembeszállni. Így azonban, mint a birkák, bíztak a tanácsba...”*⁵² A védelem álláspontja szerint a budapesti zsidóság nem hitte, hogy a környező országokban lejátszódott szörnyűségek velük is megtörténhetnek, *„a cionistákat, akik ezzel tisztában voltak, egyszerűen lehurrogták”*. A végén még egy burkolt ellenbírálatot is megengedett magának, ami kimondatlanul a Kasztner-csoportra vonatkozott: *„Mindannyian igyekeztünk erőinkhez mérten kötelességünket teljesíteni, de én még azokra sem haragszom, azokat is meg tudom érteni, akik*

⁴⁹ Csősz, 2014: 237.

⁵⁰ Novák, 1998: 92.

⁵¹ Zsolt, 1945: 68–79.

⁵² Uo. 82.

*megszöktek, vagy elmenekültek, noha ez vonatkozik főleg a cionista vezetőkre, nagy szükség lett volna munkájukra.*⁵³

A zsidó tanácsokkal szemben kifejezett cionista felsőbbrendűség, amely abból állt, hogy a mentések dicsőségét maguknak, míg az elkövetett hibákat (pl. információ elhallgatása) a tanács tagjainak tudták be, az egész mozgalmat áthatotta ebben az időszakban. Ennek megfelelően a *Megújbodás*, a néhány hónapig működő cionista lap gyávának nevezte a tanács volt tagjait, sőt még ennél nagyobb bűn elkövetésével is megvádolta őket: *„azoknak a mulasztásoknak a sorozata, amelyekkel elmulasztotta a földalatti, illegális zsidó önvédelmi munka irányítását vagy legalább is annak a tevékenységnek támogatását, amelyet más zsidó szervek tőle függetlenül derekasan elvégeztek*”. Mindeközben sietett leszögezni, hogy *„nem az árulás aljas indulata vezérelte őket*”.⁵⁴ Hasonló hangvétellel, de plasztikusabb megfogalmazásban adta elő bírálatait Grosszmann Sándor, a Hásomer Hácáir⁵⁵ egyik vezetője, akit nem mellesleg a háború utáni cionista mozgalom egyik legbefolyásosabb személyiségeként tartottak számon. A német megszállás időszakát *„a magyar zsidó tényezőké tétlenségének és felkészületlenségének gyászos*” megmutatkozásának tartotta. Ebben a helyzetben a csak a cionizmus képviselt határozott utat:

„A német megszállás és a magyar fasiszta bandák uralma alatt a cionizmus és különösen a haluc ifjúság megmutatta, hogy hogyan kell az emberhez méltóbb jövőért és a zsidó közösségekért harcolni. [...] A cionizmus mindig ellene volt a magyarkodó zsidóknak. A »hazafiaskodó« zsidók buzgalmukon túllicitálták az ország romlását előidéző magyar sovinsztákat. Mi mindig nyíltan harcoltunk az asszimiláns és az ezzel magyar viszonylatban egyet jelentő sovinszta zsidóság ellen. Igyekeztünk rámutatni arra, hogy milyen hamis

⁵³ Uo. 87.

⁵⁴ Hozzászólás a „Zsidó Tanács” kérdéséhez. *Megújbodás – Többség*, 1945. június 5., 1–2.

⁵⁵ Az 1913-ban alapított baloldali nézeteket vallott zsidó ifjúsági mozgalom.

illúziókban élnek. Az volt a célunk, hogy megóvjuk a zsidóságot attól a hamis ábrándtól, melyet felelőtlen vezető rétege az itt uralkodó letűnt rendszerrel való barátságára épített fel.”⁵⁶

Az 1948-ban megjelent, a baloldali cionista mozgalom, a Hásomer Hácáir ellenállásban játszott kiemelkedő szerepét hirdető kiadvány szintén egyértelművé tette, hogy a haluci ifjúság „magától értetődően és megsokszorozódott felelősségtudattal vette kezébe a zsidóság megmentésének ügyét és az önvédelmi harc élére állt”. Szemben a meghunyászkodott Stern vezette zsidó tanácsokkal, akikről bebizonyosodott, hogy „saját nyájukat is készek bűnös felelőtlenséggel odavetni [...]”.⁵⁷ A füzet azt is megjegyezte, hogy a halucok a földalatti tevékenységüket Komoly Ottó, Szilágyi Ernő, Krausz Miklós és Kasztner Rezső által létesített cionista intézmények támogatásával folytatták.⁵⁸ A baloldali Háoved Hácioni cionista irányzat lapja, a *Zsidó Munkás* a sikeres mentéseket szintén a cionista ifjúságnak tulajdonította.⁵⁹

A különböző cionista irányzatok nemcsak szavakkal, hanem megemlékezések sorával fejezték ki hálájukat és tiszteletüket az ellenállásban elesett társaik iránt. A Hásomér Hácáir kezdeményezésére 1948-ban legalább két olyan megemlékezési ünnepséget tartottak, ahol a zsidó ellenálók kapták a figyelmet. Ezeken többek között részt vettek Stöckler Lajos, a Pesti Izraelita Hitközség akkori elnöke, Domonkos Miksa ügyvezető elnök is.⁶⁰ A magyarországi haluc ellenálók mellett a varsói gettólázadók is kitüntetett figyelmet kaptak.⁶¹

A magyar sajtónyilvánosság, főként a baloldali lapok Kasztner személyét is megemlézték a zsidó vezetőség elleni támadásaikban. 1946

⁵⁶ Grosszman Sándor: Döntés előtt. *Zsidó sorskérdések*, 1946. 1–2.

⁵⁷ *A Hasomér Hacair a zsidó ellenállási mozgalomban, 1942–1944*, 1948. 3–4.

⁵⁸ Uo. 5.

⁵⁹ A zsidó gyermekért. *Zsidó Munkás*, 1947. március. 1., 1.

⁶⁰ Az emlékezés napja. *Mifleget Hasomer Hacair*, 1948., 2.; A magyar zsidóság emlékezik. *Hasomér Hacair*, 1948. január., 2.

⁶¹ A varsói hősök emlékére, 1946.

nyarán a Magyar Kommunista Párthoz közel álló *Világosság* napilap „leleplező cikksorozatot” tett közzé a zsidó tanácsok háború alatti tevékenységéről.⁶² A legutolsó ilyen közleményükben a lap követelte a zsidó vezetők felelősségre vonását, a kétes, önös érdekeket szolgáló ügyek kivizsgálását. A cikk szerint Krausz Miklós, Salamon Mihály és más zsidó vezetők nyereszkedtek, kivételezett pozíciót vásároltak maguk és családjaik számára, miközben a közösségüket cserbenhagyták. Felvetette azt a vádat is, hogy Kasztner a Gestapo ügynöke volt, és „rablások, fosztogatások és zsarolások által szerzett jövedelméből” jelentős vagyont halmozott fel. A *Világosság* cikke egyértelműen egy rágalomcsokor, amit válogatás nélkül szórt a nagypolgári zsidó elitre. Állításai megalapozatlanok, téves vagy hiányos információkat közölt, többek között azt, hogy Kasztner kollégáját, Joel Brandot az angolok kivégezték.⁶³

A kommunizmus ideológiáját propagáló vagy azzal szimpatizáló lapok már ekkor a saját társadalomfelfogásukat erőltették az olvasókra, amelyben a náciizmus jelentéstartalmával átítatott „fasizmus” nem faji, hanem osztálykérdésként jelent meg. A valóságot alakították az ideológiához, így a cikkeikben a zsidó vezetőket elválasztották a zsidó tömegektől, és erősítették azt a nézetet, hogy nemcsak a magyarság tehető felelőssé a zsidók elpusztításáért, hanem maga a közösség egyes – burzsoá – tagjai is. Ilyen értelemben a már említett cionisták jó része is ebbe a kategóriába tartozott, hiszen a háború utáni években a mozgalom balszárnya domináns pozíciót vívott ki magának a magyar-zsidó nyilvánosságban.⁶⁴

A Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Szabad Szó* szintén osztotta azt a nézetet, miszerint a „*zsidóság sorait [zsidó tanács] is megfertőzte a náci mótely*”.

⁶² A cikkek többsége főleg Berend Béla ügyével foglalkozott. Lásd Napirenden a Zsidótanács botránya. *Világosság*, 1946. május 19., 3.; Dr. Berend Béla... *Világosság*, 1946. május 23., 5.

⁶³ Rövidesen a Népügyesség elé kerül a Zsidó Tanács botránya. *Világosság*, 1946. május 24., 3.

⁶⁴ Novák, 2000: 44–45.

A zsidó vétkekre másokkal megegyező büntetést követelt: „*Olyan zsidók, akik hogy a saját bőrüket megmentsek, hitsorstársaikat szolgáltatták ki a náci hóhéroknek. Nincs pardon! És nem lehet enyhítő körülmény az sem, ha ezek a megtévedt emberek most a származásukra hivatkoznak, mondván, hogy ők zsidók, nem lehettek fasiszták, csak baloldaliak... Ne legyen könnyörület velük szemben sem! A baloldaliság és a fasiszmus kérdését nem az dönti el, ki melyik fajhoz vagy vallásfelekezethez tartozik. Ha vétkezett a demokrácia ellen, bárki legyen az, bűnhődnie kell.*”⁶⁵ Ezt a sejtetést a *Megújbodás* cionista lap határozottan visszautasította.⁶⁶

Egynéhány polgári kiadvány is csatlakozott a baloldali kritikákhoz. A *Világ* a néptörvényszék egyik ügyének meghallgatásai alapján egyenesen azt állította, hogy Kasztner egy zsaroló társaságot üzemeltetett, amely a Gestapo segítségével gazdag zsidókat csempészett ki az országból. A nácik bevonulása után „*Gestapo-autókon közlekedett, esténként pezsgős vacsorákat adott, és kártyaklubokban százvezreken játszott*”. Az újság azt is tudni vélte, hogy az országot Gestapo-tisztekkel együtt hagyta el, és magával vitte az összeharácsolt arany- és ékszertömeget.⁶⁷

A mentésekben résztvevők értelmezései

A nemzetközi cionista mozgalmon belül az eseményekkel egyidőben alakultak ki a különböző álláspontok a németekkel folytatott tárgyalásokról. A háború után Saly Mayer, a Joint svájci képviselője Kasztner és a Mentőbizottság érdemeit egy kommunikében egyedül magának tulajdonította.⁶⁸ A War Refugee Board 1945 szeptemberében készített jelentésében úgyszintén Saly Mayert emelték ki, mint a tárgyalások sikeres lebonyolítója.⁶⁹ Kasztner haragját nem tudtak palástolni abban a nyílt levelében, amelyet Saly Mayernek küldött

⁶⁵ Nincs kivétell! *Szabad Szó*, 1945. május 31., 5.

⁶⁶ Hozzászólás a „Zsidó Tanács” kérdéséhez. *Megújbodás–Többség*, 1945. június 5., 1–2.

⁶⁷ Sötét lapok egy sötét korszak történetéből. *Világ*, 1946. május 23., 2.

⁶⁸ Braham, 1997a: 1057–1058.

⁶⁹ YVA, P.36. The Musy and Saly Mayer Affairs.

a „tények tisztása” végett. Sérelmezte, hogy Mayer a maga javára írta a budapesti zsidóság megmentését, a közel 1700 ember Svájcba juttatását, sőt élete kockáztatásáról talált ki meséket, miközben őt és társait illetnék az érdemek. *„Én voltam, aki a Zsidó Ügynökség által létrehozott Hácálá [Budapesti Mentőbizottság] élén, nagy kockázatokot vállalva 1942-től irányítottam az illegális mentési és segély munkát”* – írta a levélben.⁷⁰ A háború civil áldozatait segítő amerikai War Refugee Board vezetője, Roswell D. McClelland később bocsánatot kért Kasztnertől, amiért a jelentés az ő nevét kihagyta, egyúttal elismerte Kasztner erőfeszítéseit.⁷¹

A háború után a Palesztina Hivatal részéről súlyos vádak érték Krausz Miklóst, a magyarországi kirendeltség vezetőjét a háború alatt elkövetett hibái, autoriter magatartása és a palesztinai kivándorlási engedélyek, vagyis a certifikátok hanyag kezelése miatt, amely valószínűsíthetően több tucat emberéletbe került. Krausz sértettségében egy jelentést fogalmazott meg, amelyben Kasztnerre hárította a felelősséget a certifikátok nem megfelelő felhasználásáért, és parttalan tárgyalások folytatásával gyanúsította őt, amelyekkel ígéretesebb mentésektől vonta el a figyelmet.⁷² Közben Joel Palgi, az 1944-ben Magyarországra küldött egyik életben maradt palesztinai ejtőernyős is elhintette a saját gyanúsítgatásait, amelyeket azonban később visszavont.⁷³ A Zsidó Ügynökség vezetőségi tagja Yitzhak Gruenbaum számon kérte Kasztnertől, amiért nem szervezett ellenállást, miközben Gruenbaum lengyelországi mentési kísérletei sem jártak eredménnyel.⁷⁴

Kasztner és Komoly tisztában voltak azzal, hogy tárgyalásaik akár rossz fényt is vethetnek rájuk (feltéve, ha túlélik a háborút), így tudatosan készültek a saját narratívájuk megalapozására. Komoly 1944 elejétől naplót vezetett, amelyben minden fontosabb eseményt lejegyzett (néhány

⁷⁰ YVA, P.54. 15. 1–5. Kasztner Rezső a JDC közleményére tett korrekciói és megjegyzései. 1945.

⁷¹ A dokumentumokat Dov Dinur közli könyvében. Dinur, 1987: 20–21.

⁷² Weitz, 2011: 45–48.

⁷³ Uo. 42–44.

⁷⁴ YVA, P.53. 30. 98–100. Kasztner Rezső levele Walter Eliezernek. 1946. április 17.

rövidebb időszakot leszámítva), emellett a tárgyalásaikhoz és a mentési munkáikhoz kapcsolódó iratokat egy nagy bőröndben gyűjtötték.⁷⁵ A naplót a meggyilkolt Komoly barátai lányához, Komoly Leához juttatták el, aki közvetlenül a háború után nem hozta nyilvánosságra, így a nagyközönség nem ismerhette meg annak részleteit.

A háború után Saly Mayer állításai és a Kolozsvárról, illetve Budapestről érkező hírek, miszerint a csoport az ottani hatóságok megtévesztésével és kiváltságos személyek mentésével foglalatoskodott, aggasztotta Kasztnert és a háború alatt a vele kapcsolatban került nemzetközi zsidó szervezetek vezetőit. 1945 decemberében, Szilágyi Ernőnek írt levelében így fogalmazta meg borúlátását:

„[...] a másik a zsidó világ, amely sokáig, nagyon sokáig nem fogja tudni a jelek szerint kiheverni a csapást, amely érte. Ez a fogalmi, erkölcsi és politikai zűrzavar, ez a kábult és félajult légkör, amelyben részint velünk azt csinálnak, amit akarnak, részint sorainkban halásznak sokan a zavarosban. A Joint-kommüniké ebből a szempontból is szimptomatikus. Nem a magam igazolására, védelmére vagy vigasztalására írom ezt, mert nem vitás, hogy amilyen jól játszottam odaát, olyan rosszul szerepeltem, mint önadminisztrátor. Csak nem bizonyos, hogy ezt valaha meg fogom bánni. Egyébként most egy részletes jelentésen dolgozom, a könyv csak azután kerül sorra.”⁷⁶

Kasztnert az általa és Komoly által vezetett feljegyzésekből, az emlékeivel kiegészítve, egy jelentést készített.⁷⁷ Az 1946 decemberében tartott 22. cionista kongresszuson *Der Bericht des jüdischen Rettungskomitees*

⁷⁵ Karsai–Molnár, 2013: 35–36., 40–41.

⁷⁶ MA, D.1.5680 t. 5. f. Kasztner Rezső levele Szilágyi Ernőnek. 1945. december 5.

⁷⁷ Uo. 38–39.

aus Budapest, 1942–1945 címen mutatta be.⁷⁸ A Kasztner-jelentésként elhíresült dokumentum teljes képet nyújtott a magyarországi zsidóság háború alatti helyzetéről, de főként a német megszállást követő időszakra helyezte a hangsúlyt. Túlnyomó részben a Mentőbizottság munkáját írja le. Az SS-szel folytatott alkudozásait az 1933-tól kezdődő, a zsidó szervezetek és a náci német vezetés között folyó tárgyalások kontextusába helyezte. A jelentés nem mentes az elhallgatásoktól sem, így a cionisták által elkövetett hibákról nem ejtett szót. Továbbá megmutatkoznak az író, Kasztner ismereteinek korlátai is. Kasztner és társai csak abban lehettek biztosak, amit láttak, azt hitték el, amit a náciaktól vagy a cionista hálózaton keresztül megtudtak. Így nem meglepő, hogy a jelentésben meggyőződéssel állította, hogy a Mentőbizottság törekvésének köszönhető a 15 ezer deportálásra ítélt zsidó Strasshofba kényszermunkára történő szállítása. Kasztner ekkor még nem tudhatta, hogy a munkásokat Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetője kérte Eichmanntól.

Krausz és Kasztner egymás ellen nyújtottak be kivizsgálási kérelmet a cionista kongresszus bíróságához. Végül a panaszok kivizsgálására nem került sor. A bíróság abban volt érdekelt, hogy eltemesse az új idők szelleméhez egyáltalán nem illő és személyes politikai harcnak titulált ügyet.⁷⁹

Magyarországon a zsidó tragédia és a mentések iránt igen nagy érdeklődést tanúsító Lévai Jenő a *Független Magyarországnak* és a *Magyar Nemzetben* kiegyensúlyozott stílusban számolt be a 22. bázeli cionista kongresszus előtt megjelent Kasztner Rezsőről és tevékenységéről. Ismertette a cionista kongresszuson Kasztner Rezsővel szemben megfogalmazott vádakat, valamint a „vádlott” vallomásos válaszait.

⁷⁸ A jegyzőkönyv németül készült, és megtalálható a haifai Egyetem Strochlitz Institute for Holocaust Studies nevű intézményében is. A jelentést Karsai László és Molnár Judit angolul adta közre 2013-ban. Karsai–Molnár, 2013.

⁷⁹ Weitz, 2011: 53–54.

Az akciót végül a mentések egyik formájának tudták be a cikkek.⁸⁰ Kisebbségi vita tört ki Lévai, illetve Danzig Hillel, Kasztner régi barátja között, mivel utóbbi megkérdőjelezte Lévai tudósításának hitelességét. Alapból elutasította a feltevést, hogy Kasztnert bármivel gyanúsította volna egyetlen cionista fórum is. Ellenkezőleg, Krausz vádjai miatt Kasztner maga kérte a vizsgálatot, melynek eredményeként „a Mápáj plenáris kongresszusának záró ülésén Yosef Sprinžak, az ülés elnöke, ünnepélyes deklarációban fejezte ki a párt szolidaritását dr. Kasztner Rezső és elismerését az általa végzett munka iránt”.⁸¹ Lévai ezzel szemben Danzig „elfogultan védelmező” kísérletét visszautasította, és megismételte a Kasztner ellen felhozott vádakát, a hűtlen kezelés és a kollaboráció mellett kiemelte, hogy az akció akadályozta a magyar zsidóság megmentését. Végző konklúziótól mégis tartózkodott, leírása szerint ezt bizonyos hatóságoknak megküldte.⁸²

Kasztner beszámolójával párhuzamosan a Központi Zsidó Tanács volt tagjai a bírálatok hatására saját elbeszélésekben védelmezték a korábbi döntéseiket. Stern Samu 1945-ben elkészült visszaemlékezése a nagyközönség számára csak jóval a megírása után vált ismertté. A saját és a tanács szerepét apologetikusan bemutató kötet a Kasztner-vonalat egyáltalán nem említette.⁸³

Hasonló hangvételű, de a benne felsorakoztatott hivatalos dokumentumoknak köszönhetően rendkívüli objektivitást is felmutatni képes, 1947-ben megjelent munkájában, Munkácsi Ernő, a Budapesti Központi Zsidó Tanács egykori főtitkára nem kerülte meg a mentések kérdését. Először az *Új Élet*-ben, majd önálló kiadványként megjelent

⁸⁰ Ellenállt vagy áruló volt? *Független Magyarország*, 1946. december 30., 3.; Lévai Jenő: Hitler és Himmler... *Független Magyarország*, 1947. január 20., 7.; Lévai Jenő: Magyar bűnpert tárgyal a cionista kongresszus. *Magyar Nemzet*, 1946. december 19., 1.

⁸¹ Danzig Hillel: Utóhang a bázeli cionista kongresszushoz. *Magyar Nemzet*, 1947. január 16., 3.

⁸² Lévai Jenő: „Utóhang a bázeli cionista kongresszushoz”. *Magyar Nemzet*, 1947. január 18., 5.

⁸³ Stern, 2004.

művében⁸⁴ a tanács intencióit és alapállását akarta megvédeni a háború után felröppent vádakkal szemben. A vezető testület tevékenységének végső kudarcát ő sem tagadta: arra törekedtek, hogy minden döntési helyzetben a kisebbik rosszat válasszák, ennek azonban hosszú távon kontraproduktív következményei lettek.⁸⁵ A mentegetéshez a korszakban fedhetetlennek hitt cionisták akcióit is felhasználta, azokat a Tanács egyik politikai irányvonalának állította be. Munkácsi szerint a visszacsatolt részekről „*a politikai érettséggel és az államférfiúi tapasztalatokkal*” érkezett cionisták – köztük Kasztner is – az üldözések közepette eredeti megoldásokkal siettek a zsidók segítségére. Kasztner és Komoly kezdeményezésének köszönhetően menekült meg 1684 ember a haláltól.⁸⁶ Miközben Munkácsi beszámolt a tanács és a cionisták közötti feszültségekről, tartózkodott az utóbbiak bírálatától. Kasztnerrel szemben annyit említett meg, hogy közzétett a jelentése az egyoldalúságai miatt vizsgálatra szorul.

Laczó Ferenc a könyvről írt elemzésében rámutat Munkácsi „feloldhatatlan dilemmájára”, ami abból állt, hogy miként szóljon a Központi Zsidó Tanács védelmében, miközben a szörnyűségeket nem kisebbíti. Megoldásként torzította a valóságot – egyben megalkotta a mű legproblémásabb gondolatmenetét is. E szerint Munkácsi kényesen kerülte annak kifejtését, hogy mit tudott a magyar-zsidó vezetés a német bevonulás előtt az európai zsidók legyilkolásáról, a problémát az Auschwitz-i jegyzőkönyvek által adott „kései revelációra” szűkítve le. Így kerülhette el azoknak a reálpolitikai indíttatású, morális kompromisszumoknak az ecsetelését, amelyek az egyre radikálisabb antiszemitizmust gyakorló magyar államba vetett bizalomhoz kövezték ki az utat. Ez a reálpolitika végső soron vakvágányra vezetett.⁸⁷

⁸⁴ Munkácsi, 1947.

⁸⁵ Laczó, 2019.

⁸⁶ Munkácsi, 1947: 55–58.

⁸⁷ Laczó, 2019; Laczó: 2018: xlv–xlvi.

Nemcsak a tanács tagjai, de a cionista vezetők és a bergen-belseni csoport túlélői is hallatták a hangjukat, vagy legalábbis magyarázatot akartak adni a történetekre. A Mentőbizottság tagja, a Kasztner-vonat egyik utasa, Szilágyi Ernő már 1944-ben elkezdte lejegyezni a történeteket. Emlékirata a háború után készült el, több kiadási kísérlet után végül 2005-ben jelent meg először Novák Attila gondozásában.⁸⁸ A Novák által csak „zsidó misztériumjáték”-nak nevezett írás főleg benyomásokat, érzéseket örökít meg, belőle ráláthatunk Kasztner és csoportja problémáira, vívódásaira vagy dilemmáira. Szilágyi nagyon súlyos kritikával illeti „*az asszimilált, hazafias és naiv magyar-zsidó neológ vezetést*”, amelynek a zsidó tanács is tagja volt. A tradicionális gondolatvilágú Stern Samut, a Központi Zsidó Tanács vezetőjét szembeállította Kasztner Rezsővel, aki stadlanként⁸⁹ a zsidóság érdekeit képviselte az ellenséges külvilággal szemben.⁹⁰ Így Kasztner és tárgyalásai egyértelműen pozitív fényben tűnnek fel a műben.

Zsolt Béla életrajzi regénye, a *Kilenc koffer* 1946-ban és 1947-ben jelent meg az általa szerkesztett *Haladásban*,⁹¹ a Magyar Radikális Párt hetilapjában. 2005-ben Löb Ladislaus jóvoltából angol nyelven is megjelent.⁹² A regény befejezetlen maradt, mivel a szerző 1947-ben lebetegedett, és két év múlva meghalt. Az írás a megmenekülés kezdetével szakad meg, így az kiutazás részleteiről vajmi keveset tudhatunk meg. Zsolt Béla mindeközben mégis kifejezte a véleményét Kasztnerrel kapcsolatban. A *Haladásban* az eseményeket hosszú cikksorozatban Kasztner szemszögéből mutatta be. A kiadvány 1947-ben kivonatossan közölte⁹³ Kasztner jelentését. Mint írták, a mentések célja az volt, hogy pénzért vásárolják meg a magyar zsidóságot a németektől, de a

⁸⁸ Szilágyi, 2005.

⁸⁹ Stadlan: zsidó kijáró, közbenjáró.

⁹⁰ Szilágyi, 2005: 29–31.

⁹¹ Az első részlet 1946. május 30-án jelenet meg folytatólagosan egészen 1947. február 27-ig. Lásd *Haladás*, 1946. május 30. 6–7.

⁹² Zsolt, 2005.

⁹³ A *Haladás* összesen 18 részben tették közzé a Kasztner-jelentést 1947. március 6. és 1947. július 10. között.

Mentőbizottságnak végül csak keveseket sikerült ilyen módon kimenekíteni. A háború után felröppent vádakra a Kasztner által elkészített jelentés méltó választ adott.⁹⁴ A szerkesztő – valószínűsíthetően Zsolt Béla – Kasztnert a zsidó vezető ideáltípusának állította be: „*heroikus vezetője volt a nagy embervásár ellen folytatott küzdelemnek, amelyet elszántan és bátran vezetett, felelősséggel és kockázattal...*”⁹⁵ Zsolt Béla egy interjúcikkében később úgy konferálta fel Kasztnert, mint aki „*példátlan bátorsággal és hidegvérrel... küzdött a diplomáciai ügyesség minden eszközét latba vetve, hogy megmentse a magyarországi zsidóságot a gázhaláltól*”.⁹⁶

Lévai Jenő történész ítélete

Röviddel a háború után megszületett a magyar holokauszt, valamint a Mentőbizottság tevékenységének első tudományos feldolgozása. Lévai Jenő újságíróból átvedlett történész az 1946-ban kiadott, *Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről* című munkájában több forrás alapján átfogó képet adott Kasztnernek a nációkkal, főleg Eichmann-nal és Becherrel folytatott tárgyalásairól. A könyv még igen homályosan, kihagyásokkal, egyik-másik forrás alapján egysíkúan számolt be bizonyos részletekről. A bázeli cionista kongresszuson hallott beszámolókat, Kasztner jelentését, Krausz memorandumát és más személyek visszaemlékezését alapul véve saját értelmezési keretben írta meg a mentések történetét. Kasztnert és Joel Brandot helyezte középpontba. Előbbi önző, megalomán politikai ambíciókra törekvő cionista, akinek képességei messze elmaradtak az általa vállalt, „*a magyar zsidóság egészét*” megmentő feladattól. Jelleméből következően a magyar zsidóság felhatalmazása nélkül folytatott tárgyalások részleteit nem osztotta meg más zsidó vezetőkkal, önhatalmúlag cselekedett.⁹⁷

⁹⁴ A Nagy embervásár. *Haladás*, 1947. március 6., 6.

⁹⁵ A Nagy embervásár. *Haladás*, 1947. március 13., 6.

⁹⁶ Zsolt Béla: Beszélgetés Kasztner Rezsővel. *Haladás*, 1948. március 11., 1–2.

⁹⁷ Lévai, 1946: 139–149.

A palesztinai kivándorlásra szánt csoport összeállításában mások is részt vettek, azonban Kasztner a döntések jogát magának tartotta fenn, a szervező készségének hiánya pedig bonyodalmak sorát okozta a csoport összeállításában és kiutaztatásában. Egyetértett a Kasztnernek szegezett kritikával, miszerint a neki átadott külföldi pénzekkel önkényesen rendelkezett, azokról később nem számolt el.⁹⁸

Lévai két évvel később megjelent *Zsidósors Magyarországon* című monográfiája⁹⁹ korábbi könyvéhez képest sok tekintetben újszerű értelmezéseket kínált.¹⁰⁰ Kasztner Rezső ábrázolásában markáns változás figyelhető meg: a tárgyalások sokkal részletesebb és átfogóbb ismertetésében még mindig több ponton kritizálta őt (például a kapott információk nem megfelelő kezelése vagy késlekedés vonatkozásában), azonban mentéseiről elismeréssel írt. Lévai előző írásához képest Kasztner munkatársait, Szilágyi Ernőt és Komoly Ottót is beemelte az akció tárgyalásába.¹⁰¹ Tartózkodott a végső állásfoglalástól, mindeközben kiemelte, hogy Kasztner „erőfeszítései legalább annyi eredménnyel végződtek, hogy közel 1700 embert kimentett a nácik körmei közül,” így pedig szükséges elismerni a mentési munkásságát.¹⁰² Mindeközben a zsidó tanácsot morális ítélettel sújtotta, amiért az egy önvédelmi terv kidolgozása mellett az ellenállás megszervezését is elmulasztotta.¹⁰³ Az 1940-es évek második felére a Lévai által újfogalmazott Kasztner-képet és a zsidó tanács szerepvállalását az 1940-es évek második felére a nagyközönség a monográfiája mellett, a *Képes Figyelő* társadalmi, művészeti hetilap hasábjain is megismerhette.¹⁰⁴

⁹⁸ Uo. 151–156.

⁹⁹ Lévai, 1948.

¹⁰⁰ Laczó, 2006: 369.

¹⁰¹ Lévai, 1948. 90–95., 159.

¹⁰² Uo. 357.

¹⁰³ Laczó, 2015: 93–119.

¹⁰⁴ A különböző mentőakciókról és a Zsidó Tanácsról Lévai három nagyobb cikkben közölte megállapításait a *Képes Figyelő* című újságban. Lásd *Képes Figyelő*, 1947. február 1., 7–8.; 1947. február 8., 5–6.; 1947. május 31., 4–5.

A Mentőbizottság és a Központi Zsidó Tanács tisztségviselői közül csak egyetlen olyan személyt ismerünk, akire a háború után nem vetült még a rosszallás árnyéka sem. Komoly Ottót a cionisták a legnagyobb mártírukként tartották számon, miközben a neológok és ortodoxok is igyekeztek kimutatni az iránta érzett tiszteletüket. 1946-ban a Cionista Napokon tartott emlékünnepeken egy a Síp utcai hitközségben elhelyezett könyvtárat nevezték el róla.¹⁰⁵ Geyer Albert, a Magyar Cionista Szövetség vezetője az *Új Élet*-ben emlékezett meg heroizált személyéről és mentéseiről. Sikeres mentési akciók sorát tulajdonította neki, köztük a svájci csoport kijuttatását is: „*Az 1944 év nyarán elindult és végül sok viszontagság után Svájcban keresztül nagyrészt Erebe jutott aliya csoport útját jelentős részben az ő heroikus munkája tette lehetővé. Az utolsó menekülési lehetőségnek látszott ez akkor, amelyet a zsidó és cionista közélet számos vezetője vett igénybe, hogy a maga és családja életét megmentse.*”¹⁰⁶ A pesti hitközösség dísztermében 1946. március 4-én gyászünnepélyt rendeztek az emlékére, amelyen Bereczky Albert államtitkár megható beszédet mondott.¹⁰⁷

Napokkal a Magyar Kommunista Párt teljes hatalomátvétele előtt Tildy Zoltán köztársasági elnök a „*a magyar szabadság kivívása terén és a demokrácia eszméinek szolgálatában kifejtett kiváló érdemeinek elismeréséül*” a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát adományozta Komoly Ottónak. Az érdemrendet Magyarország palesztinai kultúrattaséja adta át a lányának a Tel-Avivban rendezett ünnepségen.¹⁰⁸

A baloldali támadások és egyes polemizáló hazai és nemzetközi zsidó vezetők számonkérése ellenére a korai tudósítások és történeti feldolgozások Kasztnert és a cionista mentőakciókat összességében előnyösen mutatták be. Ezt minden bizonnyal elősegítette a Kasztner által írt jelentés és a bázeli kongresszus alatt tett nyilatkozata, annál is inkább,

¹⁰⁵ Komoly Ottó emléke. Helyszíni riport a Komoly Ottó emlékünnepeiről. *Kol Haoved [Munkás Szava]*, 1946. március 8., 4–7.

¹⁰⁶ Geyer Albert: Komoly Ottó. *Új Élet*, 1946. március 7., 1.

¹⁰⁷ A Magyar Cionista Szövetség gyászünnepélye. *Új Élet*, 1946. március 7., 1.

¹⁰⁸ Halmi József: Sajtófogadás – robbanással. *Világ*, 1948. július 7., 5.

mivel a magyarországi újságírók és történészek az interpretációikban többnyire ezekre hagyatkoztak.

KASZTNER MEGÍTÉLÉSE IZRAELBEN: HŐSBŐL ÁRULÓ

Kasztner Rezső a háború után rövid ideig először Svájcban élt, majd Palesztinában telepedett le. Többször utazott Londonba és Nyugat-Németországba, ahol a nürnbergi és más, a náci vezetés felelősségét vizsgáló bíróságokon szakértőként vett részt. Szakértői státuszával némileg összeegyeztethetetlen módon, több ízben adott írásos tanúvallomást egykori SS tisztek, Kurt Becher, Hermann Krumei, Dieter Wisliceny és Hans Jüttner javára. Az ezekben az években alakuló Yad Vashem felkérte Kasztner, hogy Németországban a múzeum képviselőjében szerezzon minél több releváns levéltári dokumentumot.¹⁰⁹

Palesztinába érkezése előtt az ő és a kolozsvári zsidó tanács tagjainak neve magyar körökben¹¹⁰ pletykákkal és rágalmakkal keveredett. Erdélyből érkezett bevándorlóktól terjedtek a vádak, miszerint a nácikkal kollaborált, ötven családtagját juttatta ki a halál árnyékából, valamint Kolozsváron gyorsította a deportálásokat. A híresztelések arról is szóltak, hogy kollégája, Marton Ernő erdélyi cionista vezető elsikkasztott Joint-pénzekkel hagyta el Európát. Palesztinába kivándorolt apósán, Fischer

¹⁰⁹ Cohen, 2014: 179–183.

¹¹⁰ Palesztinában majd Izraelben jelentős számú magyar ajkú zsidó bevándorló telepedett le. Hivatalos statisztikák és becslések alapján elmondható, hogy az államalapítás évében 40–50 ezer, 1953-ig 120–140 ezer, míg 1964-re 160–200 ezer magyar ajkú állampolgárra tett szert az új állam. A magyar nyelvterületekről bevándorlók az ország lakosságának a 8–14%-t tették ki. Annak ellenére, hogy az Izraelbe érkezett magyar zsidó bevándorlókat összekötötték a közös gyökerek, a magyar nyelv valamint az izraelivé válásukat segítő bevándorló szervezet (Hitachdut Olé Hungária) a közösség igen megosztottnak számított. Politikailag megoszlottak az izraeli pártok között (Má páj, Má pá m, Hé rut, Általános Cionisták, Progresszívek, Kommunista Párt), vallásukat tekintve a hithű és a szekuláris tengely két pontja között helyezkedtek el, valamint a származási területeiket is számon tartották. Mivel a cionista mozgalom a Trianon utáni Erdélyben teljesedett ki a legjobban, Izraelben az erdélyi bevándorlók tudták a legjobb pozíciókat megszerezni, általában is a körükből került ki a magyar-zsidó vezetők legjava. A trianoni Magyarországról és Felvidékről érkezettek nemegyszer irigységüket vagy akár megvetésüket is kimutatták az erdélyiek felé. Részletesen lásd Olosz, 2015: 138–156.

Józsefen a túlélők szintén több ízben kérték számon szeretteik elvesztését.¹¹¹ Következésképpen a megbélyegző szóbeszéd kezdetben az erdélyi zsidó elit egészét érintette, de lassan Kasztner maradt az egyetlen célpont. A munkácsi származású, 1933-ban alijázott Sauber Sándor¹¹² pletykalapjában, az *Iton Meyuhad*-ban (Érdekes Újság) pársoros rágalom jelent meg róla a szerkesztői üzenetekben.¹¹³ A pletykák nem voltak számottevőek, de ahhoz mégis elégségesek, hogy az erdélyi bevándorlók egyesületének megalakítását megakadályozzák. Az alakító gyűlésen Sauber kijelentette, hogy nem kérnek az erdélyi „cionista vezérekől”, aminek hatására olyan felháborodás támadt, hogy a szervezet alapítása lekerült a napirendről.¹¹⁴ A pletykákra válaszul több zsidó vezető támogatásáról biztosította Kasztnert. Weinberger Mózes és Kauderes Ben Cion közös nyilatkozatban állt ki mellette,¹¹⁵ igaz a dokumentumot végül nem tették közzé. Kasztner sógora, Fischer József megpróbálta perbe fogni az egyik rágalmazó német lapot, de kiderült, hogy a lapban állítólagosan megjelent cikk nem is létezik.¹¹⁶ Valószínűleg a *Neuste Nachrichten* cikkét sérelmezték, amelyben Kasztner nevét teljesen kihagyva, a németekkel folytatott

¹¹¹ YVA, P.53. 30. 60–61. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1945. november 30.

¹¹² Sauber Sándor (1903–1961) író, újságíró, a revizionista mozgalom tagja. Fiatal korában több jesivában is megfordult, először Németországba költözött, majd onnan 1933-ban vándorol ki Palesztinába. Újságíróként dolgozott, *Das Jüdische Volksblatt* néven megalakította Magyarország egyik legelső cionista lapját. Palesztinában tovább folytatta újságírói tevékenységét, és még ugyanabban az évben a pesti déli lapok mintájára elindította az *Iton Meyuhad* (Érdekes Újság) nevű heti magazint. A kiadvány először hangzatos címekkel közölt friss riportokat, később heti riportlappá alakult át, amely főleg bűnügyekkel és a társadalom más perifériára sodródott kérdéseivel foglalkozott. A magazin több vonásában is úttörőnek számított Palesztinában. Ez volt az első színes újság, és cikkeiben ez hagyatkozott először főként pletykákra és megalapozatlan híresztelésekre. Lásd Giladi, 1958: 164.

¹¹³ YVA, P.53. 30. 45–46. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek. 1945. november 12.

¹¹⁴ YVA, P.53. 30. 60–61. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1945. november 30.

¹¹⁵ YVA, P.53. 30. 91–92. Kasztner Rezső levele Fischer Józsefnek 1945. december 10.

¹¹⁶ YVA, P.53. 30. 91–92. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1946. február 16.

tárgyalások alapján elért mentési sikereket, jókora túlzással Saly Mayernek tulajdonították.¹¹⁷

A háború után Palesztinában és Izraelben általánossá vált a túlélők hibáztatása, amiért azok nem fogtak fegyvert a nációkkal szemben. Miért mentek a halálba, mint birkák a vágóhídra? – kérdezték a zsidó politikusok, írók és gondolkodók,¹¹⁸ akik pedig a leegyszerűsített képet árnyalni igyekeztek, azokat figyelmen kívül hagyták.¹¹⁹ A Palesztinába, később Izraelbe került egykori zsidó vezetőket és kápókat a közvélemény a gyáva, megalkuvó elemekkel azonosította.¹²⁰ Sauber Sándor bulvárlapja élen járt a mandátum területére érkezett egykori zsidó funkcionáriusok (zsidó tanács tagjai, kápók, gettórendőrök) gyalázásában. Az újság harsogta azt a közkeletű vélekedést, miszerint a nevüket náci kollaborációval bemocskolt egyéneket közösségi bíróság elé kell állítani, már csak az utcai erőszak megfékezéséért is. Valóban több lincselési kísérletre is sor került közvetlenül a háború után, amikor a mandátum területén a nemrég érkezett holokauszt túlélők az utcán az egykori zsidó bántalmazóikra ismertek.¹²¹

A magyar-zsidó vezetőkkel hasonló nem esett meg, az őket fojtogató szóbeszéd hamarosan elhalkult, az ügy érdektelenségbe fulladt. Kasztner Palesztinába érkezésekor már nyomát sem találjuk az addigi rosszindulatú állításoknak, a magyar nyelvű kicsiny nyilvánosság hősként üdvözölte őt. A Magyar Zsidók Bevándorló Egyesületének *Értesítőjében* „*az összeomlás cionista vezéregyenységének*,” nevezték.¹²² Mindeközben a palesztinai héber sajtó a rendelkezésre álló ellentmondásos információkból több ízben, meglehetősen dicsérő hangnemben számolt

¹¹⁷ Ein Schweizer rettete 200.000 Juden [Egy svájci 200.000 zsidót mentett meg]. *Neuste Nachrichten*, 1945. október 30., 2.

¹¹⁸ Bar-On, 2004: 106.; Middleton-Kaplan, 2014: 8–15.

¹¹⁹ Porat, 2008: 158–170.

¹²⁰ Porat, 2020: 69.

¹²¹ Uo. 61–67.

¹²² *Hitachdut Ole Hungaria Értesítő*. Jeruzsálem. 1948. január 26., 4. Megtalálható az Izraeli Nemzeti Könyvtár gyűjteményében. PB. 1358.

be a budapesti cionisták ténykedéseiről, a Kasztner által kimenekítettek sorsáról is.¹²³

Kasztner családjával együtt 1947 decemberében érkezett meg Palesztinába. A politikai ambícióit sosem rejtegető Kasztner alijázása után csatlakozott az addigi pártcsaládja (Ichud) zászlóshajójához, a Mápájhoz. Az Izraeli Munkáspárt az 1920-ban létrejött szakszervezeti konföderációval, az Általános Héber Munkásszövetséggel (Hisztadrut) és a telepese mozgalom támogatásával teljes politikai monopóliumot harcolt ki magának az 1948-ban megszületett Zsidó Államban. A párt elitje azonban homogén egységet alkotott. Az új, kelet-európai bevándorlóknak – így Kasztnernek is – vajmi kevés esélyük volt a „tűz közelébe” férkőzni. Kasztner az első években arra törekedett, hogy zsidómentő renoméját országos szinten megalapozza. Újságírói tapasztalatát latba vetve cikkeket közölt a *Dávár*-ban, a Mápáj hivatalos napilapjában. Többek között Eichmannról „rántotta le a leplet”,¹²⁴ vagy Nürnbergben talált, kompromittáló dokumentumokat tett közzé Amin al-Huszeinről, Jeruzsálem antiszemita muftijáról.¹²⁵ A Mápájhoz közel álló héber nyelvű sajtóban cionista kvalitásait dicsérték, miközben nem felejtettek megemlékezni arról sem, hogy a náci éra alatt zsidókat mentett.¹²⁶ Kapcsolatrendszerének köszönhetően kormánytisztviselői álláshoz jutott: Dov Joszef csapatát erősítette, először a közellátási minisztérium tájékoztatási osztályának vezetőjeként,¹²⁷ később a kereskedelmi és ipariügyi minisztériumban töltötte be ugyanazt az állást. Két alkalommal (1949-ben és 1951-ben) felkerült a Mápáj választási listájára, mint Kneszet képviselőjelölt, azonban elmaradt a bejutási küszöbötől.

¹²³ Weitz, 2011: 37.

¹²⁴ Háemet álEichamnn [Az igazság Eichmannról]. *Dávár*, 1948. június 27., 2.

¹²⁵ Márton Lajos: Göring ellenezte... *Haladás*, 1948. június 24., 3.

¹²⁶ Jehudim bein goji Europa. Siha im Israel Kasztner [Zsidók a gojok között Európában. Beszélgetés Kasztner Rezsővel]. *Dávár*, 1947. december 26., 6.; Weitz, 2011: 75–77.

¹²⁷ Barzilay István: Két magyar-zsidó karrier Izraelben. *Új Kelet*, 1949. szeptember 23., 15.

Minden igyekezete ellenére az új hebraizált „Israel Kastner” brand nem hozta meg a várt sikert, a közvéleményt és a politikai elitet ekkor jobban foglalkoztatta az arabok támadása, a bevándorlók elhelyezése és egy egységes zsidó társadalom kialakítása, mintsem az európai zsidók meggyilkolásának részletei.¹²⁸ Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy Kasztner elsősorban a magyar-zsidó berkekben építette karrierjét, szigorúan pártpolitikai szempontok érvényesítésével. Kasztner többedmagával létrehozta a Mápáj magyar tagozatát, majd a bevett izraeli pártgyakorlattal összhangban intenzív korteskedésbe kezdett a magyar bevándorlók szavazatainak megszerzéséért.¹²⁹ A nagyobb siker reményében egy saját, magyar nyelvű pártlap kiadását és szerkesztését is vállalta. *A Jövő* című hetilap első száma 1948. december 30-án jelent meg, majd 1952-ben *Az Időre* változtatta a nevét. Az időszaki kiadvány 1955 nyarán szűnt meg.¹³⁰ A hetilap az országba bevándorolt magyar zsidók társadalmi és politikai nehézségeivel foglalkozott, megoldásokat pedig a kormánypárt és annak szocialista-cionista ideológiáján keresztül kínált az olvasóknak. 1950-től Kasztner Márton Lajossal az izraeli rádió (Kol Jisráel) magyar adását szerkesztette.¹³¹ Az *Új Kelet* napilapot¹³² 1948-ban indította újra Marton Ernő, Schön Dezső és a régi kolozsvári gárdából többen, és Kasztner is csatlakozott az újjáéledő szerkesztőséghez.

Kasztner Rezső nemcsak részt vállalt az izraeli magyar nyelvű sajtó alakításában, hanem gyakran vált annak alanyává is. A magyar nyelvű zsidó sajtó őt igen kedvező megítélésben részesítette. Palesztinába való érkezésekor a már említett dicsérő jelzőkkel illették.¹³³ Az *Új Kelet*ben

¹²⁸ Segev, 1993: 154–174.; Hakohen, 2003: 13–60.

¹²⁹ Hirdetés. *Új Kelet*, 1949. január 21., 5.; Ben Gurion drámai szózata a magyarajkú jisivhoz. *A jövő*, 1951. július 26., 1.; Lezajlott a Mápáj magyar nyelvű körének közgyűlése. *Új Kelet*, 1950. szeptember 1., 2.

¹³⁰ Féder, 2004: 143–144., 149.

¹³¹ Kétéves az izraeli rádió magyar nyelvű műsora. *Hatikva*, 1952. május 16., 3.

¹³² A kolozsvári *Új Kelet* történetéről és Kasztner Rezső újságírói múltjáról lásd Olosz, 2020; Olosz, 2018: 94–113.

¹³³ *Hitachdut Ole Hungaria Értesítő*, 1948. január 26., 5. – Jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár Gyűjteménye.

példaértékű pályafutását mutatták be az elhelyezkedési nehézségekkel küzdő bevándorlók számára. Ebben a cikkben azt is megjegyezték, hogy „*életének heroikus fejezete*” az embermentő akcióval lezárult, „*kicsinyes támadások*” ezt már soha nem tudják kikezdeni.¹³⁴ Az újságírók vagy „történészkedő” tollforgatók a magyar holokauszt izraeli közvéleményt érintő és érdeklő szemelvényeit rendszeresen Kasztner tolmácsolásában beszélték el.¹³⁵ Saly Mayer 1950-ben a nemzetközi sajtóban megjelent interjúja kapcsán Kasztner sietett saját álláspontját és szerepét hangsúlyozni, kiemelve a németekkel folytatott tárgyalásai eredményeit is. Kasztner elbeszélését a magyar zsidóság egy részének megmentéséről Sauber Sándor tárta az olvasók elé,¹³⁶ ami arra enged következtetni, hogy véleménye merőben megváltozott az öt évvel azelőtt, a saját újságjában leírtakhoz képest. Talán a néhány éves közös munka (mindketten az *Új Kelet* munkatársai ekkor) idézte elő a változást. Kasztner embermentő nimbuszának ápolását ezek a tudósítások, interjúi minden bizonnyal elősegítették.

Grosszman Sándor, a Párizsban újraindított *Múlt és Jövő* folyóirat újdonsült szerkesztője levélben kérte Kasztnert, hogy cikket írjon a mentésekről, illetve beharangozott egy a „*náci idők zsidó hőseiről*”, így Komolyról és Kasztnerről szóló lapszámot.¹³⁷ Ismeretlen okból végül egyik sem valósult meg,¹³⁸ de levél ékes bizonyítéka annak, hogy a magyar-zsidó közéletben Kasztnert tisztelet övezte múltbéli tetteiért.

A pártrendezvények és sajtószerelések dacára Kasztner azt tapasztalta, hogy nagyon nehéz új bevándorlóként érvényesülni az izraeli

¹³⁴ Barzilay István: Két magyar-zsidó karrier Izraelben. *Új Kelet*, 1949. szeptember 23., 15.

¹³⁵ Miért nem lehetett Szenes Annát megmenteni? *Új Kelet*. 1950. március 27., 3.; A magyar-zsidóság katasztrófájának egyik fejezete a tel-avivi törvényszék előtt. *Új Kelet*, 1952. november 26., 3.

¹³⁶ Sauber Sándor: Egy megrázó fejezet a nagy embervásár napjaiból. *Új Kelet*, 1950. január 6., 5.

¹³⁷ USHMM, Rezső Rudolf Kasztner collection, Various Letters, 27. Grosszman Sándor levele Kasztner Rezsőnek. 1951. november 18.

¹³⁸ Az 1952. júniusi számában Komoly Ottó egy cikkét közölték újra. Lásd Komoly Ottó: Mit tanulhat a zsidóság... *Múlt és Jövő*, 1952. június, 142.

politikai életben. A háború után érkezett közép-európai zsidó bevándorlókkal a magyar területekről érkezettek is kiszorultak a politikai közéletből, mivel kevés kivételtől eltekintve hiányzott a héber nyelvtudásuk, politikai összeköttetésük (beágyazottság) és társadalmi presztízszük. Alig találunk magyar nyelvterületekről bevándorolt személyt az állami adminisztrációban vagy a politikai közéletben, akik mégis biztos álláshoz jutottak, jellemzően hosszú gáluti mozgalmi múlttal tekintettek vissza a cionista mozgalom valamely irányzatában. Ha az 1950-es évek magyar származású Kneszet-képviselőit nézzük, szembevetve a magyarul beszélők lakosságszámához mért aránytalanság. A jelzett korszakban négy¹³⁹ magyar nyelvű jutott be a parlamentbe, de egyikük sem képviselt magyar „etnikai” csoportos érdeket, hanem a különböző izraeli pártokhoz tartoztak.¹⁴⁰ Az izraeli politikai vezetés és a magyar zsidók előjárói elhárították az „etnikai” politizálás lehetőségét, amivel az izraeli nemzeti egységet veszélyeztethették volna. Mégis a magyar-zsidó elitel egyet nem értők körében rendre felmerült egy magyar-zsidó párt létesítésének gondolata.¹⁴¹ Egyesek Kasztnert szemelték ki az Izraeli Magyar Párt vezetésére, aki természetesen válasza sem méltatta az ilyen megkereséseket.¹⁴² A kormánypárti pozíciója nagyobb reményekkel kecsegtette, mintsem a magyar „etnikai” politizálás kétes kimenetelű kalandja.

¹³⁹ 1953-ban például három magyar származású képviselő ült az izraeli törvényhozásban: dr. Deutsch Adolf (Avraham), Lőrincz Slomó és Flesch György. 1959-ben jutott be Fischer József (nem azonos Kasztner Rezső sógorával). Lásd Dan Ofry: Bemutatjuk az izraeli parlament magyar származású képviselőit. *Hatikva*, 1953. május 15., 5.; Schön Dezső: A magyar képviselő. *Új Kelet*, 1959. november. 13., 5.; Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (3). *Új Kelet*, 1959. augusztus 21., 5.

¹⁴⁰ A magyar zsidók politikai marginalizációjához hasonló tapasztalatokat életek át a német, más közép-európai, majd az arab országokból érkezett bevándorlók is. Ez a jelenség az izraeli társadalom bevándorlási szakaszok építette egyedülálló rétegződéséből következett. Bővebben lásd Olosz, 2015:142–147.

¹⁴¹ A magyar párt megalakítását a magyar-zsidó vezetők rendre megakadályozták. Lásd Olosz, 2015: 151–155.; Olosz, 2021a: 217–218.; Olosz, 2022.

¹⁴² USHMM, Rezső Rudolf Kasztner collection, Various Letters, 25–26. Balla Lév és Turi József levele Kasztner Rezsőnek. 1951. szeptember 16.

Magyar-zsidó viszonylatban a náci népiítés tudományos feldolgozása és rá való személyes emlékezés először Magyarországon és az újra elcsatolt területeken kezdődött meg, azonban a műtfeldolgozás e formája a kommunista hatalomátvétellel háttérbe szorult.¹⁴³ Mindamellet a világon szétszóródott magyar-zsidó túlélők folytatták az emlékezést. Előszeretettel beszéltek a hitközségi vezetés felelősségéről, a mentésekről vagy azok hiányáról. Izraelben elsősorban a mártírhalállal elhunyt hősökről emlékeztek meg. Szenes Anna országos gyásza mellett¹⁴⁴ Komoly Ottó emléke kapott sok figyelmet. Kasztner Rezső munkatársa, a Mentőbizottság feje, halála után nem került be az „izraeli Pantheonba”, így az egykori munkatársai, ismerői mindent megtettek, hogy orvosolják e hiányt: róla elnevezett ligetet alakítottak, emlékesteket tartottak,¹⁴⁵ emlékkönyvet adtak ki,¹⁴⁶ még egy kibuc is megkapta nevét.¹⁴⁷ Komolyt a zsidóság és a cionizmus hősének nevezték, aki „*bátor helytállásával és önfeláldozásával sok ezer üldözött zsidó életét mentette meg*”.¹⁴⁸

Az argentinai magyar ajkú zsidóság lapja, a *Hatikva*, a Komoly Ottó által vezetett cionista mentőcsoporthoz szembeállította a hitközségi vezetőkkel és más hivatalos személyekkel, akik a háború alatt „elárulták” a magyar zsidóságot.¹⁴⁹ A lap harcra cionista szemléletben vehemensen támadta az „asszimiláns” zsidó vezetést, amely következetesen elutasította a nemzeti zsidók figyelmeztetését az antiszemita veszélyről, 1944-ben pedig magukra hagyta a zsidó tömegeket.¹⁵⁰ A téma később vitává fajult, amelyben a felek azt tárgyalták, hogy a zsidóság

¹⁴³ Laczó, 2006: 364.

¹⁴⁴ Többek között lásd Schön Dezső: Szenes Chana mártír halálának ötödik évfordulója. *Új Kelet*, 1949. november 11., 3–4.

¹⁴⁵ Marton Ernő: Komoly Ottó a Herzl hegyen. *Új Kelet*, 1951. április 20., 9.; HOH közlemények. *Új Kelet*, 1954. december 27., 3.

¹⁴⁶ Mordecháj, 1970; Fuchs Ávrám: Tildy Zoltán: Komoly Ottóért 15 nyilast adunk. *Új Kelet*, 1970. március 15., 4.; Benedek István: Megjelent a Komoly Otto Emlékkönyv. *Új Kelet*, 1970. március 27., 10.

¹⁴⁷ Jad Nathan izraeli magyar falu ünnepe. *Hatikva*, 1954. szeptember 3., 2.

¹⁴⁸ Komoly Ottó liget felavatása. *Hatikva*, 1951. június 1., 3.

¹⁴⁹ A magyar zsidóság hivatalos árulói. *Hatikva*, 1951. július 27., 1–2.

¹⁵⁰ Zsidó írástudóink árulása. *Hatikva*, 1952. szeptember 5., 1–2.

pusztulásához a neológ „zsidó írástudók” árulása vagy a náci Németország és az azokat kiszolgáló magyar katonai-politikai vezetés járult-e nagyobb arányban hozzá.¹⁵¹

1946-ban (magyar nyelven 1950-ben) megjelent Joel Palgi ejtőernyős visszaemlékezése. Ő szintén a Stern Samu által vezetett Központi Zsidó Tanácsot tette felelőssé a magyarországi zsidóság „megnyugtatásáért”, a Horthy Miklós kormányzóba vetett hit erősítéséért, ami azt eredményezte, hogy a magyar zsidók elvetették a cionisták figyelmeztetéseit, és félelem nélkül szálltak a vagonokba, hogy „munkára szállítsák” őket.¹⁵² Palgi Kasztner Rezsőre, mint ambiciózus, ámbár naiv cionista vezetőre emlékezett, akit ő győzött meg Brand küldetésének szükségszerű kudarcáról. Elmondása szerint önként adta fel magát a nácioknak, mivel sikerült elhitetniük a megszállókkal, hogy ő a palesztinai zsidóság küldöttje, és a Brand által megkezdett tárgyalásokat kívánta tovább folytatni.¹⁵³ Palgi más alkalmakkor is kiállt Kasztner mellett, elutasítva az őt ért vádakot, mindeközben azonban homályos utalásokat tett arra nézve, hogy az ő küldetése Kasztner elmaradó segítségnyújtása miatt hiúsult meg. Visszaemlékezésének Kasztnerre vonatkozó részét pedig pszichológiai és politikai körülményektől függően az új kiadásokban megváltoztatta.¹⁵⁴ A könyv első kiadásának apropóján a magyar körök által rendezett irodalmi törvényszéken Kasztner ott „ült a tanúk padján,” Hansi Branddal, Krausz Mózesrel és Salamon Mihállyal együtt.¹⁵⁵ Az *Új Kelet* elfeledkezett részletes tudósítást közölni az eseményről, azonban szinte biztosra vehető, hogy a beszélgetés nem a legkedélyesebb hangulatban zajlott.

Kasztner Rezső németekkel folytatott tárgyalásai még akkor sem kerültek az izraeli társadalom látókörébe, amikor korábbi munkatársa,

¹⁵¹ *Hatikva*, 1957. július 12., 3.; *Hatikva*, 1957. augusztus 2., 5.; *Hatikva*, 1957. augusztus 9., 3.

¹⁵² Palgi, 1950: 146–147.

¹⁵³ Uo. 148–172.

¹⁵⁴ Weitz, 2011: 39–41.

¹⁵⁵ Mit tett Izrael a magyar zsidók érdekében? *Új Kelet*, 1953. május 29., 2.

Springmann Samu Izraelben beperelte a Szochnutot (Zsidó Ügynökség), hogy visszakapja a mentési célokra átadott ékszerei ellenértékét. Az 1952-ben lefolyt perben Springmannt Hermann Dezső, a bergen-belseni csoport egyik tagja képviselte, Kasztnert pedig tanúként hallgatták meg. Végül megegyezéssel zárult az ügy, a sajtó csupán széljegyzetet szentelt az eseménynek.¹⁵⁶ Néhány utalásból sejthető, hogy az izraeli magyar ajkú zsidóság egyes köreiben Kasztnert továbbra is megvetették, múltbéli cselekedeteit rosszalották,¹⁵⁷ azonban az elutasítás szélesebb tömegeket nem érintett.

Az 1950-ben hozott náci kollaborációs törvény¹⁵⁸ alapján folytatott kápópereknek köszönhetően ekkor már a közvéleményt is egyre jobban foglalkoztatta azon meggyanúsított zsidók története, akik a holokauszttal során feltételezhetően részt vettek társaik meghurcolásában és legyilkolásában. A kerületi bíróságokon folytatott eljárások során az ügyészek, tanúk és egyes közéleti szereplők a kápókról igen sarkos véleményt fogalmaztak meg. Nem áldozatoknak, hanem tettetársaknak tekintették őket, akik a náci elnyomóikkal azonosultak. Ennek jegyében kerültek a náci kitervelők helyett ők a túlélők bosszújának célkeresztjébe.¹⁵⁹ A rendőrséget előzőnlőtték a feljelentések, sok egykori deportált követelt elégtételt magának a korábbi felügyelőiken. Sok esetben azonban az ügyek nem jutottak vádemelésig a téves azonosítások és a hamar leplezett hamis tanúzások miatt. Néhány, a bíróság elé került ügyben megtörtént, hogy a vádak megfogalmazó túlélőket hazugságon,

¹⁵⁶ A magyar-zsidóság katasztrófájának egyik fejezete a tel-avivi törvényszék előtt. *Új Kelet*, 1952. november 26., 3.

¹⁵⁷ Schein Oszkár: Hidat kell verni a régi és új olék között. *Új Kelet*, 1950. május 26., 3.

¹⁵⁸ A nácik és a náci kollaboránsok megbüntetése nevezetű törvényt 1950-ben fogadta el az izraeli törvényhozás. A törvény azokra a bűnökre vonatkozott, amelyeket 1933 és 1945 között a náci Németországban, a németek által megszállt Európában vagy a tengelyhatalmak ellenőrzése alatt álló területeken követték el. A törvény elsődleges célpontja a náci kollaborációval gyanúsított zsidó holokauszttúlélők voltak. Ezen belül is a törvény elsősorban az egykori börtön funkcionáriusokat (kápók) és a zsidó gettórendőrséget célozta.

¹⁵⁹ Egymásután vonulnak fel terhelő vallomásaikkal az aushwitzi kápó-nő egykori áldozatai. *Új Kelet*, 1950. október 2., 7.

képtelen túlzásokon kapták. A bírák igyekeztek körültekintően eljárni, mivel a vádak – legtöbbször emberiség elleni bűncselekmény és a zsidó nép megsemmisítése – a halálbüntetés lehetőségét hordozták magukban. A bíróság halálos ítéletet végül nem szabtak ki (egy ügyben a Legfelsőbb Bíróság törölte a halálos ítéletet), de súlyos büntetések azért születtek.¹⁶⁰

Ebben az időszakban az izraeli pártpolitikai csatározások nagyon kiélezett hangulatban zajlottak. A Mápáj dominálta politikai színtérre a szélsőjobbboldali Hérut demokrácián kívüli gyakorlattal igyekezett betörni. 1952-ben, a nyugat-német jóvátétel parlamenti vitájakor Menáchem Begin pártvezér biztatására a tiltakozó tömeg kövekkel dobálta meg a Kneszet épületét, aminek következtében az ott zajló ülést félbe kellett szakítani. Politikai indíttatású perekből sem volt hiány, elég, ha Amos Ben-Gurion, a miniszterelnök fiának rágalmazási perére¹⁶¹ gondolunk.¹⁶²

A kápo perek és a politikai feszültségek Kasztner személyét sokáig nem érintették, népszerűsége töretlennek tűnt, a következő Kneszet-választásokon bejutó helyet ígértek számára a Mápáj parlamenti listáján. Politikai pályafutásának kiteljesedését 1953-ban az idős, magyar származású, ortodox táborba tartozó Malkiel Grünwald pamfletje zavarta meg, de korántsem törte ketté. Izrael politikai elitjét pamfletjeiben rendszeresen támadó Grünwald a következő vádakot fogalmazta meg Kasztner ellen: a nációkkal kollaborált, ezzel elősegítette a magyar zsidóság tömeges megsemmisítését, Kurt Becherrel szövetkezve eltulajdonította az elhurcolt zsidók értékeit, hatalmas vagyont harácsolva össze magának, és legvégül, a háború után megmentette Bechert a jogos büntetéstől.

A Mápájon belül úgy látták, hogy a politikai tömörülésben különböző funkciókat birtokló, állami hivatali állást betöltő és parlamenti

¹⁶⁰ Porat, 2020: 104–180.

¹⁶¹ Egy önkéntes, társadalmi szerepvállalásairól ismert szervezet, a Hásurát Hámitnádvim korrupciós vádjaira válaszul, a tel-avivi rendőrfőnök helyettesi posztot betöltő Amos Ben-Guriont rágalmazási pert indított 1957-ben. A pert megnyerte és a bíróság a rágalmazó szervezetet kártérítés megfizetésére kötelezte.

¹⁶² Shapira, 2012: 194–201, 264.

képviselői mandátumra törekvő Kasztner nem hagyhatja figyelmen kívül az otromba rágalmakat, főleg, hogy azok a párt hírnevét is veszélyeztették. A főügyész nyomásának engedve végül az ügyészség pert indított egy tapasztalatlan, bűnügyi jogban nem járatos vádló vezetésével. Közben Benjamin Halevi bíró közbenjárásával Smuel Tamir, a jobboldali Hérut párt szimpatizánsa vállalta el Grünwald védelmét. Ismeretes, hogy a tehetséges és felkészült védőügyvéd nem próbálta mentegezni védencét, hanem a rágalmak bizonyítására törekedett. A stratégiai sikeresen bevált és a per hamarosan Kasztner és a Mápáj elleni hadjáratba fordult, a főügyész pedig személyesen képviselte a vádat.¹⁶³

A vádlóvá előlépett védőügyvéd, Smuel Tamir állításaiból és érveiből a tárgyalás során Kasztnerre nézve új narratívák születtek: Kasztner nem mentette meg a kolozsvári zsidókat a deportálástól, nem szervezett ellenállást, elhallgatta a deportálások valódi tényét, Bechert segítette a háború után, illetve megrögzött hazudozó, így megbízhatatlan személy. A Kasztnerre zúdított vádak a Mápáj beszározásával egészítette ki: a párt vezetése a második világháború idején képtelen volt megakadályozni az európai zsidók lemészárlását, így alkalmatlanná vált az ország vezetésére.

Az új narratívák egy részét Kasztner régi ellenfeleinek vallomása táplálta, akiket Tamir állított a védelem kötelékébe. Ahogy már említettem, Krausz Miklós, a magyarországi Palesztin Hivatal egykori vezetője a háború kitörésétől számítva konfliktusban állt Kasztnerrel, a háború után egymás ellen megfogalmazott vádjaik pedig tovább mértelyezték a kapcsolatukat.¹⁶⁴ Krausz a tárgyalás során azt vallotta, hogy a németek bevonulása után a magyarok egy része filozemita volt, ami lehetővé tette volna az összefogást, valamint a román határon keresztül több tízezer zsidó menekülhetett volna meg, de ezeket a lehetőségeket Kasztner és csoportja nem vette figyelembe. Az sem vetett jó fényt

¹⁶³ Weitz, 1996: 10–11.

¹⁶⁴ Braham, 1997a: 1032.

a Mentőbizottság második emberére, hogy Krausz a közte és egyes német tiszték (Wisliceny és Krumei) közötti jó kapcsolatról vallott.¹⁶⁵ A halucionisták táborába tartozott Arnold David Finkelstein, aki Tordáról szervezte az észak-erdélyi zsidók mentését a román határon keresztül, a tárgyaláson – saját szerepének hangsúlyozása érdekében – szintén Kasztner ellen tanúskodott. Állítása szerint Kolozsvárról csupán 200 ember választotta az illegális határátlépést, miközben a határon nem volt ellenőrzés, így akár 4000 ember szökése is könnyűszerrel megszervezhető lett volna, azonban a helyi zsidó vezetők ebben nem voltak érdekeltek.¹⁶⁶ Az egyik legmeggrázóbb tanúvallomás Szenes Hanna édesanyjától, Szenes Katalintól érkezett, aki mély gyászában meggyőzően állította, hogy Kasztner magára hagyta a lányát.¹⁶⁷ Freudiger Fülöp nem múlt féltékenységgel adta elő vallomását, amelynek egyes elemei Halevi végső ítéletében megsemmisítő erővel köszöntek vissza. Freudiger ebben kifejtette, hogy a náci megszállás után a közéletet megtisztították a bátor, lelkiismeretes zsidó vezetőktől, a hatalmi úr pedig utat nyitott a politikai és gazdasági hatalomra áhítozó kalandoroknak (értsd Kasztnernek), akár azáltal is, hogy „*eladják a lelkiüket az ördögnek*”.¹⁶⁸ Végül pedig kolozsvári holokauszt túlélők sora vallott Kasztner és más zsidó vezetők ellen, amelyekben valószínűleg szeretteik elvesztése és a kolozsvári gettóban átélt méltánytalanságok motiválták.

A meghonosodott narratívák másik része az izraeli emlékezetpolitika premisszáiból indult ki. A holokauszt-emlékezés Izraelben összekapcsolódott az diaszpórából érkezett, különböző kulturális háttérű zsidók egybeforrasztásával és egy hősi nemzeti identitás kialakításával. Az utóbbi szimbólumává Szenes Hanna és a varsói gettólázadás vezetői váltak. A varsói gettólázadás hőseinek emlékműveket emeltek, Szenes Hanna újratemetésével pedig az országosan ismert

¹⁶⁵ A Grünwald per... *Új Kelet*, 1954. július 2., 11.

¹⁶⁶ Bogdanor, 2016: 54.; Finkelstein, 1958: 290–299.

¹⁶⁷ Weitz, 2011: 165–169.

¹⁶⁸ Orr, 1994: 83.

ejtőernyős a hősiesség, állhatatosság és úttörő szellem jelképévé vált.¹⁶⁹ A kinevezett hősökkel szemben az európai zsidók többsége állt, akik önként, ellenállás nélkül szálltak fel a deportáló vagonokba.¹⁷⁰ Az erősen átpolitizált holokauszt-emlékezet azt a téves benyomást alakította ki az izraeli társadalomban, hogy a deportálások során az ellenállás mindenki számára elérhető esély lett volna, csupán a gyávák és megalkuvók hagyták magukat félrevezetni, végső soron megöletni. A per során Kasztner azzal a váddal találta szemben magát, hogy a magyarországi zsidók egyik legfontosabb vezetőjeként elhallgatta a deportálások tényét, miközben – Izrael hőseivel szemben – ellenállásra nem törekedett, ami még rosszabb, a nációkkal egyezkedett. Ez a nézet az ítéletben is sűrűn visszaköszönt.

A megállapítások harmadik csoportját az izraeli belpolitika szülte. A perrel Tamir nem titkolt célja a kormánypárt, a Mápáj gyengítése volt, azáltal, hogy a közvélemény előtt bemutatja az izraeli zsidó politikai vezetés csúfos kudarcát az európai zsidók megmentésében. Tamir érvelésében a Mápáj vezetése, amely a háború alatt a palesztinai zsidóságot kormányzó Zsidó Ügynökség első embereit adta, képtelen volt az európai zsidóság megmentésére, inkább a britekkel való együttműködésre törekedett. Ennek eredményeként Brandot a britek kezére juttatták, ezzel akadályozva meg a magyar zsidóság utolsó esélyét a megmenekülésre.¹⁷¹ Ez a sikeres taktika bizonyíthatóan ártott a Mápáj státuszának és legitimációjának.¹⁷² Ebben a tekintetben Kasztner hazug, náci kollaboráns magatartásának bizonyítása automatikusan a pártját is megbélyegezte.

A Kasztner álláspontját képviselő ügyészség nem tudott védekezni a fordításokat szabadon kezelő, a történelmi kontextust ignoráló és a tanúkat megvádoló védelemmel szemben. A Tamir által a tárgyalóteremben képviselt nézőpontot a Hérut párthoz közeli

¹⁶⁹ Baumel, 1996: 530–543.; Baumel, 2002: 685–686.

¹⁷⁰ Segev, 1993.: 109.; Cohen–Wilke, 2002: 31–32.; Weitz, 2011: 169.

¹⁷¹ Weitz, 2011: 135–138.

¹⁷² Weitz, 1996: 11.

sajtókiadványok és Uri Avneri *Háolám Háze* hetilapja erősítették fel a közvélemény előtt. A jobboldali párt és Avneri által irányított sajtógépezet számottevő eredményekkel még hosszú hónapig színen tartotta az ügyet. A sajtóhadjárat egyenes következményeként az izraeli társadalom jó része a hősökre és árulókra leegyszerűsített holokauszt-felfogás prizmáján keresztül értelmezte az eseményeket. A bevetett propaganda és demagógia abban is kifizetődött, hogy a jobboldali párt közel megkétszerezte a Kneszet-helyeit a következő választáson.¹⁷³

A perben Benjamin Halevi bíró 1955 nyarán hirdette ki a háromszáz oldalra rúgó ítéletét. A bíró következtetése szerint a nációkkal kötött egyezség Kasztnert arra kötelezte, hogy lemondjon a zsidók illegális megszervezéséről és felvilágosításáról. Az ítélet retrospektív módon kijelenti, hogy amennyiben Kasztner a vidéki zsidó vezetők, főként a cionisták között terjesztette volna a híreit, akkor azok a menekültektől kapott információkkal megtámogatva képesek lettek volna felvilágosítani és immunizálni a tömegeket a náci megtévesztés ellen. Azért, hogy megérthessük Halevi bíró gondolkodásmódját és érvrendszerét, szükséges néhány szemelvényt idézni¹⁷⁴ az ítéletből:

A csalétek nagy volt. Kasztnernek lehetőséget adtak, hogy megmentse a közeledő katasztrófából 600 lelket, s még hozzá azzal a reménnyel kecsegtették, hogy a tárgyalások folyamán ezt a számot növelik. De nemcsak a 600 lélek, hanem azon fontos személyek, akiket valamilyen okból a megmentésre érdemesnek találja, ha akarja [...] Lehetőséget kapott arra, hogy feleségét és anyját megmentse Budapestről, vejét, testvérét, rokonait és barátait Kolozvárról. Közéleti szempontból is elvárásolta őt a nobiletasok megmentésének a lehetősége, ő úgy vélte, hogy a fontosabb közéleti férfiak megmentése személyi és cionista siker, amely egyúttal

¹⁷³ Weitz, 1994: 359–365.; Shapira, 2012: 201.

¹⁷⁴ Az Izraelben az 1950-es években megjelent *Izraeli Képeslap* közölte az ítélet legfontosabb részeit.

alkalmas arra, hogy igazolja az általa kezdeményezett vonal helyességét: a nációkkal való tárgyalást, a hatóságokkal való politikai kapcsolat kisajátítását.

Amikor Kasztner elfogadta ezt az ajándékot, eladta lelkét az ördögnek. A Krumeyjel való egyezmény azonnali következményeként Kasztner a nációk kegyétől függött. Nem mondható, hogy ezelőtt Kasztner független volt, azáltal, hogy az illegális Mentőbizottság nevében Wiszlicenyhez [sic!] fordult, hogy tárgyaljon az SS vezetőivel s elfogadta a nációk nyújtotta védelmet a bizottság részére, Kasztner önmagát és a bizottságot a náci rendszer függönyévé tette. A Krumeyjel való egyezmény előtt azonban Kasztner szabad volt, megszakíthatta kapcsolatait a hatóságokkal, a bizottsággal illegalitásba vonulhatott, amint ezt a cionisták a varsói gettóban és más helyeken tették.¹⁷⁵ [...]

[...] Krumeyjel való megegyezés napján, Kasztner válaszában állott. A Mentőbizottság egyik útja az lett volna, hogy a náciaktól függetlenül folytassa szabadon a mentést... [...] Ezen hírek terjesztése a zsidó vezetők között, különösen a cionisták között, vidéken, és segítségükkel a tömegek között, a tömegeket felvilágosíthatta volna a náci hazugságokkal szemben, s megismertethette volna velük az igazi helyzetet. Az auschwitzi deportáció előkészületeiről szóló igazság terjesztése nemcsak megzavarhatta volna vidéken a nációk megtévesztő akcióit, vagy legalábbis bizonyos mértékben megnehezítette volna tervük megvalósítását, hanem még a megfelelő feltételek meg voltak ahhoz, hogy előkészítsék a néptömegek szervezett cselekvésre, mint nagyszámú menekülésre, a gyermekek elrejtésére, a tömörítési akció megzavarására, a deportáció ellen szervezett ellenállásra, védekezésre vagy robbantásra. [...]

¹⁷⁵ Ítélet a Grünwald perben V. Izraeli Képeslap, 1955. július 25., 14.

A második út amely Kasztner előtt állott a Krumejzel való egyezmény volt, vagyis a mentőakció az SS vezéreivel való egyezmény alapján, a náciak segítségével. Ez az út kényelmesebb volt, s előrelátható eredményeket ígért. A zsidók száma előre meg volt állapítva, s azt is tudták, ki az, aki megmenekül. A megmenekülésre kijelöltek száma rendkívül kicsi volt, de növelni lehetett bizonyos mértékben további tárgyalásokkal s nagy váltságdíj lefizetésével. [...]

[A Mentőbizottság tagjai] Arra kényszerültek, hogy megakadályozzanak minden kísérletet és erőfeszítést, amely a közösség vagy annak egy része megmentése érdekében történhetett volna, s arra kényszerültek, hogy a bizottság akcióit eleve meghatározott számú ember megmentésére korlátozzák. Az SS és Kasztner közötti egyezmény igazi jelentősége az volt, hogy a nációkkal való függést jelölje meg a bizottság által forszírozott egyedüli mentőakció módszerének. A szabad mentésről való lemondás volt az az ár, amelyet Kasztner fizetett az SS által jóváhagyott mentésért. [...] Az engedélyezett mentés a kiváltságosak megmentése volt. A szabad mentés, amelyről Kasztner lemondott, a többi zsidó volt. A kiváltságosak megmentéséért Kasztner azzal fizetett, hogy lemondott a többi zsidók megmentéséről, azaz nem zavarja a náciak terveit és cselekedeteit, nem avatkozik bele a totális deportáció műveletébe. Ez a jó viselkedés volt a legkevesebb, amelyet Eichmann elvárhatott attól, aki az ő támogatására szorult. A Kasztnerral kötött egyezmény segítségével elérte a zsarnok a célját, a katasztrófa idején uralkodott a cionista Mentőbizottságon, s neutralizálta a magyar zsidóság sorsával szemben. [...] E per egyik legmeggrázóbb ténye az, annak dacára, hogy a budapesti Mentőbizottság elnöke a hírek birtokában volt, a zsidó tömegek, mintegy félmillió ember megtevesztve szálltak fel azon vagonokra, amelyek Auschwitzba

*vitték őket. Ez azt bizonyítja, hogy Kasztner nem figyelmeztette az áldozatokat, bár tudta, hogy milyen sors vár rájuk. Az a kegyetlen igazság, hogy a zsidó Mentőbizottság elnöke kiszolgáltatta eleve ismert sorsuknak a magyar zsidóság tömegeit, hogy megmentse a maroknyi kiváltságot.*¹⁷⁶

Az ítélet még hosszú oldalakon folytatódik, és érinti a kolozsvári zsidóságot, a Palesztinából érkezett ejtőernyősök esetét és Kasztnernek a Becher mellett tett tanúvallomást. Halevi ítéletében kimondta, hogy Kasztner kollaborált a nációkkal, ezért személyesen felelősség terheli a magyar zsidók meggyilkolásáért. A bíró ítélete egy jól megkonstruált történelmi narratíva benyomását kelti, nem véletlen tehát, hogy sokan a mai napig Kasztner cselekedeteit értelmező hiteles műként hivatkoznak rá.

Az ítélet és annak – Freudiger Fülöp vallomásából átemelt – elhíresült mondata, miszerint „Kasztner eladta a lelkét az ördögnek” nemcsak hatalmas megrökönyödést keltett és növelte a társadalmi megosztottságot, hanem egyenesen kormányválságot okozott. A főügyész az ítélet kihirdetése után nyomban fellebbezett, amit az ellenzéki pártok az igazságszolgáltatásba való állami beavatkozásként értékelték. A Hérut és a szélsőbaloldali ellenzéki párt, a Mápám¹⁷⁷ bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a koalíciós kormány¹⁷⁸ ellen. Az indítványt külön adták be, és egymásét nem szavazták meg, ami arra utal, hogy a pártokat inkább politikai-ideológiai megfontolások vezették, mintsem morális fenntartásaik. A kormánykoalíció egyik tagja, az Általános Cionista Párt

¹⁷⁶ Ítélet a Grünwald perben. *Israeli Képeslap*, 1955. augusztus 4., 16–18.

¹⁷⁷ Mápám: Egyesült Munkások Pártja. A baloldali tábor radikálisabb ténfelén, a Mápáj és az Izraeli Kommunista Párt között helyezkedett el. A marxizmus-leninizmust a cionista alapértékekkel párosította. Saját választási listájával soha nem tudta a Munkáspárt parlamenti pozícióját veszélyeztetni.

¹⁷⁸ A Mose Sáret vezette kormány 1954. január 26-án kezdte meg a működését. Tagjai voltak: Általános Cionista Párt (Klálcionista), Progresszív Párt, Mizráchi, Hápoel Hámizráchi, Arab Lista.

(Klálcionista Párt) a Hérut indítvány szavazásakor tartózkodott.¹⁷⁹

A klálcionista a tartózkodó álláspontjukért súlyos árat fizettek: Sáret miniszterelnök felbontotta a kormánykoalíciót, és a renitens párt nélkül alakított új kormányt.

A per körüli pártharcok rányomták a bélyeget a következő választásokra is. A Hérut programjában fő helyet foglalt el a Kasztner-ügy, a pártsajtó oldalakat szentelt Kasztner náci kollaborációjának, miközben a saját mozgalmuk egykori fasisztabarát irányára teljes amnézia borult.¹⁸⁰ Az Izraeli Kommunista Párt arra használta fel az ügyet, hogy anticionista meggyőződését alátámassza, illetve a kormányzó pártokat támadja. Az izraeli kommunisták „kasztnerizmusként” bélyegeztek meg mindent, amivel nem értettek egyet, ezt a *Népszavában*, a párt magyar nyelvű közlönyében is kifejtették.

„Nemcsak a múlt megítélése szempontjából fontos a kasztnerizmus elmarasztalása, fontossága van ennek a jelenre és a jövőre nézve is. Napjainkban ugyanis a kasztnerizmus politikája folytatódik tovább. Ben-Gurion kormánya ugyanis a kasztnerizmus folytatóival, a Wehrmacht uraival keresi az összeköttetést, és a kasztnerizmusnak ez a napjainkban megnyilvánuló politikája méreteiben és veszélyességében felülmúlja a kasztnerizmusnak a múltban történt megnyilvánulásait is. És ismét előnyök ígérgetésével emlegetik az idegen tényezőkkel való kapcsolatok létesítését, holott az ilyen kapcsolat népünkre nézve előnnyel nem jár, ellenben hazánkat a béke, az emberiség, a zsidóság ellenségeivel kapcsolja össze.”¹⁸¹

¹⁷⁹ Elutasították a Hérut és a kommunisták bizalmatlansági indítványát. *Új Kelet*, 1955. június 29., 1., 3.

¹⁸⁰ A revizionista cionista mozgalom előszeretettel merítkezett az olasz fasizmus faji alapú eszmerendszeréből, és 1935-ig szoros politikai kapcsolatban áltak. Lásd Tress, 1984: 304–324.

¹⁸¹ Küzdjünk a kasztnerizmus politikája ellen! *Népszava*, 1958. január 23., 1–2.

Mivel a per során előtérbe került a kormánypárt felelőssége a holokauszt kapcsán, a kampányidőszak megnyilatkozásaiban az összes párt a saját érdekeit bizonygatta az európai zsidóság mentésében.¹⁸² Az ellenzéki pártok csatlakoztak a Héruthoz abban a hadjáratban, amelyben a Mápájt Kasztner személyén keresztül támadták.

Politikai és sajtótámadások kereszttüzében – a saját pártja támogatását is részben elveszítve – Kasztner megvált minden állami tisztségétől, Kneszet-tagsági jelölését pedig Danzig Hillelnek adta át, s elhagyta *Az Idő* hetilap szerkesztőségét is. Indoklásában kifejtette, hogy „a Grünwald-perben elhangzott ítélet olyan árnyékot vet a háború alatt kifejtett tevékenységre, amely fölött nem hunyhatok szemet, bár emelet fővel állítom, hogy az ítélet súlyos bírói tévedés eredménye”. Lemondása továbbá azért is vált időszerűvé, hogy a kiadvány az új szerkesztőség vezetése alatt „függetlenül foglaljon állást a szóban forgó kérdésben”.¹⁸³ Kasztner az *Új Kelet* szerkesztőségében folytatta tovább egyszerű újságíróként a közéleti tevékenységét.

A POLÉMIA KISZÉLESEDÉSE IZRAELBEN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az izraeli magyar nyelvű nyilvánosság

A vádak megfogalmazásától számítva Kasztner elsődleges támasza és védelmezője az *Új Kelet* napilap, a héber és magyar Mápáj-pártsajtó, valamint néhány kisebb magyar-zsidó orgánus volt. Kasztner az *Új Kelet* szerkesztőségének tagjaként teljes bizalmat élvezett a kollégáitól. Mivel azonban az izraeli törvények megtiltották a szerkesztői levelek vagy

¹⁸² A választási harc... *Új Kelet*, 1955. július 10., 3.; Sáret miniszterelnök a magyar zsidóság tragédiájáról. *Új Kelet*, 1955. július 11., 2.

¹⁸³ Kasztner Rezső levele az *Idő* szerkesztőségéhez. *Az Idő*, 1955. június 30., 1.

véleménycikkek közzétételét a tárgyalásról,¹⁸⁴ valamint az *Új Kelet* politikailag független lapként határozta meg magát, így a per során – más lapokhoz hasonlóan – nem nyilvánított véleményt, csupán az ügy tudósítására szorítkozott. Mindazonáltal ezek a felperes számára voltak kedvezőek. A címadásban, a tanúvallomások megválasztásában, a kiemelésekben és részletezésben Kasztner narratívája vált mérvadóvá. Jellemző, hogy a Tamir által felsorakoztatott tanúk vallomásainak csupán egy írást szentelt, miközben az egyik tanú súlyos kijelentéseinek cáfolatáról két hosszú írásban számoltak be.¹⁸⁵ A címek jellemzően a vád ügyvédjének vagy tanúinak kulcsfontosságú kijelentésit tartalmazták, mint például az 1954. augusztus 16-án közreadott cikkben: „*Danzig Hillel: »a kolozsvári gettóban sem menekülésre sem védekezésre nem volt lehetőség«.*”¹⁸⁶

Az ítélet sokkolta az *Új Kelet* szerkesztőségét, pártatlanságukat képtelenek voltak tovább fenntartani, az eljárást és az ítéletet Dreyfus meghurcolásához hasonlították. A lap szerint Kasztner Rezső csak tanúként szerepelt, így nem állott módjában az ellene felhozott szörnyű vádakat megcáfolni. Szerintük az eljárás nem zárult le, hanem a fellebbezéssel egy új per veszi kezdetét, amelynek feladata, „*hogy teljes és helyes megvilágításba helyezze a magyar zsidóság tragédiáját és az érdekében végzett mentőmunkát, és igazságosan kiossa mindenki számára a megérdemelt büntetést vagy jutalmat*”.¹⁸⁷ Véleménycikket azonban továbbra sem tettek közzé, mivel a pert nem tekintették lezártnak a jogerős ítélethirdetésig. Mindamellet a Kasztner-ügy jogi folyamányait nyomon követték. A fellebbviteli tárgyalás meghallgatásairól, a Kasztner általa elindított magánjogi perről, valamint a Tamir által kezdeményezett hamis tanúzási perről közölt írásaikban kiemelték kollégájuk erkölcsi és jogi sikereit.

¹⁸⁴ Weitz, 1994: 352.

¹⁸⁵ A Grünwald per 50-ik napja. *Új Kelet*, 1954. július 2. 11.; Krausz Miklós. *Új Kelet*, 1954. július 4., 3.; Komoly Ottó özvegye... *Új Kelet*, július 11., 5.

¹⁸⁶ Danzig Hillel.... *Új Kelet*, 1954. augusztus 16., 4.

¹⁸⁷ Egyetlen vádpont kivételével felmentették Grünwald Malkiét. *Új Kelet*, 1955. június 23., 1.

Ekkor már az újság csak egyedül folytatta Kasztner felmentésének keresztesháborúját.

Mindeközben Kasztner merénylet áldozata lett. 1957-ben egy földalatti jobboldali szervezet tagja, Zeev Eckstein háza előtt rálőtt, majd tizenkét nap után a kórházban belehalt sérüléseibe. A gyilkosa és két társa életfogytiglani büntetést kapott, de hét év után amnesztiával szabadultak.

Kasztner bekövetkezett halálakor az *Új Kelet* főszerkesztője, Marton Ernő hosszú vezércikkben állt ki barátja és szerkesztőtársa mellett, nyíltan azt hangoztatva, hogy a merénylettel az elkövetők Kasztnerre a bizonyosra vehető felmentéstől fosztották meg.¹⁸⁸ Egy évvel később fájó örömmel számoltak be a fellebbviteli bíróság döntéséről, amely tisztázta Kasztner azon szörnyű vád alól, hogy tudatosan segítette a náciakat a magyarországi zsidóság elpusztításában.¹⁸⁹ Barzilay István személyes hangvételű cikkben emlékezett meg a fesztelen életet élt, de tragikusan távozó kollégájáról. Elismételte a szerkesztőség meggyőződését, hogy Kasztner élete sokszori kockáztatásával „*rettenthetetlen bátorsággal*” mentette embertársai életét a náci idők alatt.¹⁹⁰

A végső erkölcsi felmentésként hivatkozott bírói döntés birtokában a szerkesztőség és az izraeli magyar-zsidó establishment dicső embermentőként emlékezett meg róla minden évben. A lap munkatársai túlzó optimizmusukban új jelentést adtak a „kasztnerizmus” kifejezésnek, ami nem mást jelentett, mint „*magányos harc a pokolban, egyedülállás sorsdöntő határozatok szörnyű óráiban, fittyet hányas az életveszélynek, amely percenként leselkedik rád, bússégesen helytállás a mentés bátyáján*”.¹⁹¹ Minden igyekezetük ellenére a kifejezés által közvetített kép nem került be az izraeli köztudatba.

A per folyamán a Kasztner által szerkesztett magyar nyelvű Mápáj-közei lap, *Az Idő* értelemszerűen teljes mellszélességben kiállt a lap

¹⁸⁸ Marton Ernő: Dr. Kasztner Rezső. *Új Kelet*, 1957. március 17., 1.

¹⁸⁹ Teljes rehabilitáció dr. Kasztnernek... *Új Kelet*, 1958. január 16., 1–2.

¹⁹⁰ Barzilay István: Az élet szerelmese. *Új Kelet*, 1957. március 17., 2.

¹⁹¹ Mi az a „kasztnerizmus”? *Új Kelet*, 1959. március 22., 7.

vezetője mellett. Heller Imre saját tapasztalatira hagyatkozva vehemens publicisztikában utasította el azok vádjait, „*akik ostobábbnál ostobább összehasonlításokkal próbálják kritizálni azt a munkát, amelynek minden mikró másodperce életveszélyes volt*”.¹⁹² Más tudósításban arra hívták fel a figyelmet, hogy csak az értheti meg milyen volt a zsidók számára a légkör 1944–1945-ben Magyarországon és a nácik által elfoglalt országokban, aki maga is megtapasztalta, Smuel Tamir pedig nem tartozik ezen személyek közé.¹⁹³

A *Hatikva* szintén csak Kasztner halálakor szentelt nagyobb figyelmet a kérdésnek. Publicistája, Major Róbert cikkében a felelőtlen vádaskodás ellen szólt, amely végső soron Kasztner meggyilkolásához vezetett.¹⁹⁴ A fellebbviteli bíróság konklúzióját meglelégedéssel nyugtázta, miközben azt bizonygatta, hogy Kasztner mellett az egész magyar-zsidó vezetés tisztában volt a deportálások valódi céljával. Ilyen körülmények között a Kasztner elleni vádak ügyefogyottak.¹⁹⁵ A Danzig Hillel szerkesztésében megjelenő *A Hét* című társadalmi hetilapban a halála után dicsőítették a „*rendkívüli tehetséggel megáldott*” embermentőt. Ahogy az izraeli magyar-zsidó kiválóságokról haláluk után szinte kivétel nélkül megírták, hogy felemelkedésüknek akadálya a magyar kulturális elszigetelődés volt: „*ha véletlenül [...] Lengyelországban vagy [...] Amerikában születik, és jiddisül vagy angolul beszélt és írt volna, nem kétséges, hogy egyik fénylő csillagként ragyogott volna a zsidó közírás és közélet égén*”.¹⁹⁶

Bajtársai még életében nyilatkozatot fogalmaztak meg azért, hogy eloszlassák a per és az ítélet nyomán kialakult hamis képet a magyar zsidóság 1944-ben bekövetkezett tragédiájáról, valamint a tragédia idején követett magatartásáról. A dokumentumot a Magyar Cionista Szervezet volt vezetői, közéleti emberei, szellemi munkásai és haluci mozgalmainak

¹⁹² Heller Imre. Magángondolatok a Kasztner-ügyben. *Az Idő*, 1954. február 25., 5.

¹⁹³ Weiss Dóri: A jeruzsálemi per. *Az Idő*, 1954. április 15., 6.

¹⁹⁴ Major Róbert: Kasztner Rezső ellenségei. *Hatikva*, 1957. április 12., 6.

¹⁹⁵ Ki tudott róla? *Hatikva*, 1958. február 7., 1.

¹⁹⁶ Fried Miksa: Dr. Kasztner Rezső halálának évfordulója. *A Hét*, 1958. március 11., 5.

tagjai nevében fogalmazták meg – valószínűleg Marton Ernő iránymutatása mellett –, igaz az aláírók szignói lemaradtak a végéről. Többek között arról győzködtek az olvasóikat, hogy a Mentőbizottság, karöltve a cionista szervezettekkel és a halucokkal, már a háború első évétől „*bátor, hősi és önfeláldozó magatartást tanúsítottak a mentés tekintetében*”. Az 1700-as csoport, vagyis a Kasztner-vonat utasai alijázási lehetőségnek gondolva hagyták el az országot, más mentésekhez hasonlóan (pl. védett házak) ez sem történhetett a magyar és a német hatóságokkal folytatott tárgyalások nélkül. A tárgyalások célja és következménye kizárólagosan a mentés volt – nyomatékosította az irat. Végezetül hangsúlyozta, hogy a német megszállást követő deportálás példa nélküli gyorsasággal és hatékonysággal zajlott, a zsidó közösség kiszolgáltatottsága (a férfiak többsége munkaszolgálaton volt) ellenére a mentőakciók szervezőinek több tízezer zsidót sikerült megmenteniük. A magyarországi zsidóság a mentés terén semmiben sem maradt el más országok zsidósága mögött.¹⁹⁷ Úgy tűnik a nyilatkozatot nem terjeszthették széles körben, mivel a magyar nyelvű sajtó nem tett róla említést.

A merénylet után, az áldozat hívei attól való félelmükben, hogy Kasztner nevét soha nem tisztázzák, emlékbizottságot hoztak létre. A Dr. Kasztner Rezső Emlékét Megörökítő Bizottság néven bejegyzett egyesület alapítását Moór Zoltán, a különvonat egyik megmentettje kezdeményezte. A bizottság céljai között szerepelt Kasztner mentési „cselekedeteinek és küzdelmeinek” kivizsgálása, azoknak publikálása valamint emlékmű létrehozása.¹⁹⁸ Az alapító dokumentumon nem szerepelnek a tagok nevei, de egy másik levélből kiderül, hogy Mose Rosenberg, dr. Heller Imre, dr. Fendrich Ernő, Alex Barzel és Moór Zoltán vettek részt az egyesület tevékenységében.¹⁹⁹ Egyik első ülésükön

¹⁹⁷ SIHR, Marton Ernő gyűjtemény – 23. doboz, III/4. Nyilatkozat (évszám és fóliaszámozás nélkül).

¹⁹⁸ YVA, P.54. 22. 1–4. Dr. Kasztner Rezső Emlékét Megörökítő Bizottság Egyesület Alapszabályzata (héber nyelven).

¹⁹⁹ YVA, P.54. 22. 8. Adománykérő levél P. Partosnak. 1957. augusztus 10.

elhatározták, hogy Kasztner rehabilitálásért magyar és héber nyelvű vitairatot adnak ki, „*amely pamfletszerű ugyan, de lényegében történelmi tanulmány, célja a történelmi igazság közlése és ez az igazság Kasztner rehabilitációjával egyenértékű*”. A későbbiekben az izraeli sajtó informálásával kívánták a munkát tovább folytatni.²⁰⁰

Az említett pamflet, *Fellebbezés az izraeli polgárhoz Kasztner Rezső ügyében* címen, valamikor az év folyamán sokszorosított formában jelent meg, s soha nem adták ki könyv alakban, így ma már izraeli és magyarországi könyvtárakban, levéltárakban sem elérhető. Egy későbbi recenzió alapján ismerhetjük csak meg vázlatosan tartalmát. A pamflet „megcáfolta” a zsidó ellenállás legendáit, a nyugati országok zsidóság iránt mutatott rokonszenvét, és bemutatta, hogy a zsidók még a kevés menekülési lehetőséget „*sem akarták és tudták kihasználni*”.²⁰¹ Az egyesület egyéb működéséről nem áll rendelkezésre további információ, valószínűleg rövid időn belül megszűnt. Nem kizárt, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítéletével úgy érezték, Kasztner nevét véglegesen rehabilitálták, szervezetük fölöslegessé vált. Fennállása alatt sem igazán fejthetett ki látványos működést, hiszen az izraeli sajtó (magyar és héber egyaránt) nem adott számot róla.

Moór ekkor kezdett el dolgozni nagyobb volumenű munkáján, amely csak később, 1963-ban jelent meg, szintén sokszorosítva. A magyar-zsidó közvélemény nem igazán foglalkozott vele, de mégis szükséges néhány gondolatát kiemelni annak érdekében, hogy lássuk, érveit milyen módon építette fel a Kasztner ártatlanságát minden kétséget kizáróan bizonyítani kívánó személy. A *Budapest 1944, a magyar zsidóság sorsa a második világháborúban* címet viselő kötet két részre tagolódik. Az apologetikusan megírt első rész egy retrospektív szenvedéstörténet, amelyben a szerző a zsidók évszázados elnyomását elevenítette fel, ennek csúcspontja pedig 1944-ben következett be. A második, „az értelmezés”

²⁰⁰ YVA, P.54. 22. 7. Kasztner Rezső Emlékbizottság beszámoló. 1957. július 26.

²⁰¹ Major Róbert: A múlt tisztázása. *Hatikva*, 1961. március 3–4.

rész látszólag különböző problémákat érint, de nyíltan Kasztner tetteinek magyarázataként íródott. Ennek érdekében bizonygatja, hogy a zsidók kipusztítása az egész magyar zsidóság számára ismert volt, csak nem hitték el ennek bekövetkeztének lehetőségét. Továbbá a varsói gettólázadás jelentőségét csökkentette a harcok bagatellizálásával és a résztvevők erkölcsi nagyságának megkérdőjelezésével (a lázadók azokból a korrump zsidó vezető és aljas zsidó gazemberekből kerültek ki, akik a németeket kiszolgálva meggyalázták és deportálták sorstársaikat).²⁰² A magyarországi mentésekről úgy írt, mintha az egy egységes gépezetként működött volna, amelynek egyik szárnya a menleveleket, míg egy másik, Kasztner személyében a tárgyalásokat intézte volna, a sok más mentési vonal mellett. A mentők közül kiemelkedik a hős Kasztner képe, akinek élete kockáztatásával több ezer embert sikerült kijuttatnia a határon.²⁰³ A Grünwald-Kasztner per leírásánál már valós problémákat is érintett, így Halevi bíró szakmai túlkapásait és a perrendtartás megsértését, vagy az utaslisták összeállításában részt vállalt személyek mellőzését. A legmegdöbbentőbb mégis az az érvelése, amellyel a Becher mellett tett tanúvallomást próbálta igazolni: *„Véleményünk szerint Kasztnernek kötelessége volt Becher segítségére sietni akkor, amikor veszélyben volt, mert Becher is Kasztner segítségére sietett, amikor a zsidók veszélyben voltak. [...] mert meg kellett tudnia mindenkinek, aki bajban zsidóknak segít, hogy mindenki számíthat viszonzószolgálatra. Mert nem utoljára voltak zsidók bajban 1944-ben”*.²⁰⁴ Ha még azt is hozzávesszük, hogy a palesztinai zsidóságról azt írta, hogy *„tétlenül nézte az európai zsidópusztítást is, nem csak a magyar zsidók kiirtását”*, azon nyomban érthetővé válik, hogy miért nem jelent meg soha nyomtatásban.

Moór és társai igyekezete nem hozta el Kasztner felmentését, ahogy ezt később egyik levelében el is ismerte: *„Ami Kasztner Rezsőt illeti, véleményem szerint a hazai bíróság vele szemben Justizmordot [súlyos bírói tévedés*

²⁰² Moór, 1963: 122–152.

²⁰³ Uo. 179–202.

²⁰⁴ Uo. 214.

a vádlott rovására vagy ártatlan ember elítélése – O.L.] követett el. Az elmúlt évtizedek folyamán hiábavaló volt több barátjának igyekezete, hogy ezt a tényt a közvélemény elé tárja”.²⁰⁵ Ennek ellenére haláláig Kasztner Rezső emlékének tisztázásán fáradozott.²⁰⁶

Kasztner támogatói a magyar-zsidó közösség meggyőzése érdekében 1961-ben kiadták magyarul Mose Keren, a *Haarec* munkatársának könyvét. A füzet a Benjamin Halevi bíró ítélete után megjelent legfontosabb cikkeket tartalmazta, amelyek a bíró vádjait igyekeztek cáfolni anélkül, hogy teljes felmentést nyújtottak volna Kasztnernek. A könyv a legfontosabb ellentmondásokra világított rá, többek között arra, hogy Kasztner egyedülként tették felelőssé a tárgyalásokért, miközben társait elvétve említették csak, Kolozsvárt helyezték a vizsgálat középpontjába, miközben a csoportnak csak egy része származott onnan, vagy Kasztner az ejtőernyősök megmentésére törekedett.²⁰⁷ Keren két részletben, Becher és Szenes Hanna ügyében bíráló gondolatokat fogalmazott meg Kasztnerrel szemben,²⁰⁸ de végső soron ő is arra törekedett, hogy tisztázza a könyve főszereplőjét. A könyv objektivitásra törekvő felfogása nem érvényesül kellőképpen. Összességében egy Kasztner melletti védőbeszédként lehet értelmezni.

Magyar vonalon számottevő erő nem sorakozott fel Kasztner ellen. Megemlíthető az *Izraeli Képeslap* című hetilap, amely megalakulásától kritikus hangot ütött meg az izraeli munkáspárti magyar-zsidó vezető réteggel szemben. Az 1955-ben kihirdetett ítélet után, a bíróság tévedhetetlenségét alapul véve, Kasztnerrel együtt az egész erdélyi zsidó értelmiséget elmarasztalta. Felhasználva a számára kedvező fordulatot követelte, hogy „*ameddig az ítélet meg nem változik, vagy jogerőre nem emelkedik, tűnjenek el a közéletből, az egyesületek éléről azok, akiknek a neve már nem áll*

²⁰⁵ YVA, O.84. 622. 4–6. Moór Zoltán levele Komlós Aladárnak. 1968. január 1.

²⁰⁶ A Hitachdut Olé Hungária közleményei – Moór Zoltán előadása. *Új Kelet*, 1964. május 17., 23.; Körösy Ferenc: Moór Zoltán. *Új Kelet*, 1978. május 31., 3.

²⁰⁷ Keren, 1955: 4–40.

²⁰⁸ Uo. 42–48.

tisztán az emberek előtt”.²⁰⁹ Véleményének nyomatékosítására az ítéletet kivonatos formában közölte.²¹⁰ A merényletet követően a hetilap már visszafogottabb hangot ütött meg, tragikus eseménynek állította be az újságíró halálát. Kasztner személye itt már teljes felmentést kapott. A szerző szerint meggyilkolt „*élete százszoros és ézerszerez kockázatásával mentette ki zsidó testvéreit a náci pokolból*”. Az csak természetes, hogy a magyar jisuv²¹¹ mindent elkövet a jövőben, hogy nevét tisztára mossan.²¹²

Kasztner bírálói saját kiadványokkal szálltak ringbe az igazukért, mivel a magyar-zsidó sajtó nem nyújtott publikálási felületet számukra. Egy „*a magyar nyelvterületekről származó jisuv informálására*” készült füzet arról értekezett, hogy az Új Kelet újságírói, publicistái (Hermann Dezső, Schön Dezső, Barzilay István) a per alatt adott előadásaikkal és cikkeikkel sorozatosan megsértették a sub judice elvét, mivel a per végső lezárása előtt kiálltak Kasztner mellett. A névtelen szerző kijelentette, hogy „*bólabda módszerrel hozzuk a világ tudomására, hogy nem azonosítjuk magunkat a kolozsvári HOH-ista*²¹³ *vezetők sub judice ellenes magatartásával és [...] semmiképpen nem helyesljük a bíróság szándékolt befolyását*”.²¹⁴

Válaszul Mose Keren írására Malkiel Grünwald, a rágalalmazási per nyertese újabb füzetecskét adott ki. Az idős mizrahista ebben első rágalmaikat is felülmúlva gyalázta Kasztner Rezsőt. Patologikus jelenségnek, pénzsóvár egyénnek, a „cionista vezető” megjelölésre méltatlan embernek bélyegezte. Mose Keren állításainak cáfolatán túl nyíltan hangoztatta, hogy Kasztner az anyagi juttatások reményében nemcsak együttműködött a nációkkal, de egyes zsidó csoportok (pl. Kolozsvár zsidósága) deportálásának ő maga volt a kezdeményezője és a kivitelezője.²¹⁵

²⁰⁹ Fáy Kornél: Az ítélet. *Izraeli Képeslap*, 1955. június 29., 2–3.

²¹⁰ Ítélet a Grünwald perben. *Izraeli Képeslap*, 1955. június 6., 16–17.

²¹¹ Jisuv: a palesztinai majd izraeli zsidó közösség megnevezése.

²¹² Dr. Kasztner Rezső. *Izraeli Képeslap*, 1957. március 21., 2.

²¹³ A Hitachdut Ole Hungaria megnevezése (a Magyar Zsidók Bevándorló Szervezete).

²¹⁴ SIHR, Kasztner gyűjtemény, 18. doboz, K12, fóliószámozás nélkül. Kiadvány.

²¹⁵ MNL OL, XIX-J-1-j Izrael 1945–1964. 11 d., 30/c. t., 006326/2. Malkiel Grünwald: *A Kasztner-per. Malkiel Grünwald válasza Dr Keren támadó 7 cikkére*. Mizrachi Levelek kiadása. 1955.

Grünwald 1956-ban közölt nyílt levelében még mélyebbre süllyedt a becsületsértés és rágalmazás mocsarában. Kifejezte minden haragját az *Új Kelet* szerkesztősége ellen, amiért a lap következetesen kiállt szerkesztőtársuk mellett. Itt Marton Ernő mint gyáva, vöröskeresztes pénzeket elsikkasztó alak, Schön Dezső – a lap német munkatárbort megjárta felelős szerkesztője – náci besúgó, hazug, becsstelen ember képében jelenik meg.²¹⁶ Grünwald célja ezekkel az újabb rágalmazásokkal Kasztner további lejáratása és becsületének sárba tiprása volt. A vádak valóságtartalmát semmivel sem tudta alátámasztani, hallomásokra, baráti beszélgetésekre és minden bizonnyal saját képzeletére hagyatkozott.

Nagyobb súllyal esett latba az Európai Zsidóság Pusztulásának Felderítésére Alakult Társadalmi Bizottság szerzői név alatt készített vagdalkozó pamflet, amelyet először a Hitachdut Ole Hungaria konferenciájára nyújtottak be,²¹⁷ majd nyomtatásban is közreadtak. A *Mi az igazság a Kasztner-ügyben* című füzet először 1955-ben jelent meg angol nyelven,²¹⁸ majd később lefordították, és a magyar olvasóközönség körében terjesztették. A kiadvány készítői a Hérut párt elkötelezett szimpatizánsai és politikai aktivistái voltak.

Mose Keren mentegető írása is motiválta a pamflet létrejöttét. Őt bértollnoknak festették le, aki úgy írt az ügyről, hogy fogalma sem volt a részletekről, az ítéletet pedig nem olvasta.²¹⁹ Szemben a szerzőkkel, akik részletesen ismerték az eseményeket, csálhatatlan logikával állították, hogy a Budapesti Zsidó Segély- és Mentőbizottság csupán három személyből – Kasztner, Joel Brand és Hansi Brand – állt, Komoly Ottó, Biss András és mások csupán az ők bábjaik voltak. A pamflet továbbá nyíltan polemizáló hangnemben szállt szembe az izraeli magyar sajtó Kasztnert védő frontvonalával. Szerintük az *Új Kelet*ben Kasztner munkatársi státuszban

²¹⁶ MNL OL, XIX-J-1-j Izrael 1945–1964. 11 d.. 30/c. t., 001304/2. Malkiel Grünwald: *A magyar jšuv sajtó szégyene*. 1956. február 8.

²¹⁷ SIHR, Kasztner gyűjtemény, 18. d., K24. t. Nyílt levél a HOH országos konferencia delegátusaihoz.

²¹⁸ On the Significance of the Kastner Case, 1955.

²¹⁹ Mi az igazság a Kasztner ügyben?, 1955: 6–8.

cenzúrázta a perről megjelent cikket, Danzig Hillel a Mápáj lapjában, a *Hétben* hasonló módon vezette félre a magyarul értő állampolgárokat, ahogy azt tette 1944-ben hasonszórú barátaival.²²⁰ Pátoszi sorokban ecsetelték az általuk „kasztnerizmusnak” nevezett jelenség káros hatását, miközben ígéretet tettek arra, hogy minden erejükkel küzdenek ellene. A fő mondandó szerint ezek a kasztneristák, vagyis a magyar-zsidó vezetők – Marton Ernővel az élen – a magyarországi zsidóság elárulása, saját megmenekülésük érdekében való feláldozása után szövetkeztek a Mápáj-kormányral annak érdekében, hogy tettüket a közvélemény előtt eltussolják.²²¹

A kiadványt készítő bizottság háttérében kétségtelenül a Hérut párt állt. Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy annak egyik tagja az Arlosoroff-gyilkosság²²² vádlottja volt. Ahogy azt az Izraelbe delegált akkori magyar diplomaták is megállapították, a kiadvánnyal hármast szerettek volna elérni: intézményesítették a Kasztner ellenes mozgalmat,²²³ a magyar-zsidó bevándorlók Szövetségének (Hitachdut Ole Hungaria – HOH) Kasztner védelmére irányuló lépéseit ellensúlyozták, illetve a Kasztner tevékenységét elítélő magyar zsidókat igyekeztek megnyerni a bizottság törekvésének,²²⁴ egyszersmind a Hérut párt számára. A bizottság másirányú tevékenységéről nem tudunk, a fellebbviteli bíróság döntése után létezésük feledésbe merült.

²²⁰ Uo. 8–11.

²²¹ Uo. 12–18.

²²² Chaim Victor Arlosoroff (1899–1933): közgazdász, politikus, a palesztinai zsidó jisuv vezetője. 1923-ban a Zsidó Világkongresszus vezető tisztségviselője, később a palesztinai zsidó közösség egyik legfontosabb vezetője lett. Arlosoroff volt az egyik szellemi atyja a Haavara nevű kereskedelmi megállapodásnak, amelynek keretében 1933 és 1939 között 50 ezer német zsidó hagyhatta el a náci Németországot, hogy vagyonának egy csekély részéről lemondva letelepedjen Palesztinában. A megállapodást a palesztinai zsidóság jobboldali képviselői szégyenteljes alkunak minősítették, és ezért Arlosoroffot 1933-ban, valószínűleg az ő felbujtására, két férfi lelőtte a tel-avivi tengerparton.

²²³ MNL OL, XIX-J-1-j Izrael 1945–1964. 11. d., 30/c. t., 001304/2. Jelentés: Kasztner-üggyel kapcsolatos kiadványok. 1956. március 17.

²²⁴ MNL OL, XIX-J-1-j Izrael 1945–1964. 11. d., 30/c. t., 001304/2. Jelentés: Kasztner-üggyel kapcsolatos kiadványok. 1956. január 14.

A sajtóban és magánkiadványokban folyt polémia megosztotta az izraeli magyar nyelvű közösséget. Az *Új Kelet* szerkesztői megjegyzésben közölte, hogy a Grünwald per ítélethirdetését követően levelek százai érkeztek a szerkesztőségbe, egyesek Kasztner bűnhődését követelték, mások lándzsát törtek mellette.²²⁵ A *Hatikva* hasábjain megjelent olvasói hozzászólások terebélyes vitához vezettek a két egymásnak ellentmondó álláspont képviselői között.²²⁶

Mindazonáltal a magyar diplomaták megfigyelései nyújtanak a legvilágosabb képet a magyar-zsidó közösség megosztottságáról. Az 1955-ös ítélet kihirdetésétől kezdve mindinkább azt jelentették Budapest felé, hogy Kasztner tábora egyre apad, a magyarul beszélők egy részét a jobboldali hírverés elcsábította. A diplomaták elsősorban földrajzi töréspontokat fedeztek fel: az Erdélyből származott zsidóság általában Kasztner mellett foglalt állást, míg a magyarországiak – a bergen-belseni csoportot leszámítva – megtagadtak minden közösséget vele. A jugoszláviai és csehszlovákiai magyar ajkú bevándorlók mindeközben elzárkóztak az véleménynyilvánítástól, és új szervezeti keret létrehozására törekedtek.²²⁷

A Kasztner-ügy kiteljesedése az izraeli közéletben

Az izraeli közéletben a Kasztner-per mentén világos törésvonalak alakultak ki a hatalmát megtartani kívánó Mápáj és politikai ellenlábasai – elsődlegesen a Hérut és a Mápám – között. A Mápáj lapja, a *Dávár* többnyire semlegesen tudósított a perről, annak lezárultával burkoltan védőszárnyai alá vette káderét, miközben visszafogottan bírálta Benjami Halevi ítéletét. Szerintük a bíró képességeit és szerepét meghaladó történelmi döntést hozott, valamint olyan emberekről mondott lesújtó

²²⁵ A nagy per margójára. *Új Kelet*, 1955. július 29., 3.

²²⁶ Válasz... *Hatikva*, 1955. december 2., 4.;

²²⁷ MNL OL, XIX-J-1-j Izrael 1945–1964. 11 d., 30/c. t., 006326/4. Jelentés: A Kasztner-ügy. 1955. december 15.

véleményt, akiknek döntéshelyzetét elképzelni sem tudta tíz év távlatából.²²⁸ A per során a Mápáj-vezetés ellen felmerült vádakat és a politikailag megalázó ítéletet nem tudták teljesen hatástalanítani, töretlen népszerűségük először szenvedett csorbát.

A Hérut párt azonos nevű lapja a per során a folyamatban lévő bírósági ügyekről szóló törvényt betartva tartózkodott az egyenes véleménynyilvánítástól, mindeközben az általuk közölt tudósítások félreérthetetlenül kifejezték az álláspontjukat. A tárgyaláson elhangzott, a Kasztner kompromittáló kijelentéseket előszeretettel emelték be a cikkek címébe, miközben az írások tüzes retorikával támadták a vád képviselőit. Az egyik cikk azt a címet kapta, hogy *„Ha Kasztner nem kollaborált volna a nációkkal, több tízezer zsidót lehetett volna megmenteni”*.²²⁹ A számukra kedvező ítéletet az elkövetkező választások központi témájává vált azáltal, hogy Kasztner kollaboráns tetteit a Mápájjal azonosították. Így Kasztner nációkkal való összejárása párhuzamba került azzal az állítással, hogy a Mápáj vezetése a háború alatt cserben hagyta az európai zsidóságot, sőt a brit mandátum kormánnyal is együttműködött a céljai elérésében. Továbbá állították, hogy Kasztner mentegetése csupán a saját holokauszt alatti téves politikájuk elfedését szolgálja.²³⁰ A Hérut propagandája és demagógiája kifizetődött, közel megkétszereztek a Kneszet-helyeik számát a következő választáson. A fellebbviteli bíróság döntésének a pártsajtó távolról sem szentelt akkora figyelmet, mint tették azt 1955-ben. A tudósításokban Mose Silberg kisebbségi véleményét emelték ki, míg a Benjamin Halevi bíró döntése ellen felszólaló Ágránát vezető bíró szavaiból szinte semmit nem közöltek. A jogerős ítéletet figyelmen kívül hagyva Kasztner nem mentették fel, sőt továbbra is a bűnösségét hangsúlyozták.²³¹

²²⁸ Sikom hásofet bamispat Grunwald-Kastner [Újratárgyalást a Grünwald–Kasztner-perben]. *Dávár*, 1955. június 23., 2.; A héber sajtó az ítéletről. *Új Kelet*, 1955. június 24., 1.

²²⁹ Weitz, 1994: 351–353.

²³⁰ Uo. 354–359.

²³¹ Uo. 360–363.

A mentések másik két főszereplője, Joel Brand és felesége, Hansi Brand saját kiadványban adtak számot az aktivitásukról. Az 1960-ban közösen közreadott héber nyelvű könyvükben²³² a Kasztner-per és a barátjuk halála által keltett ellentmondásokat kívánták eloszlatni azáltal, hogy a történetek „hű rekonstrukcióját” adják vissza.²³³ Az igazság felszínre hozása természetesen számukra sem sikerült. Saját nézőpontból mutatták be az eseményeket, amelyekben Kasztner – velük egyetemben – pozitív, hősi szereplőként tündökölt. Nem sokban különbözött ez Joel Brand két évvel korábban megjelentetett könyvétől.²³⁴ A kötetet Alex Weissberg jegyzi, Brand emlékezetére hagyatkozva egyes szám első személyben, párbeszédekkel tarkítva írta meg Brand missziójának történetét. Hosszú oldalakon keresztül olvashatók Brand erőfeszítései, amelyek a britek és a jisuv vezetőinek meggyőzésére irányultak, az Eichmann által felajánlott alku elfogadásáért. A szerző az éhségstrájkot és a vezető brit politikusokkal lefolytatott vitákat emberfeletti teljesítményként ábrázolta.²³⁵ A könyv második fele Kasztner tárgyalásait mutatta be röviden. Mivel a szerző ebben a részben Brand emlékeit nem használhatta fel (hiszen Brand ekkor már nem tartózkodott Budapesten), így Kasztner jelentésére, Komoly Ottó naplójára, valamint Hansi Brand, Révész Perez és mások elbeszélésére hagyatkozott. A megalkotott hősi karakter szerepét Kasztner vitte tovább. A kötet konklúziója: Brand, Kasztner és a Mentőbizottság elkeseredett harcának köszönhető, hogy az ország zsidóságának felét nem deportálták és mészárolták le.²³⁶ A Brand és a Mentőbizottság tagjainak emléke alapján felépített könyv egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy hősszerepben mutassa be a mentésekben munkálkodókat, főként Brandet. A könyv történelmi

²³² Brand–Brand, 1960.

²³³ Geva, 2014: 108–109.

²³⁴ Weissberg, 1958.

²³⁵ Uo. 160–185.

²³⁶ Uo. 218.

hitelessége, de még Brand emlékeinek pontossága is erősen megkérdőjelezhető.

A két ellentétes narratíva teljes megosztottságot eredményezett, különösképpen abban a még mindig magyarul beszélő zsidó közösségben, amely magának érezte a magyar holokausztról folytatott, országossá terebélyesedett vitát. A per politikai aspektusa, vagyis a szavazatokért folytatott sajtóharc politikai-ideológiai, földrajzi és szervezeti szemelvényeken keresztül bomlasztott. Smuel Tamir a per során elhangzott vádjait a Hérut és a kommunista pártsajtó terjesztette szét az országban, amely ellen a Mápáj és a magyar nyelvű sajtó – vagyis a magyarul beszélő értelmiségi réteg – képtelen volt hatékonyan védekezni. A Benjamin Halevi bírő által Kasztnerre aggatott bélyegek beépültek az izraeli polgárok jó részének a tudatába, a fellebbviteli bíróság döntését pedig Kasztner segítői már nem tudták átültetni a köztudatba, amelyben az is nagy szerepet játszott, hogy a főszereplő 1957-ben merénylet áldozata lett.

A két narratíva megszilárdulása

Az 1960-as években folytatódtak a politikailag inspirált értelmezések Kasztner cselekedeteiről. Az előbbiekhöz hasonlóan ezek többnyire politikai vagy személyes célokat szolgáltak, azonban már egy hosszabb perspektívából és megváltozott társadalmi közegből tudták szemlélni a tárgyalást is magába foglaló eseményeket. Sem az idő, sem a kontextus nem lazított a kialakult álláspontokon.

Ben Hecht 1961-ben vetette papírra a saját nézeteit Kasztnerről. A *Perfidy*²³⁷ című könyve a jeruzsálemi körzeti bíróságon lefolyt rágalmozgásért követte végig. Hecht a Hérut párt amerikai érdekképviselői szárnyához, a Bergson csoporthoz tartozott. A Hérut

²³⁷ Hecht, 1961. A perfidy szó jelentése szószegés, hitszegés.

szimpatizánsaként nem meglepő módon Kasztnerről vallott lesújtó véleményét és a Mápáj gyalázását csempészte be a tudósító sorok közé. Tamirt nemzeti hősként állította be, aki isteneknek kijáró tehetséggel leplezte le Kasztner hamis tanúzását. A kolozsvári ügyvéd eskü alatt tagadta le, hogy a második világháború után Nürnbergben Kurt Becher mellett tanúskodott, vallomása pedig az SS-tiszt szabadulását segítette elő.²³⁸ Emellett Hecht a tárgyalás egyes részletei kiemelésével azt is hosszasan bemutatta, miként vezette félre Kasztner a kolozsvári zsidóságot, biztos halálra ítélve őket. Annak ellenére, hogy a könyv a történelmi események feldolgozását vállalta, a tényekkel és a történelmi kontextussal igen nagyvonalúan bánt, a bírósági jegyzőkönyveken túl más forrásokat nem használt. Nem is tehetette, mivel írója – bevallottan – nem végzett soha efféle munkát. A neves író, forgatókönyvíró könyvének első kiadása nagy sikert hozott, később többször újranyomták, több kiadást is megélt. Az általa hangoztatott jobboldali cionista narratíva beleégett az izraeli köztudatba, a tengerentúlon is ebből ismerték meg Kasztner nevét. Az 1970-es években a könyv szerepelt a Jewish Defense League által kiadott javasolt könyvek listáján.²³⁹ A könyvet a cionista jobboldali sajtó üdvözlötte, miközben a kritikák már a megjelenés után a háttérben meghúzódó politikai törekvésekre figyelmeztettek.²⁴⁰

Nem kellett sokat várni a válaszra. Az izraeli munkáspárthoz közel álló, amerikai jiddis író és kritikus, Háim Liberman²⁴¹ válaszolt Ben Hecht felvetéseire, s kifejtette, hogy Hecht Izrael Államot, sőt az egész zsidóság hírnevét meggyalázta. Kiadványának elsődleges célja a Mápáj védelme, pontosabban a Hecht által reázúdított rágalmak eloszlata volt. Kasztner ügyével csak mellékesen foglalkozott, a fellebbviteli bíróság ítéletére hagyatkozva, valamint Hecht álnok zszurnaliszta és irodalmi eszköztárát

²³⁸ Uo. 72–82.

²³⁹ Elliot Jager: Power and politics: 'Perfidy' revisited. *The Jerusalem Post*, 2007. július 31., 1.

²⁴⁰ Dawidowicz, 1962.

²⁴¹ Liberman, 1964.

pocskondiázva elutasította a Perfidy megállapításait.²⁴² A filozófiai gondolatokat, vallási traktusokat és véletlen történelmi tényeket magába foglaló mű zavaros gondolatmentét nehéz befogadni. Nem meglepő, hogy a kiadvány szinte visszhang nélkül tűnt el a Kasztner históriában.

Miközben Izraelben a feltörekvő jobboldal a politika ellenfele, a Mápáj besározásáért és népszerűségének növeléséért kapaszkodott a Kasztner-ügybe, addig a Mápáj igyekezett kitörölni Kasztnert a közbeszédből és leválasztani a pártról. Egyedül a Kasztnerhez hű volt kollégák, barátok és a családja állakt ki újból és újból mellette. Az *Új Kelet* nem felejtett el megemlékezni valamikori munkatársáról, az új történelmi tények napvilágra kerülésekor pedig szorgalmasan emlékeztetni Kasztner ártatlanságára.²⁴³ Mivel azonban ezek a megnyilatkozások nem igazán törték át a magyar-zsidó kulturális teret, a hatvanas-hetvenes évek folyamán a Hecht által képviselt nézet honosodott meg az izraeli társadalomban.

Hecht könyvének megjelenése előtt nem sokkal Izrael miniszterelnöke, Ben Gurion bejelentette a törvényhozás, a nemzet és az egész világ előtt, hogy az izraeli hírszerzés kézre kerítette Adolf Eichmannt. A több millió zsidó halálba küldéséért felelős SS-tisztet hosszú kihallgatás után Izraelben bíróság elé állították, és több bűncselekmény elkövetésével is megvádolták, beleértve a zsidó nép ellen elkövetett bűntetteket. A vád jogi alapját a nácikat és cinkosaikat

²⁴² Uo. 72–80.

²⁴³ Schön Dezső Krumey peréről tudósít, és egyértelművé teszi, hogy a volt SS-tiszt Kasztnerrel takarózik. Schön a Lévai Jenővel való tanácskozás alkalmával ismerte föl annak az általa is nehezen megemészthető ténynek az igazi okát, miszerint Kasztner a nácik mellett tanúskodott a háború után. Lévai magyarázata a következő volt: „A Kasztner-féle koncepcióhoz tartozik, hogy a pesti SS-tiszti kar emberinek – az ő kérése, nyomása, taktikája folytán – rengeteg zsidó életet mentettek meg. A kettő szervesen kapcsolódik egymáshoz: minél nagyobb az ő teljesítményük német oldalon, annál nagyobb az ő sikere a zsidók között. Amikor Kasztner Krumey mentőmunkáját igazolta, tulajdonképpen azt állította, hogy ezek az emberek az ő közvetítésével, az ő befolyására végezték ezt a munkát. Kasztner nem számított arra, hogy ezek az igazolások visszatetszést fognak kelteni, mert hiszen tömeggyilkosokról van szó, akik hosszú éveken át térdig jártak a zsidó vérben. Aki részt vett milliók megsemmisítésében, tömeggyilkos és háborús bűnös marad akkor is, ha... zsidókat viszont életbe hagyott. Minden zsidó élete felbecsülhetetlen érték, de ez még nem menti az SS-hőbérokat.” Lásd Schön Dezső: Elégétel. *Új Kelet*, 1964. május 19., 1–2.

büntetendő 1950. évi törvény adta. A Kasztner-per után egyébként sokan amellet kardoskodtak, hogy a felszínre került információk alapján Kasztner ellen is e törvény alapján indítsanak eljárást. Jogi szempontból nem csak ez kötötte össze a két eseményt. Az izraeli törvények szerint Eichmann ügyét a Jeruzsálemi Körzeti Bíróság hatáskörébe utalták, itt pedig az a Benjamin Halevi elnökölt, aki a Kasztner-perben a súlyos ítéletet hozta. Ő választhatta ki a per három bíróját, és rendíthetetlennek látszott saját magát elnöknek kinevezni. Az izraeli politikai és bírói vezetés (a Legfelsőbb Bíróság elnöke ekkor Jitzák Olsán volt) aggódott, hogy a Kasztner-perben a bíróság döntésével egyet nem értő Halevi Eichmann tárgyalását a zsidó kollaboráció és Kasztner ügye irányába fogja terelni. Mindezt Olshan a perrendtartás megváltoztatásával akadályozta meg, s Mose Landaut, a Legfelsőbb Bíróság egyik tagját ültetve az Eichmann-per bírói elnöki székébe.²⁴⁴ Az izraeli politikai vezetés, Ben Gurion miniszterelnökkel az élen jól behatárolható szerepet szánt a tárgyalásnak: az ifjúságot megismertetni a holokauszt történetével, a nemzetnek megfelelő történelmi és nemzeti leckét adni, valamint az antiszemitizmust elítélni. A per legfőbb tanulásának szánták, hogy csak Izrael képes a zsidók számára békével és biztonsággal szolgálni.²⁴⁵

A per 1961. április 11-én vette kezdetét. Landau törekvése, hogy az áldozatok pereként aposztrófált Eichmann-ügyet elválassza a tetteseket jelképező Kasztner-pertől, csak részben valósult meg. A főügyész minduntalan a zsidó hősiességet bemutatni képes tanúkat igyekezett szerepeltetni, Halevi pedig szinte minden tanútól megkérdezte, hogy miért nem lázadtak. Ezek a momentumok felidézték az előző per által felizzított hős-gyáva zsidó szembeállítást. Joel Brand tanúvallomása a „vért áruért” akció került terítékre, ami természetesen Kasztner szerepét is érintette. Freudiger Fülöp tanúvallomása során egy férfi magyarul azt kiáltotta a tanú felé, hogy *„A németekkel kollaboráltak, és megmentették*

²⁴⁴ Shaked, 2015: 3–5.

²⁴⁵ Uo. 13.

a családokat”. A főbíró parancsára a férfit eltávolították a teremből, de a bekiabálások magyarul és jiddisül tovább folytatódtak, így végül kénytelenek voltak berekeszteni az ülést. Az incidenst még a hivatalos jegyzőkönyvekből is kitörölték.²⁴⁶

Mégis, a tanúk padjára felhívott nagyszámú holokauszt túlélő beszámolójának köszönhetően alapjaiban változott meg az izraeli holokauszt-felfogás. A per révén az izraeli média a hősiesség egydimenziós leegyszerűsítésével szemben alternatív narratívákat is bemutatott. A nyilvánosság ellenszenve a zsidó tanácsok iránt csökkenni látszott, a tömeges szökés vagy fegyveres ellenállás már nem tűnt egyértelmű opciónak.²⁴⁷ Ezt a nézetet közvetítették azok a könyvek, amelyek a per nyomán jelentek meg, rendszerint a perről tudósító újságírók tollából,²⁴⁸ vagy a perben részt vállalt szereplőktől.

Utóbbiból kiemelkedik Gideon Hausner, a vádat képviselő Izrael Állam főügyészének 1966-ban megjelent könyve. Nem meglepő, hogy ebben a magyar zsidóság jó részének megöléséért a náciakat, kiváltképpen Eichmannt tette felelőssé. A magyar-zsidó vezetőket a németek bábjának, a Mentőbizottságot bátor és ügyes csapatként mutatta be, akik azonban nem álltak egy súlycsoportban a német „tárgyalópartnerekkel”.²⁴⁹ Az ügyészség belső munkájába is bepillantást engedett. A magyar ügynél, mint írta, óvatosan jártak el, mindent megtettek annak érdekében, hogy a Kasztner személye körüli magyar belharc ne érintse Eichmann tárgyalását. A két per összemosódását teljesen így sem tudták megakadályozni. Könyvében a főügyész Kasztner védelmében elmesélt egy később sokat hivatkozott tanúságtételt, amelyet egy magyar-zsidó ismerőse tett:

²⁴⁶ Arendt, 2000: 144.; Bilsky, 1998: 29.; Shaked, 2015: 9.

²⁴⁷ Yablonka–Tlamim, 2003: 17–18.

²⁴⁸ Swirsky, 2004; Russell, 1962.

²⁴⁹ Hausner, 1984: 218–222.

„Ha tudom, mi az az Auschwitz, akkor nincs az a földi hatalom, amely bekényszerített volna abba a vonatba. De viszont nincs az a földi hatalom, amely elhitette volna velem, hogy létezik egy ilyen Auschwitz. Sőt, amikor már ott voltunk a táborban, és érkezésünkkor egy lengyel zsidó a magas kéményekre mutatott, mondván, hogy nemsokára rajtuk keresztül távoznak a földi létből, biztos voltam benne, hogy ez az ember elmebajos. Senki sem hitt volna a figyelmeztetésnek, akkor sem, ha Kasztner valóban tájékoztatja az embereket.”²⁵⁰

A tárgyalásról a legismertebb beszámolót, Hanna Arendt készítette a *New Yorker* magazinnak küldött tudósításaiban, amely 1963-ban önálló könyvben is megjelent. A könyv hatalmas vihart kavart Izraelben, mivel a tárgyalás alapján kívánta bizonyítani az elméletét, miszerint a gonosz cselekedeteket nem szükségszerűen gonosz emberek követik el, hanem hétköznapi banalitáson alapszanak. Arendt számára Adolf Eichmann személye tökéletes példával szolgált, mivel védekezése alapján úgy tudta bemutatni őt, mint egy „normális”, hétköznapi embert, egy bürokratát, aki kötelességtudóan teljesítette a neki szánt feladatot. Eichmannt pusztán fogaskerékként ábrázolta a náci gépezetben, gonoszságát pedig banálisnak, triviálisnak tüntette fel.²⁵¹ A felelősséget továbbá megosztotta a nácik és az őket kiszolgáló zsidó funkcionáriusok (kápók, zsidó tanácsok) között, akik a hatalomtól megmámorosodva sokszor kegyetlenebbül léptek fel sorstársaik ellen, mint a németek. A zsidó vezetők közül összeállított zsidó tanácsokat morálisan elítélte, amiért részt vállaltak sorstársaik legyilkolásában,²⁵² áttételesen pedig azt sugallta, hogy a zsidó nép kivette a részét önnön elpusztításában.²⁵³

²⁵⁰ Uo. 481.

²⁵¹ Arendt, 2000: 33–68.

²⁵² Uo. 138–147.

²⁵³ Kaposi, 2013.

Az önrontó zsidó elit képébe nagyon jól illeszkedett Kasztner Rezső, aki Arendt szemében a legelrettentőbb példával szolgált álláspontja bizonyításához. A zsidó vezetők nációkkal való együttműködésének tárgyalásánál Arendt kiemelte, hogy „*dr. Kasztner, Magyarországon kb. 476 000 áldozattal vásárolta meg pontosan 1684 ember megmentését*”.²⁵⁴ A prominens zsidók kiválasztásával Kasztner – és a zsidó vezetők – egyértelműen elfogadták a náci által a zsidókra kényszerített kategóriákat, egyszersmind elismerték, hogy a zsidó kiválóságoknak több joguk volt életben maradni, mint a „közönségeseknek”.²⁵⁵ A magyar holokauszt tárgyalásánál a cionisták által alakított Mentőbizottságról pozitívan nyilatkozott, viszont arról elfeledkezett, hogy Kasztner is ennek a szervezetnek volt a tagja. Annyit mégis megjegyzett, hogy egyik alapítójaként tartották számon.²⁵⁶ Mivel Kasztner nem fért bele a bátor cionista ellenállás – Arendt által is pozitívan szemlélte – kategóriájába, így mindinkább a náciat kiszolgáló, prominens zsidók csoportjába sodródott.

Arendt Kasztner-ábrázolásában szintén érvényes a sokat hangoztatott általános kritika, miszerint a filozófus a történelmi kontextusból kiragadott módon ábrázolta a zsidó tanácsokat, valamint elsiklott Eichmann antiszemitizmusa fölött.²⁵⁷ Szigorúbb kritikák egyenesen azt állítják, hogy Arendt a zsidó vezetőségről kialakított nézetét Grünwald rágalmozási pere alapján állította fel. Mivel az e tárgyaláson elhangzott vádakat és a bíró ítéletét magától értődőnek vette, az izraeli szélsőjobboldal által kierőszakolt „nonszensz” nézetet fogadta el és terjesztette.²⁵⁸

²⁵⁴ Arendt, 2000: 138.

²⁵⁵ Uo. 154.

²⁵⁶ Uo. 223.

²⁵⁷ Cesarani, 2006: 346.; Stangneth, 2014.

²⁵⁸ Abraham, 2000: 610–611.

Arendt értelmezése ellen a magyar-zsidó kultúrkörben is kifogással éltek,²⁵⁹ a legismertebb ezek közül Heller Ágnes megjegyzése, aki elsősorban a moralitás problémáját vetette fel:

*„Hannah Arendt elmarasztalta a zsidó tanácsok működését a háború idején. Ezzel morálisan igen magas lóra ült, és egy olyan helyzetről mondott ítéletet, amelynek ő soha nem volt részese. Neki soha nem kellett konfrontálódnia azokkal a helyzettel, amiben a zsidó tanácsoknak borzalmasan nehéz döntést kellett hozniuk, hogy egyes emberek megmentéséért másokat feláldozzanak. Lehet, hogy nem lett volna szabad ezt tenni. De mégis, a talmudi gondolat szerint: aki egy embert megment, az megmenti az emberiséget. Nem mondom, hogy jól döntöttek, de ilyen rettenetes helyzetben nincs jó döntés.”*²⁶⁰

Ezzel szemben mások megvédték, vagy a mai napig védik Arendt elméletének jogosságát.²⁶¹

Természetesen a világ magyar ajkú közvéleményét is foglalkoztatta Eichmann tárgyalása, a különböző országokban megjelenő sajtókiadványok a hírnek hosszú oldalakat szenteltek. Az argentinai *Hatikva* az Eichmann-per hatására ismét a náci elkövetők felelősségét tárgyalta behatóan, ennek megfelelően a zsidó vezetők – Kasztnerét beleértve – kollaborációjának kérdése lekerültek a napirendről.²⁶² Az argentin lapban a Kasztner-per újraértékeltek, már úgy találták, hogy a Kasztner megítélése mentén kettészakadt közösség harca akadályozta az SS-tisztek felelősségének pontos megállapítását.²⁶³

²⁵⁹ Erről lásd Bóhm, 2001: 1.; Pató, 2005: 41–54.

²⁶⁰ Heller, 2013; Heller, 1994: 214.

²⁶¹ Mesés, 2001; Kaposi, 2013.

²⁶² „A náci és nyilasok bűnhalmaza még nincs felderítve”. *Hatikva*, 1961. január 11.

²⁶³ A magyar származású zsidóság magatartása a náci bűnösök ügyében. *Hatikva*, 1960. október 11–12.

Az *Új Keletet* Schön Dezső, felelős szerkesztő képviselte a tárgyalóteremben. Tudósításaiból és jegyzeteiből 1962-ben könyvet adott ki, a *Jeruzsálemi per* címen. Ebben részletesen foglalkozott az Eichmann-per magyar-zsidó vonatkozásaival is. A Kasztnerre való utalásokat láthatólag kerülte, de megjegyzései mégis a Kasztner-problémát érintették. Schön szerint a tárgyalás során a magyar ügy körül a szenvedélyek hullámai magasra csaptak. Tőle tudhatjuk meg, hogy Biss András feljelentette Joel Brandet hamis tanúzásért, amiért a tanú nem ismerte el, hogy Kasztner távozása után ő folytatta a tárgyalásokat a németekkel. Schön szerint „*az egykori budapesti Mentőbizottság tagjai között még mindig elkeseredett harcok dúlnak. Nem hajlandók osztozkodni a babérokon*”.²⁶⁴ Indulatos megjegyzésekkel látta el azon felszólalásokat vagy bírói kérdéseket, amelyek a zsidó vezetők információfölényét feszegették. Saját tapasztalatai alapján állította, hogy a zsidó tömegek számára az információ rendelkezésre állt, de a magyar kormánytól érkező hazugságok hatásosnak bizonyultak a zsidó lélek hiszékenysége fölött:

„Menyi hír jutott el hozzánk már a háború első éveiben, és mennyire nem akartuk azokat elbinni [...] Tudtunk a délvidéki mészárlásról, Kamenyec-Podolszkij-ról, magyar katonák, munkaszolgálatosok jöttek vissza Ukrajnából: beszéltek sortűzekről, tömegsírokról... Elmondták, hogy Voronyezstől Kőrösmezőig nem láttak zsidót. Üres volt Zsitomir, Kijev, [B]erdicsev [...] Ezeket a könyörtelen tényeket mégsem akartuk tudomásul venni, mert életösztönünk tiltakozott ellenük. [...]”²⁶⁵ Igaz, nem tudtunk a wannseei konferenciáról, a IV/B4 nevű hivatalról, de tudtunk a sortűzekről, a tömegsírokról, a városok, falvak és egész vidékek zsidóságának kipusztításáról. Tudtunk a gettókról. [...] S főleg tudtuk, hogy a zsidó szabad préda, akinek

²⁶⁴ Schön, 1962: 290–291.

²⁶⁵ Uo. 296.

*kedve van, büntetlenül gyilkolhat. Azt, hogy mégsem tettek semmit, így magyarázta: De hát akkor mégis mit nem tudtunk? Nem tudtuk, hogy rólunk van szó. Illetve, hogy rólunk is szó van. Nem akartuk tudni, nem akartuk elhinni, hogy a terv, amely az európai zsidóság kiirtatását tűzte ki célul, miránk is vonatkozik ugyanúgy, mint a lengyel, orosz, litván stb. zsidókra.*²⁶⁶

Schön ezzel a vallomással valószínűleg azt adta ki magából, amit a tanúk szájából szeretett volna hallani, nyilvánvalóan nagy keserűséget érzett amiatt, hogy nem reflektáltak ilyen módon az 1944-es eseményekre. Szerinte a jeruzsálemi per nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket, nem tudta lezárni a magyar-zsidó vezetőkről szőtt vitát. Ezt úgy tudták volna elérni, ha a magyar zsidóság első számú mártírjának, Komoly Ottónak a szerepét méltón kiértékelik.²⁶⁷ Ki nem mondva ezzel valószínűleg a Mentőbizottság és így Kasztner felmentésében is reménykedett. Végül egy alternatív magyarázatot adott a magyar zsidó vezetők és az alájuk tartozó intézmények vészkorszak alatt tanúsított teljes csődjére. A magyar zsidóságban lezajlott intézményi szakadás következtében a közösség tagjai elkülönültek egymástól, intézményei meggyengültek, valamint „a zsidó néppel való kapcsolata is egyre lazább lett”. A magyar zsidóság az aranykornak nevezett időben elfelejtette a gáluti (diaszpóra) törvényszerűséget, miszerint az aranykor után következik a mészárlás és a fosztogatás. Ez okozta, hogy a zsidó vezetők „a katasztrófa pillanatában nem szakadtak el a történelmi köldöktől. Ők ugyanúgy áldozatai voltak a hamis ideológiának, a fatális történelmi tévedésnek, mint a zsidó, aki megadással lépett a vagonba [...]”.²⁶⁸ Ezeket a körülményeket figyelembe véve Schön megbékélést hirdetett a magyar táboron belül, azért, hogy a közösség megnyugvást találjon. A megbékélést pedig csak úgy lehet elérni, hogy beszüntetik a kölcsönös vádaskodást: „Lássuk be végre, hogy a magyar zsidóság

²⁶⁶ Uo. 411.

²⁶⁷ Uo. 297.

²⁶⁸ Uo. 413–414.

*katasztrófájáért a bűnösöket nem közöttünk kell keresni. Csak két bűnös volt. Az ellenséges goj világ. S a kegyetlen gálat.*²⁶⁹

Schön Dezső nézetei a történelemtudomány álláspontjától sem állnak messze. Jakov Katz megfogalmazott elmélete szerint a holokauszt alatt a magyar zsidóságnak nem voltak nagy formátumú vezetői, akik mindenki számára hitelesek és elfogadottak lettek volna. Ez főleg a társadalmilag és intézményileg is fennálló szakadásnak tudható be, amely anakronisztikusan nehezedett a közösségre.²⁷⁰

Az Eichmann-pernek köszönhetően a zsidó kollaboránsok ügye az 1960-as években egyértelművé vált. Azonban Kasztner személyének elhallgatása az Eichmann-per során és az azt követő magyar-zsidó diskurzusban, Ben Hecht súlyosan ítélező könyve, illetve Arendt szintén a zsidó tanácsokat megbélyegző munkája azt eredményezte, hogy Kasztner kimaradt a zsidó kollaboráció tisztázásából. A nációval való együttműködés felfogásának változása az izraeli jogi szférát is érintette. Nem sokkal később, 1963-ban a náci kollaborációs törvény alapján perbe fogott lengyel, Bedzin város zsidó rendőrség parancsnokának, bizonyos Hirsh Berenblatte-nak elsőfokú ítéletét a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette. Landau főbíró jogerős ítéletében arra hivatkozott, hogy *„ha maradnak is erkölcsi aggályaink, morális ítékezéshez nincs jogunk [...] szenvtelenség és álszentség lenne azok részéről, akik sohasem kerültek olyan helyzetbe, mint testvéreink, vagy akiknek sikerült a menekülés, ha számon kérnék az átlagembertől, hogy képtelen volt a moralitás legmagasabb szintjére emelkedni [...] a törvényt nem kivételes hősökre szabták, hanem egyszerű halandókra, a »kisemberekre«, elfogadva hétköznapi gyengéiket [...]*”.²⁷¹ A holokauszt- emlékezetben beállt változás Kasztner megszilárdult megítélésén nem változtatott, a kollaboráció vádja tovább kísért.

Kasztner esetében a szemléletváltást elsősorban az akadályozta, hogy az ügyét továbbra is politikai célokra használták, valamint Benjamin

²⁶⁹ Uo. 414.

²⁷⁰ Katz, 2006: 39.

²⁷¹ Bárd, 2019: 172–173.; Shaked: 2015: 5–6.

Halevi bíró ítélete nyomán sok túlélő szemében a személye összekapcsolódott a szeretteik halála felett érzett dühükkel. A keserűséget még Rudolf Vrba, az Auschwitz-i jegyzőkönyv szerzője is kifejezte *I Cannot Forgive* című memoárjában.²⁷² De nem jelenhetett meg visszaemlékezés vagy a magyar zsidóság holokauszt alatti történetéről szóló megemlékező munka anélkül, hogy a Kasztner szerepét firtató kérdések fel ne vetődjenek: „*Miért menekült meg oly kevés magyar-zsidó? Vajon a gettóban is bítték Kasztner megnyugtató szavának, hogy csupán munkatáborokba viszik őket? Vajon ha Kasztner feltárja a teljes valóságot, többen határozták volna el magukat a megmenekülést jelentő román határ átlépésére?*” – tette fel a kérdések sorát Rössel Mordecháj egy könyvismertető kapcsán.²⁷³

Nemcsak az izraeli jobboldal kapaszkodott sokáig az „áruló Kasztner” történetbe, hanem igazolásul szolgált az 20. század második felében a nyugati világban megszorodott szélsőbaloldali gondolkodók számára is, akik a cionizmust a szélsőséges nacionalista ideológiák egyik legrosszabbik válfajának festették le. A trockista író, Lenni Brenner, *Zionism in the Age of the Dictators* című könyvében konkrétan azt igyekszik bizonyítani, hogy a cionizmusban és náciizmusban nagyon sok közös vonás fedezhető fel, ezért sem meglepő, hogy a két mozgalom vezetői együttműködtek az évtizedek folyamán. Kasztner tettei bizonyítéknak szolgálnak állításaihoz. Ben Hecht érvelése nyomán bizonyosra veszi, hogy Kasztner és vele együtt a cionista establishment elárulta a zsidó tömegeket, és elősegítették 450 ezer zsidó meggyilkolását.²⁷⁴ Az okfejtés a marxisták cionizmusról alkotott magyarázatát igyekszik alátámasztani: a cionizmus csupán egy negatív reakció a zsidóüldözésre, az osztálytársadalmak megszüntetésével pedig a zsidók megpróbáltatásai is megszűnnek létezni, ergo a cionizmus ügyefogyottá válik.

²⁷² A könyv új információt nem tartalmaz, saját emlékeiből kiindulva és Benjamin ítéletére hivatkozva árulással gyanúsítja Kasztner, amiért az általa átadott információt nem terjesztette széles körben. Lásd Vrba–Bestic, 1964: 244–261.

²⁷³ Rössel Mordecháj: Schwartz Jehuda: Az erdélyi hitközségek története. *Új Kelet*, 1976. február. 20., 9.

²⁷⁴ Brenner, 2004: 230–231.

A gondolatmenet továbbszövésével a holokauszt története is relativizálható, így Izrael létjogosultsága is kérdésessé válik. E szerint a privilegizált (cionista) zsidók a nációkkal szövetkezve kivették a részüket a népük elpusztításában, így biztosítva a zsidó állam megalakítását.²⁷⁵

A magyar államszocialista narratívák

A hazai irodalomtörténet és történelemtudomány berkeiben sokáig tartotta magát a nézet, miszerint az államszocializmus időszakában Magyarországon a holokauszt elbeszélései tabusítás alá kerültek. Az ötvenes-hatvanas években a második világháborút a kollektív bűnösség hangoztatásával és a fasiszta-antifasiszta szembenállás koordináta-rendszerében írták le, amelyből az áldozatok (zsidók és nem zsidók egyaránt) kimaradtak.²⁷⁶ A legújabb kutatások részben felülírják ezt a konklúziót, mivel felhívják a figyelmet az 1960-tól megszaporodott témát érintő művészeti, irodalmi és sajtóadaptációkra, amelyek „búvópatakként”, de „*az általános antifasiszta narratíván túl a genocídium emlékezetével foglalkoznak, és a múltfeldolgozás lehetetlenségét tematizálták*”.²⁷⁷

A Magyar Kommunista Párt nyelvezetében a cionizmus már a koalíciós időszakban burkolt antiszemitizmust hordozott, a teljes hatalomátvételt követően pedig a zsidó nemzeti ideológia megkülönböztetett helyet kapott a párt kommunikációjában.²⁷⁸ Ezzel egyetemben a Magyar Cionista Szövetséget betiltották, vezetőiket letartóztatták, és perbe fogták.²⁷⁹ Anticionista retorika köntösébe bújtatva söpört végig a párton és az államszervezetekben a zsidó származású káderek eltávolítása. A Központi Zsidó Tanács vélelmezett tevékenysége is e koncepció részévé vált, megadva az indítékot Stöckler Lajos,

²⁷⁵ Cesarani, 1987: 7.

²⁷⁶ Gyáni, 2016: 189–191.; Komoróczy, 2000: 170.; Kovács, 2008: 132.

²⁷⁷ Jablonczay, 2019: 89.; Szécsényi, 2017: 292., 297–304.

²⁷⁸ Kovács, 2019: 24–25.

²⁷⁹ Novák, 2020a: 30–31., 155–178.

a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) és a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) elnökének a letartóztatásához. A vád szerint Stöckler a tanács kötelékében együttműködött a németekkel, ezzel pedig „népellenes bűntettet követett el”.²⁸⁰

A leegyszerűsített új definícióban a cionizmus a zsidó burzsoá nacionalizmus és a zsidó fajelmélet eszméjeként, így egyszersmind az antiszemitizmus szinonimájaként jelent meg.²⁸¹ Ebben az értelmezési keretben a Gestapoval tárgyaló Kasztner példaként került elő annak igazolásához, hogy a cionisták működésük során mindig együttműködtek a „legreakciósabb erőkkel, így az antiszemita pogromokat megvalósító politikusokkal és rendszerekkel is”.²⁸² Grünwald rágalmazási peréről néhány másodrendű orgánus érintőlegesen beszámolt, amelyek a Kasztner ellen felhozott vádak maguktól értetődően igaznak tartották. E szerint „batszáz kiváltságos zsidó burzsuj kimenekítéséért cserébe megkönnyítette a deportálást és a tömegkivégzéseket végrehajtását, tehát közvetve bűnrészes több száz ezer magyarországi zsidó meggyilkolásában”.²⁸³ Megelégedettséggel konstatálták, hogy a bíróság igazat adott a „vádak” megfogalmazójának. A Kasztner-per kitűnő lehetőséget nyújtott az izraeli kormány elleni kritikáknak is. A magyar újságok szerint az izraeli kormány tagjai a háború alatt szintén segédkezet nyújtottak a náciknak, ezért is igyekeztek a Kasztner-botrányt elsimítani, egyszersmind megakadályozni a saját szerepük napvilágra kerülését.²⁸⁴ Tulajdonképpen, az ügyet már az Amerikához sodródott „reakciós” zsidó állam megbélyegzéséhez is felhasználták.

²⁸⁰ Novák Attila szerint a Központi Zsidó Tanács egykori tagjainak és körének meggyilkolása egyszerre rendelkezett anticionista, Amerika-ellenes és náciellenes elemekkel, miközben mélyen épített a magyar zsidó társadalom súlyos ember- és vagyonvesztésére, valamint arra az antikapitalista retorikára is, amelyben a Zsidó Tanács, mint a gazdag magyar zsidók kollaboráns szervezete jelent meg. Lásd Novák, 2020b: 1019–1020.

²⁸¹ Győri, 2009: 203–204.

²⁸² A magyarországi ellenforradalom cionista szövetségesei. *Szabad Ifjúság*, 1953. március 28., 4.

²⁸³ Kovács Péter: A Kasztner-botrány. *Szabad Nép*, 1955. július 13., 3.

²⁸⁴ Dr. Kasztner behalt sebeibe. *Esti Hírlap*, 1957. március 17., 5.

Érdekes egybevetést kínál a Romániában magyarul megjelent központi kommunista lap, az *Előre*, amely szintén beszámolt a perről. A szovjet *Novoje Vremja* meglehetősen tájékozott és tényekben pontos cikkét vették át, amelyben a Kasztner-ügy szovjetellenes élet domborították ki, mégpedig Joel Brand által közvetített ajánlatot, amelyben a német tárgyalópartnerek a zsidókért cserében a keleti fronton bevethető teherautókat kértek. Szerintük a szovjetellenes összeesküvést és a nációkkal való kollaborációt Izraelből a Jewish Agency koordinálta, de a cikkben összességében mégsem Kasztnert nevezték meg főbűnösnek, hanem a cionista ideológiát, amely éket ver a zsidó burzsoázia és a zsidó tömegek között: *„A cionisták a kisujjukat sem mozdították a magyarországi ellenállási mozgalom létrehozása érdekében, sőt, megakadályozták egy ilyen mozgalom kibontakozását. Az a meghiúsuló gondoskodás, amellyel Kasztner és cinkostársai megmentették a gazdag zsidókat és saját rokonaikat, míg ugyanakkor más testvéreik tíz- és százazezreinek sorsa teljesen közömbös volt előttük, mutatja: milyen mély az a szakadék, amely a cionizmus reakciós vezetőit elválasztja a zsidó nép nagy tömegeitől, azoktól, akik a többi néppel vállelve harcoltak a náciizmus ellen.”*²⁸⁵

A Legfelsőbb Bíróság ítéletéről csak a romániai *Előre* számolt be, egy izraeli levelezője jóvoltából. A szerző lényegében izraeli kormánykritikus hangot ütött meg, amely azonban kiválóan rezonált a román kommunisták Kasztner-képére. A szerző szerint az ítélet a harmadik Kasztner-pert zárta le. Az elsőben, a háború után Kasztnert Kolozsváron *„távollétében háborús bűnösnek nyilvánították és elítélték”*, a másodikon, az 1946-os Zsidó Világkongresszuson igazolták tetteit, majd a harmadikban, a Grünwald-féle rágalmozgáspolitikai perben újra elmarasztalták. Mégpedig úgy, hogy a bírák kisebbségi véleménye *„az aránylag enyhe ítélet és a büntetés végrehajtásának felfüggesztése tulajdonképpen egyet jelent Grünwald felmentésével, illetve Kasztner és az őt felkaroló reakciós izraeli körök megbélyegzésével”*.²⁸⁶ Az olvasók így arról értesülhettek, hogy a legfelsőbb

²⁸⁵ R. Salom: Egy izraeli perről. *Előre*, 1955. július 24., 3.

²⁸⁶ Dán Jehuda: A harmadik Kasztner per vége. *Előre*, 1958. február. 8., 5.

bírói testület is jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét, ami persze egyáltalán nem felelt meg a valóságnak.

Kasztner halálával személye Magyarországon teljesen feledésbe merült, és Eichmann elfogása nélkül valószínűleg sokáig így is maradt volna. A Magyarországon is igen tevékeny náci tiszt felelősségre vonásával a magyar kormánynak is foglalkoznia kellett. A nemrégiben végzett kutatásokból²⁸⁷ tudjuk, hogy a magyar állam az Eichmann-pert saját politikai céljaira kívánta felhasználni, többek között a Nyugat-Németország és Izrael elleni propaganda megalapozásához és saját második világháborús narratíva kiépítéséhez, mindeközben arra is figyelve, hogy a tárgyalás sajtóvisszhangja ne helyezze előtérbe a holokaust eseményeit és a zsidókérdés zavaró témáját.²⁸⁸ Szirmai István, zsidó származású központi káder, az ügyet tárgyaló Politbüro tanácskozáson azt állította, hogy Kasztnert az izraeli kormány ölette meg, hogy a cionizmus és a nácizmus közötti kapcsolat felszínre kerülését megakadályozza, s szerinte ezt a „tényt” is fel lehet használni Izrael ellen.²⁸⁹

Az ügyet a nyilvánosság előtt a különböző sajtóorgánumban készítették elő, ahol rendszeresen felmerült Kasztner neve is. A *Népszava* tizennégy részes cikksorozatában részletesen – de pontatlanul – ismertették a „vért áruért” üzletet.²⁹⁰ Az előkészítési fázisban feltűnt az ügy egyik legjobb hazai ismerője, Lévai Jenő is. Ő csak kis szerencséivel kerülte el a koncepció perекet, ami azt is jelentette, hogy akkoriban a magyar sajtóban mellőzték őt, és 1948-ig kiadott könyvei a könyvtárak zárt polcaira kerültek, azon művek közé, amelyek elolvasásához külön

²⁸⁷ A témában igen nagyszámú publikációs látott napvilágot az elmúlt években, az írások a legtöbbször egymást feddve mutatják be, hogy miként ábrázolta az államszocialista sajtó az Eichmann-pert, és milyen következményeket okozott a holokaust-émlékezetben. Mucsi, 2010: 223–240.; Bohus, 2015: 737–772.; Csonka, 2011: 246–265.

²⁸⁸ Kovács, 2019: 139–140.; Mucsi, 2010: 226.; Bohus, 2015: 745–751.

²⁸⁹ Bohus, 2015: 750.

²⁹⁰ Egy teherautó száz élet. *Népszava*, 1960. június 8., 4.; Egy ember Isztambulba utazik. *Népszava*, 1960. június 9., 4.

engedély kellett. A legfontosabb orgánumokban is részletesen tudósítottak a per előzményeiről, de a náci tisztekkel folytatott tárgyalásokat szinte csak Lévai érintette az *Ország-Világ* című hetilapban. Lévai 1961 januárjától kezdve tizennégy héten keresztül közölte riportsorozatát. Az *Ország-Világ* a Magyar-Szovjet Baráti Társaság lapja, képes-könnyed, olvasmányosnak szánt kiadvány, nem tartozott a nagynevű orgánumok közé, ugyanakkor nagy példányszámban jelent meg.²⁹¹ A „Milliók gyilkosa” címet viselő cikksorozat Eichmann haifai börtönében tett vallomása és Lévai saját kutatásai alapján íródott, az utolsó három részben pedig érintette Kasztnert is. Lévai elsősorban Eichmann bűnösségének alátámasztására törekedett, így a cionistákkal folytatott üzletelés leírásában őt és más náci tiszteket (Himmlert és Bechert) helyezte a középpontba. Kasztnert és Brand mellékszereplőként kaptak helyet, akiket a náci tárgyalópartnereik kihasználtak, ügködésükkel csak néhány gazdag zsidó megmentését sikerült elérniük.²⁹² Lévai Freudiger Fülöp beszámolója alapján Kasztnert szájába egy elferdített mondatot adott: „[...] *ha a szövetségesek esetleg bombázzák a transzportot [a különvonatot], s halottak lesznek, a »bombasérült« árúért ugyanannyi friss árut adok, van még elég [...]*”. Lévai történetében a különvonat Eichmann utasításának megfelelően Auschwitzba tartott, azonban Himmler parancsára – aki alibit keresett magának – végül mégis Bergen-Belsenbe futott be. Lévai még azt is tudni vélte, hogy Izrael megalakulása után Kasztnert élelmezési államtitkárként (sic!) és Becher vagyonos terménykereskedőként tovább üzleteltek.²⁹³ Nem világos, hogy Lévai előző munkájához képest (*Zsidósors Magyarországon*) minek köszönhetően változtatott újból Kasztnert megítélésén, de valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha a hatalom elvárásait vagy önkéntes konformizálódást sejtünk a háttérben.

²⁹¹ Dési, 2015: 81–83.

²⁹² Milliók gyilkosa (XII). *Ország-Világ*, 1961. március 29.; Milliók gyilkosa (XIII). *Ország-Világ*, 1961. április 5.

²⁹³ Milliók gyilkosa (XIV). *Ország-Világ*, 1961. április 12.

Az Eichmann-per nemzetközi sajtónyilvánosság előtt zajlott, Magyarországról három újságíró küldtek a helyszínre: Pethő Tibort, a *Magyar Nemzet*, Koncsek Lászlót, a *Népszabadság* és Barcs Sándort, az MTI tudósítóját. A közölt anyagok elsősorban a lefektetett politikai irányelvek szerint íródtak. A diskurzust részletesen elemző Bohus Kata szerint annak ellenére, hogy az újságírók igyekeztek a zsidó áldozatokra utaló formulákat kerülni, a per jellegéből adódóan (a tanúk többsége zsidó túlélők közül került ki) a tudósítások többsége a zsidó áldozatokkal foglalkozott, így ha részlegesen is, de a holokauszt története beszivárgott a nyilvános térbe.²⁹⁴ Igaz, hogy Eichmann tárgyalásán kerülték a Kasztner-perre vonatkozó utalásokat, de a magyar tudósítások mégis érintették azt. A *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* tudósítója külön cikkben foglalkozott az előzményekkel, többször elismételték, hogy Becher Kaszternek köszönhetette a szabadulását.²⁹⁵ Ezek a kiemelt részletek a már jól ismert séma szerint a cionizmus és a Magyarországra érkezett náci tiszték közötti szoros kapcsolat látszatát erősítették.²⁹⁶ Mivel azonban a tárgyalás során Kasztner neve csak mellékesen került említésre, a magyar tudósítások is ehhez igazodva kénytelenek voltak mellőzni a témát. Az Eichmann-perről közölt több tucat cikkben Kasztner neve alig került elő.

A magyar kormány egyetlen állampolgárának, Lévai Jenőnek engedélyezte, hogy Jeruzsálemben tanúként részt vegyen Eichmann tárgyalásán. Ellentmondó információk szólnak arról, hogy miért is nem szólították végül a tanúk padjára.²⁹⁷ Ezzel még nem ért véget Lévai szerepe, mivel összeállított egy dokumentumkötetet azokból a forrásokból, amelyeket Magyarország a per bizonyítási eljárásaként átadott Izraelnek. A dokumentumok és a hozzá fűzött kommentárok

²⁹⁴ Bohus, 2015: 761., 766.

²⁹⁵ A bíróság megkezdte az Eichmann-per vádiratának ismertetését. *Népszabadság*, 1961. április 18., 4.; Eichmann magyarországi bűnei a jeruzsálemi bíróság előtt. *Magyar Nemzet*, 1961. április 19., 3.

²⁹⁶ Bohus, 2015: 764–765.

²⁹⁷ Dési, 2015: 83–85.

Hans Globke társbűnösségét bizonygatták.²⁹⁸ A nyugatnémet kormányfő, Konrad Adenauer legfontosabb tanácsadójának kompromittálása beleillett a Nyugat-Németország elleni lejárató kampányba. A kötet kitért Eichmann és a budapesti cionisták közötti tárgyalásra, de újságcikkeivel ellentétben Lévai ebben a kötetben mérsékeltebb hangot ütött meg. Az ábrázolás semleges, a cionisták a lehető legtöbbet akarták kihozni az üzletből, és mindent elkövettek, hogy minél több embert menthessenek meg. Eközben Eichmann a lehető legtöbb hasznot akarta kipréselni tárgyalópartnereiből (pl. strasshofi transzport).²⁹⁹ A korábban Kasztnernek tulajdonított mondat, miszerint a különvonat bombázása esetén, annak „pótlása” megoldható – itt már kisebb változtatásokkal – Eichmann szájából hangzik el. A cionisták álláspontját erősítette az a tény is, hogy Lévai a tárgyalások bemutatásánál elsősorban Kasztner jelentésére támaszkodott, ennek részleteit közölte. A könyvben azonban nem kizárólagosan ő tárgyalt a németekkel és rendelkezett a vonat utasainak összetételéről, hanem abban Komoly Ottó és Biss András is kivették a részüket.³⁰⁰ A Kasztnerre nézve semleges ábrázolás azonban nem a magyar olvasóközönségnek szólt, amit az is mutat, hogy a kötet három nyelven, németül, angolul és franciául is megjelent.

Lévai a témában az utolsó munkáját 1966-ban adta közre *A fekete SS „fehér báránya”* címen. A Becher életét bemutató kötet nagy hangsúlyt fektetett a magyar gazdaság kifosztására és a náci elit marakodására, miközben tételesen cáfolta Becher háború után kialakított „zsidómentő” mítoszát. Kasztner sűrűn feltűnik a műben, korábbi munkáihoz képest újabb csavarral: Becher a főgonosz, aki minden más Magyarországra érkezett náci tisztén túltesz, Kasztner pedig az ő kiszolgálója, segítője, aki a zsidó prominensek megmentése miatt működik együtt Becherrel. Az itt bemutatott Kasztner-kép Lévai 1945-ös munkájához³⁰¹ áll a legközelebb.

²⁹⁸ Uo. 82.

²⁹⁹ Lévai, 1961: 196.

³⁰⁰ Uo. 197–199.

³⁰¹ Lévai, 1945.

Ebben Kasztner önálló szereplő, aki a zsidóüldözések legsötétebb óráiban is saját önös céljai elérésére törekedett. A szerző megismételte a per folyamán elhangzott jobboldali vádakat: Kasztner győzte meg a Központi Zsidó Tanácsot arról, hogy fizessenek a nácioknak „*barátságuk elnyerése érdekében*”, Kasztner Bécsben SS-ruhában járt-kelt.³⁰² Ezek a túlzások egyértelműen a Kádár-rendszer cionizmusról alkotott narratívájának alátámasztását szolgálták. Lévai hasonló okokból ostorozta az Egyesült Államokat az európai zsidóság megvédésének elmulasztásáért.

Lévai vélekedése alapján Kasztner és Becher legnagyobb szégyenfoltja a második világháború utáni közös alibiszerzés. Kasztner első, Nürnbergben tett vallomásának ellentmondva, az ellene felhozott vádak eloszlatásáért, Bechert zsidómentőként állította be az amerikai hatóságok előtt. Ekképpen saját történetét is igazolta. Lévai ehhez nemcsak az ekkor már jól ismert, Kasztner eskü alatt tett nyilatkozatát idézte, hanem, a történetírásban először Becher nürnbergi kihallgatásán felvett jegyzőkönyvet is. A kihallgatást Kasztner végezte, és a jegyzőkönyvből kiderül: Kasztner azt szerette volna elérni, hogy Becher megerősítse a már előre megkomponált történetet arról, hogy a „*budapesti gettót is Becher mentette meg az ő személyes közbenjárásával*”. A vádlott először nem értette az utalásokat, de a Kasztnerrel folytatott rövid négy szemközti beszélgetés után Bechernek „*már sikerült felidézni*” a történeteket.³⁰³ Lévai itt valóban Kasztner számára kényes ügyet boncolgatott. Az önmagában is inkrimináló cselekedet bizonyítására ráerősített azzal, hogy Kasztner saját alibiszerzési szándékairól tényként beszélt. Miközben – ahogy azt a későbbi kutatások feltárták – lehetséges más okok vagy árnyaltabb indítékok vezethették Kasztnert cselekedeteiben.

Kasztner neve a hatnapos háború után került elő újra, miután Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatot Izraellel, és a két ország viszonya mélypontra süllyedt.³⁰⁴ A szakadást ismételt, Izrael elleni

³⁰² Lévai, 1966: 79., 106.

³⁰³ Lévai, 1966: 153–160.

³⁰⁴ Szabó, 2008: 241–242.

sajtótámadásokkal nyomatékosították és igazolták. Koncsek László cikksorozatban „tárta föl” a Nyugat-Németország és Izrael közötti szoros együttműködést, kezdve a két ország között létrejött fegyverüzletektől, egészen az Eichmann-perig. Utóbbi kapcsán mellékesen kitért Kasztnerre is. Ténybeli csúsztatások sorával – pl. Kasztner a Központi Zsidó Tanács tagja volt – emelte ki Kasztner személyét a zsidó vezetők közül, és ismételte meg a régi rágalmak nagy részét. A kollaboráció szó ugyan nem jelent meg az írásban, de a fogalmazása nem hagyott kétséget az olvasóban az állítólagos csereüzlet morális megítélésről: *„Kasztnernek volt szerepe abban is, hogy mialatt a zsidókat ezrével és tízezérekkel deportálták Németországba, mintegy háromezer gazdag zsidó a családjával – ékszerek és valuták ellenében – részben Svájcba, részben Románián keresztül Törökországba menekülhetett.”*³⁰⁵

Az 1969-ben Frankfurtban zajló náci tiszték (köztük Hermann Krumei) perének tudósításában megismételték Lévai hamis vádjait arról, hogy Kasztner és Becher Izrael megalakulása után is tovább „üzleteltek”.³⁰⁶ A cionizmus marxista szempontú elemzésében Makai György hasonlókát írt,³⁰⁷ aki a cionisták és a nácik közötti szoros együttműködés bizonyításához, több más „együttműködés” mellett (Hávára-egyezmény) Kasztner és Brand akcióját is példaként mutatta be. Arendt alapján Kasztner úgy állította be, mint aki néhány száz kivételezett életéért cserébe a magyar zsidóságot hazugságokkal áltatta, egyszersmind a „csendet és a rendet” fenntartotta. Ráadásul Szenes Hannát feljelentette a Gestapónál.³⁰⁸ A tények ilyen szintű kifordításáért a londoni emigrációs lap, a *Hídő* is felemelte a szavát.³⁰⁹

A politikai lojalitásért cserébe kulturális elhajlást engedélyező Kádár-rendszerben már a Kasztner-ügy esetében is alternatív narratíva alakulhatott ki. A zsidó hitközség köré épült zsidó kulturális térben

³⁰⁵ Koncsek László: Bonn-Tel Aviv. Egy különös szövetség története. *Népszabadság*, 1968. június 20., 6.

³⁰⁶ A Krumei-Hunsche-per befejező szakasza. *Magyar Nemzet*, 1959. május 7., 5.

³⁰⁷ Makai, 1973.

³⁰⁸ Makai, 1973: 194.

³⁰⁹ Filippi István: Tiltakozás vagy hallgatás. *Hídő*, 1979. június., 12.

a háború alatti zsidó vezetés megítélése eltért a hivatalostól. Ezt először Komlós Aladár író fejezte ki a 75. születésnapján adott interjújában, ahol hálával beszélt az életét megmentő Kasztner Rezsőről. Méltatlannak nevezte azokat a támadásokat, amelyeket „*a náci korszak talán legeredményesebb életmentője*” ellen indítottak. A több ismert értelmiségiből álló bergen-belseni csoport megmentése „*egyedül Kasztner Rezső ügyességének, tünneményes tárgyalókészségének és vakmerőségének köszönhető. Így hát én ugyanúgy csak mélységes hálával gondolhatok rá, mint többi megmentett fogolytársam s a sok-sok deportált, aki neki köszönheti, hogy viszontlátta a hazáját és az övéit*”.³¹⁰ Az interjú mellett egy másik cikk a zsidó bárók – Kornfeld Móric, Weiss Jenő és Chorin Ferenc – vagyonuk fejében megvásárolt menekülését beszélte el. Kritikusan, már-már ítélezően írt a zsidó legfelsőbb osztály megmeneküléséről, felvetve annak lehetőségét is, hogy vagyonukkal saját életükön túl sorstársaikét is megmenthették volna: „*Felvetődik a kérdés, a Kornfeld család hatalmas vagyona – ha nem pusztán életük megmentésére és vagyonuk kisibolására törekednek – segíthetett volna-e a magyar zsidóság nagy tömegének sorsán. Bizonyára akadályt gördíthetett volna a borzalmak elé. Ehelyett cserben hagyta azokat, akikből felemelkedtek. Ezért mond fölöttük elmarasztaló ítéletet a történelem*”.³¹¹ A soá „zsidó felelőseinek” ilyen egyértelmű kontrasztba állítása, önkéntelenül is azt a látszott kelthette az olvasóban, hogy a szerkesztők ki nem mondtak, de Kasztner felmentését sugallták.

A magyar nyelvű londoni *Híradó* és az izraeli *Új Kelet* is szemlélte a Komlós Aladárral készített interjút. Ezt olvasta el Moór Zoltán, aki azonnal levélben kérte Komlós Aladártól, hogy az interjú aláírással hitelesített másolatát küldje el neki, hogy „*egy levéltárban [Yad Vashem*

³¹⁰ „Nagyon hiányzanak”. A mártír költőkre emlékezik 75. születésnapján Komlós Aladár. *Új Élet*, 1967. december 1., 3.; Az interjú megtalálható Yad Vashem Levéltárában is. YVA. O.84. 622. 2.

³¹¹ Dömötör László: Negyven ember életéért – A Weiss Manfréd gyár. *Új Élet*, 1967. december 1., 3.

Levéltára] az igazságnak nyoma maradjon”. Komlós szívesen tett eleget a kérésnek.³¹²

Az *Új Élet*-ben néhány évvel később elvetették *Az élő áru* című film által tett sematikus megállapítást, miszerint a zsidó tanács együttműködött a nácikkal, és Kasztner saját érdekében tárgyalta Eichmann-nal: „*Igaz, hogy [Kasztner] tárgyalta Eichmann-nal és Becherrel, de nemcsak saját rokonait, hanem 16 400 embert mentett meg a krematóriumtól. Szerepének elbírálásánál azt a tényt sem szabad mellőzni. Nem vitatjuk, hogy Kasztner dr. ténykedései nem nélkülözték a kalandorságot, de csak egy ilyen kalandor lelkű és beállítottságú ember vette azt a bátorságot, hogy Eichmann-nal mert tárgyalni és alkudozni*”.³¹³ Rendszeresen minden negatív jelző nélkül írtak a több ember életét megóvó Kasztner-akcióról,³¹⁴ ráadásul közölték egy, a különvonaton Bergen-Belsenbe került asszony naplóját.³¹⁵ Lévai Jenő a felekezeti újságban közzétett cikkeiben feltűnően került a kérdéses tárgyalásokat, miközben a Magyarországon is tevékeny SS-tisztek bűneiről írt cikksorozatában Kasztner személye elleni bírálatot a minimumra csökkentette.

Mint láttuk, Lévai munkáiban Kasztner képe a politikai elvárások és az olvasóközönség tekintetében változott. Az államszocialista időszak alatt Kasztner ügyével nem sokat foglalkoztak, szinte mindig más események kapcsán került rövidebb reflektorfénybe. Mindeközben a magyarországi zsidó nyilvánosságban a hivatalos állásponttól eltérő értelmezés alakult ki Kasztnerről, ami annak is köszönhető, hogy 1970-től a pártsajtó és az irodalom nem foglalkozott a kérdéssel.

³¹² YVA. O.84. 622. 4–6. Moór Zoltán és Komlós Aladár közti levelezés. 1968. január 1. – március 17.

³¹³ Jegyzetek egyről-másról. *Új Élet*, 1969. február 1., 17.

³¹⁴ Zsadányi Oszkár: Negyven éve történt III. *Új Élet*, 1980. november 1., 1.

³¹⁵ Mező Árminné: El nem küldött levelek. *Új Élet*, 1973. március 15., 4.

TÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSOK

Az első izraeli és nemzetközi feltárások

A holokauszt tudományos módszerekkel való feldolgozása először Izraelben kezdődött, viszonylag későn, az 1950-es évek második felében. A zsidó ellenállás problematikája először a *Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance* nevet viselő évkönyvben kapott helyet a holokauszt tágabb témáján belül. A tudományos munka ekkor a források feltárásán keresztül az ellenállás addig ismeretlen részleteinek bemutatására koncentrált, illetve a zsidó tanács „árulásának” feltárását kezdeményezte.³¹⁶ A folyóirat szerkesztőit egy olyan apologetikus szemlélet hajtotta, amelyben a zsidó ellenállás különböző formáinak bemutatására törekedtek, egyszersmind megcáfolták a „zsidó passzivitásról” széles körben terjedő nézeteket. Kezdetben az ellenállás fogalmát még szigorúan fegyveres felkelésre használták, ezért a magyarországi Mentőbizottság megvalósításait tudatosan ignorálták. Ahogy később a fogalmat egyre inkább kiterjesztették más választott túlélési stratégiákra is,³¹⁷ úgy kerültek a magyar cionisták is egyre inkább az ellenállást történetét kutatók látókörébe.

Az említett kiadványban az első ilyen tanulmány 1970-es kiadásában, Vágó Béla jóvoltából jelent meg, aki Komoly Ottó naplóját a mentőtevékenység és a magyar holokauszt fontos forrásaként mutatta be. Első ízben kategorizálta az 1944-es magyarországi zsidómentési munkákat, szétválasztva a magyar és a német vonalat, miközben hangsúlyozta, hogy e két irány vezetője, Kasztner Rezső és Komoly Ottó szoros együttműködésben és egymást kiegészítve dolgoztak. Annál is inkább fontosnak tartotta ezt leszögezni, mivel szerinte a Kasztner–

³¹⁶ Marrus, 1955: 84–85. Ezt a nézetet fejtette ki a Yad Vashem témában kiadott évkönyvének első szerkesztője, Ben Zion Dinur is előírányozta. Lásd Dinur, 1957: 27.

³¹⁷ Michman, 2008: 199–200.

Eichmann-tárgyalások és Komoly Ottó halála a háború után háttérbe szorították a magyar vonal megvalósításait.³¹⁸ A Yad Vashem kiadványa az ezt követő években külön tanulmányokban dolgozta fel a magyarországi mentések egyes aspektusait, így a Joel Brand küldetését,³¹⁹ a Magyarországra sodródott zsidó menekültek megsegítését,³²⁰ vagy a halucok tevékenységét,³²¹ de a Kasztner vezette német vonal részleteit kényesen kerülték. Kasztner személyéhez a legközelebb a Livia Rothkirchen által közölt visszaemlékezés állt, amelyben a *Magyar Nemzet* egykori újságírója Kasztner 1944. március előtti tevékenységét dicsérte.³²²

Nemzetközi szinten az egyik első tudományosnak nevezhető feldolgozás Major Róbert, a magyar származású, az Amerikai Egyesült Államokban élt író tollából született, aki a *Hatikva* hasábjain már többször is kifejtette véleményét a témában, s cikkeiben arra törekedett, hogy „kiegyensúlyozott jelentést adjon” az eseményekről. Azt hangsúlyozta, hogy a magyarországi zsidók, amennyiben nem zárkóztak el a körülöttük zajló események tudatosításától, akkor könnyűszerrel megismerhették a közlgő fenyegetést. Sok túlélő úgy nyilatkozott, hogy a kellemetlen híreket elhárították, vagy nem adtak hitelt nekik. Major Kasztner ellenében, az országos zsidó vezetésnek, a magyar politikai vezetésnek és a külföldi diplomátnak tulajdonított felelősséget. Sőt kiemelte a magyar politikai vezetésben bizakodó zsidó elit tétlenségét, miközben Kasztner cselekvő és megoldásokat kereső taktikát választott. Felszínes ismeretei alapján állította, hogy az 1684 ember megmentését nem kell túldimenzionálni, mivel lehetőség volt nagyobb mértékű kivásárlásra is. Legfőbb érve, hogy Kasztner nem volt a magyar zsidók vezetője, de sem ő, sem más nem lett volna képes nagyobb szabású mentést szervezni.³²³

³¹⁸ Vago, 1970: 82–83.

³¹⁹ Vago, 1974: 111–128.

³²⁰ Rothkirchen, 1968: 127–146.

³²¹ Cohen, 1981: 247–268.

³²² Rothkirchen, 1968: 143–146.

³²³ Major, 1965: 6–12.

A Kasztner-pert követően nem sokkal jelentette meg rövid tanulmányát a cionizmus élenjáró kutatója, Walter Laqueur, aki írásában azt emelte ki, hogy a pernek kevés köze volt az 1944-es események feltárásához, inkább egy politikai leszámolás vagy karaktergyilkosság forgatókönyvére emlékeztetett. Véleménye szerint Kasztnernek nem volt szerencséje, először is, mert technikailag ő volt a felperes, és így nem védhette meg magát a támadásokkal szemben, másodszor mert szűklátókörű bíró elnökölt a tárgyalásán. Legvégül azért is balszerencse kísérte, mert sikerült megmenteni 1684 ember életét, így az események után kérdőre tudták vonni, hogy miért az egyik és miért nem a másik életét mentette meg.³²⁴

Az Izraelben meghonosodott, egykori közösségek történetét felelevenítő jizkor³²⁵ könyvek (emlékkönyvek) szüksézávan ugyan, de pozitív színezettel szóltak Kasztner akcióról. Nagyváradról írt *Tegnap városa* című könyv esetében³²⁶ ez nem is meglepő, mivel ezt Schön Dezső szerkesztette egységes köteté. Weinberger Mózes egykori kolozsvári neológ főrabbi a kolozsvári zsidóság emlékkönyvében úgy idézi vissza a történeteket, hogy ő csak a román határon való átszökése után szerzett tudomást a város zsidóságának deportálásáról, és csak Palesztinában a Kasztner-csoport létezéséről.³²⁷ Braham később meggyőzően bizonyította, hogy az egykori rabbi pusztá opportunizmusból és a „szégyenteljes” szökésére adott magyarázatként építette fel meséjét.³²⁸

³²⁴ Laqueur, 1955: 127–152.

³²⁵ Jizkor szó szerinti jelentése: „ő emlékezni fog” vagy „emlékezik”. A zsidó vallásban a tradicionális gyászszertartás elnevezése, amelyet az elhunyt hozzátartozói végeznek. Ebből alakult ki az elhunytól vagy egész közösségekről készített megemlékező könyvek, amelyeket szintén ezzel a névvel illettek. A legtöbb ilyen könyv a holokauszt után született, amelyekben teljesen vagy részben elpusztult közösségeknek állítottak emléket.

³²⁶ Schön, 1981: 322., 330.

³²⁷ Weinberger, 1970: 233.

³²⁸ Braham precíz elemzéssel mutatta ki, hogy Weinberger állítólagos, más forrásból meg nem erősíthető mentéseiről szóló állítások jóval az események után keletkeztek, valamint aszerint változtak, ahogy azt Weinberger vagy az ő álláspontját erősítő, Raul Sorban érdekei megkívánták. Elsősorban Weinberger történetében fellelhető diszkrepancia bizonyítja önigazoló szándékát. Mindazonáltal, megkérdőjelezhető

Biss András, a Mentőbizottság korábbi tagjának *A Million Jews to Save*³²⁹ címen közölt visszaemlékezése, történeti dokumentumokkal kiegészítve, tágabb történeti kontextusba helyezve dolgozta fel az akciót. Értelemszerűen a kötet a Mentőbizottság, de főként Kasztner szerepének pozitív oldalait hangsúlyozza, sok tekintetben apologetikusan, Kasztner vádlóival vitázva. A Bergen-Belsenbe kiutaztatott 1684 személyt következetesen „teszt-konvojnak” nevezi. A kifejezés szerinte a Mentőbizottság tagjaitól származik, akik még Brand küldetése előtt vetették fel az ötletet Eichmann-nak, hogy egy kisebb csoportnak szabad kiutazást biztosítson egy semleges országba. Ezzel a Gestapo bizonyítaná jóhiszeműségét, és megkönnyítené Brand számára a világi zsidó szervezetek meggyőzését, hogy részt vállaljanak a csereüzletben.³³⁰ A Kasztner-vonat ennek a teszt-konvojnak az első részét képezte, azonban a holokauszt gyorsasága és a tárgyalások megfeneklése megghiúsította a további transzportok indítását. Mindamellet Biss szerint Kasztnernek és társainak további ezrek életét sikerült megmentenie, amelyből a strasshofi mentőakció volt az egyik. A történet leírásánál Biss említést tesz a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetője, Ernst Kaltenbrunner parancsáról, amelyben munkásokat kér Eichmanntól, de Biss szerint nekik sikerült elérni, hogy megháromszorozzák az oda küldött zsidók számát, sőt gyerekekkel, nőkkel és munkára képtelen férfiakkal töltötték fel a vagonokat. Ennek köszönhetően 18 ezer ember menekült meg, csak ebben az akcióban.³³¹ Egyértelműen túlzó, alternatív magyarázatokat negligáló állítást tesz, miszerint a budapesti zsidóság deportálásának leállítását Kasztner a svájci határon levezényelt tárgyalásainak direkt következménye volt, valamint Kasztner és Becher több tízezer foglyot mentett meg a koncentrációs táborokban a háború utolsó hónapjaiban.³³²

módon Braham teljes hitelt ad az összes Weinbergert utólagosan bíráló túlélő beszámolójának. Lásd Braham, 1998: 89–214.; Braham, 1997b: 131–137.

³²⁹ Biss, 1975; Első kiadás: Biss, 1966.

³³⁰ Biss, 1975: 46–47.

³³¹ Uo. 77–81.

³³² Uo. 183–184.; Sanders, 2015: 22.

A könyvben Kasztner egy hős képében jelenik meg, aki többször került a halál árnyékába a tárgyalások, alkudozások során. Annak ellenére, hogy a szerző a sorok között néha elhint egy-két dokumentumot, forrásainak többségét homály fedi, így azt csak fenntartással lehet a történeti munkák közé sorolni. Feltételezhetően a saját emlékezetére, barátja nevének tisztázása közben érzett tettvágyára és a Mentőbizottság többi tagjával az évek során kialakított koncepcióra hagyatkozott.

A magyar holokauszt első és talán máig legrészletesebb feldolgozását Randolph L. Braham adja az 1981-ben megjelent *The Politics of Genocide*³³³ (későbbi magyar kiadás: *A népiértés politikája*³³⁴) című monográfiájában. A Kasztner és a Mentőbizottság szerepét feldolgozó fejezeteket részletesség és adatgazdagság jellemzi, ahogy a könyv többi részét is. A levéltári forrásanyaggal és visszaemlékezésekkel ellátott részt a magyar holokauszt kontextusában tárgyalja, de mégis külön fejezetben. Először kerülnek leírásra a Mentőbizottság létrejöttének körülményei, 1944 előtti műveleteik és a nácikkal való tárgyalások kezdetei. Ebből kiderül, hogy a Mentőbizottság a szlovákiai zsidó tanács sikeresnek hitt vesztegetésére hagyatkozott. Ezután Braham történésről történésre végigköveti, ahogy a „vért áruért” nevű terv megghiúsult, elkezdődtek a deportálások, és a Kasztner által irányított tárgyalások egy kis csoport megmentésére szűkültek le.³³⁵ A csoport összeválogatásának és a szükséges pénzösszeg előteremtésének leírásából kitűnik a Mentőbizottság megosztottsága és kényszerhelyzete, de egyben a kiválogatás során a nem cionisták felé mutatott nagyvonalúsága is. Végül pedig megismerhetjük azt a Braham által csak nagy blöffnek nevezett alkudozást, amely során nemzetközi zsidó szervezetek és a nácik Kasztnert közvetítőnek használva hitegették egymást. A zsidó szervezetek pénzt, míg a nácik a deportálások leállítását ígérték. Kasztner

³³³ Braham, 1981.

³³⁴ Braham, 1997a.

³³⁵ Uo. 1035–1044.

a két nem létező ajánlatot akarta egy tető alá hozni.³³⁶ Braham szakítva az elődei gyakorlatával külön részben tárgyalja a Kasztner-per, kiemelve annak politikai elágazásait. A perben tett tanúvallomásokra csak elvétve támaszkodik az 1944-es események leírásánál. Braham számos helyen kiemeli a Mentőbizottság mozgásterének beszűkülését és megmaradt lehetőségként az 1944-es ember kivásárlását. Mindamellett szigorú ítéletet mond a zsidó vezetőkre (kezdve a zsidó tanácstól, egészen Saly Mayerig), de legfőképpen Kasztnerre, amiért elmulasztották a tudomásukra jutott információt átadni a zsidó lakosságnak. Szerinte Kasztnert továbbá felelősség terheli a Kurt Becher és más SS-tisztek mellett tett tanúvallomása miatt is.

Könyve megírásakor Braham számára korlátozottan álltak rendelkezésére a levéltári dokumentumok. Ennek is betudható, hogy kimagasló szerepet tulajdonít egyesek visszaemlékezéseinek és az azok alapján rekonstruált cselekedeteiknek. Elbeszélésében lépten-nyomon találkozhatunk a személyes, ideológiai vagy politikai ellentétek nyomaival, amelyek önkéntelenül egyes személyek – kiemelten Kasztner – negatív színben való feltüntetésével járnak. A Kasztner-vonat esetében a kolozsvári csoport kiutaztatása előtérbe kerül, miközben más városokból érkezett csoportokkal kevésbé foglalkozik. Braham az erdélyi Désen nőtt fel, valószínűleg ez is hozzájárult a régió kiemelt szerepeltetéséhez. Azonfelül nem elhanyagolható szempont, hogy a Kasztner-per során Grünwald ügyvédje kolozsvári tanúk tucatjait idézte be, azok pedig következetesen elmarasztalták Kasztnert. Mivel a per során Kolozsvár kiemelt helyet kapott, a későbbi feldolgozások is hasonló mértékben foglalkoznak vele. Végül pedig fontos tényező, hogy Kasztnert csak Kolozsváron ismerték. Személyéről, valamint a helyi zsidó tanácsban és Mentőbizottságban helyet foglalt barátairól, kollégáiról csak a kolozsváriak emlékezhetek.

³³⁶ Uo. 1048–1055.

A könyv magyar-zsidó berkekben okozott kisebb feszültséget. Míg recenziójában Vágó Béla objektivitását és ítéletmentes következtetéseit emelte ki,³³⁷ addig Herskovits Fábián igencsak értékítélettel átitatottnak találta. Ismertetésében olyan tényekre hívta fel a figyelmet (zsidók elleni erőszak alkalmazása, ellenállni képes férfiak hiánya stb.), amelyek szerint cáfolják Braham felvetését, hogy a tömeges felvilágosítás megakadályozhatta volna a deportálásokat.³³⁸ Más túlélők éppenséggel a zsidó vezetők hangsúlyosabb elmarasztalását hiányolták a kötetből.³³⁹ Braham álláspontja a zsidó tanácsok kapcsán közel állt Leon Poliakov a tanácsok tagjait gazembereknek tituláló megállapításához vagy Raul Hilberg értelmezéséhez, amelyben a Judenräte a náci bürokrácia részét képezte.³⁴⁰

Braham későbbi munkáiban még határozottabban tört pácát a magyar-zsidó vezetők – köztük cionistákat is – fölött. Érvelése szerint a vezetés, röviddel a német megszállás után, tudatosan úgy határozott, hogy nem tájékoztatja a zsidó tömegeket Auschwitzról és a német „végső megoldásról”, noha ekkorra már a titkokról teljeskörű információkkal rendelkezett. Egyben elutasítja azokat az érveléseket, miszerint az információ mindenki számára rendelkezésre állt,³⁴¹ s ebben Kasztner szintén felelősnek tartja. Szerinte a Mentőbizottsággal időhúzásra játszottak, közben azonban nem ismerték fel az SS célját, hogy a tárgyalásokkal a magyar-zsidó vezetés figyelmét akarják a veszélyről elterelni, valamint igyekeztek megakadályozni egy varsóihoz hasonló felekelést. A Kasztner-csoport menekülését egyértelműen Kasztner javára írja, jogosan azt feltételezve, hogy ha a Mentőbizottság csak saját családját, elvbarátait kívánta volna megmenteni, akkor megelégedtek volna a 600

³³⁷ Vágó Béla: A magyar-zsidó tragédia írásos momentuma, *Új Kelet*, 1981. január 9., 5.; Vago, 1984: 437–443.

³³⁸ Herskovits Fábián: Bíráló és önbíró. *Új Kelet*, 1981. február. 6., 5.

³³⁹ SIHR, Magyar gyűjtemény, 5 doboz, H3h40. Neuman Pesi levele Vágó Bélának. 1981. január 13.

³⁴⁰ Wróbel, 1997: 225–226.

³⁴¹ Braham, 2004: 1397.

kivándorlási certifikáttal, nem tornászták volna fel a számot közel 1700-ra. Kasztner szerepét a strasshofi transzportban a történelmi mítoszok közé sorolja.³⁴²

Mindeközben a zsidó tanácsokról kialakul egy olyan tudományos nézet, amely sok tekintetben üközött Braham álláspontjával. *„Az összes tényezőt figyelembe véve a deportálások kivitelezésében felvállalt zsidó részvétel vagy ennek hiánya lényegében nem befolyásolta a kelet-európai holokauszt kimenetelét”* – írta ezt Isaiah Trunk 1972-ben a zsidó tanácsokról megjelent könyvében.³⁴³ Hasonlóan vélekedett Yehuda Bauer is, amellet érvelve, hogy a zsidó tanácsok a lehetetlen körülmények közepette legjobb tudásuk szerint igyekeztek szolgálni a közösségüket.³⁴⁴ Ahogy később látni fogjuk az új tudományos megközelítések Braham álláspontját sem hagyták érintetlenül.

Az izraeli történészek szemléletváltása

Izraelben az 1980-tól a Kasztner-akció a kollektív emlékezet tabusított börtönéből a tudományos történelemfeltárás látókörébe került. Ehhez hozzájárult a már említett holokauszt-emlékezeti fordulat, valamint a váltáshoz szorosan kapcsolódó új tudományos megközelítések térnyerése is. Az 1960-as évektől a fegyveres ellenállás vagy lázadás (hitnagdut) fogalma ellenében előtérbe került a héber amida (kitartás) kifejezés, amely a túlélésre tett különböző erőfeszítéseket ölelte fel. Eközben a hitnagdutot az amida kifejezésen belüli szűkebb körként értelmezték.³⁴⁵ Yehuda Bauer 1979-es cikkében így foglalta össze álláspontját: *„Én a holokauszt alatti zsidó ellenállást úgy határozom meg, mint bármely olyan csoportos tevékenységet, amely tudatosan szembe szegült a németek és támogatóik zsidók ellen irányuló ismert vagy feltételezett törvényeivel, tevékenységével*

³⁴² Uo. 1405–1410., 1412.

³⁴³ Trunk, 1972: 176.

³⁴⁴ Bauer, 1979a: 399.

³⁴⁵ Michman, 2008: 200–201.

vagy szándékaival”.³⁴⁶ Yehuda Bauer ellenállás-definíciójába beletartozik minden tevékenység, amely segít megőrizni az üldözött zsidók emberi méltóságát és társadalmi kohézióját, így a csempészás, a hamis iratok gyártása, a beteggondozás vagy a zsidó kulturális szervezetek fenntartása.

1981-ben Dov Dinur történész Kasztner családjától megkapta az elhunyt személyes archívumát, miközben ő maga is temérdek elsődleges forrást gyűjtött és interjút készített.³⁴⁷ A több éves kutatómunka nyomán megjelent héber nyelvű könyvében Dinur azt tűzte ki célul, hogy az új források alapján egy sokkal összetettebb és megbízhatóbb képet fessen Kasztnerről, mint a per folyamán és utána kialakult róla.³⁴⁸ Kasztner megítélésének újraformálása azonban így is elfogultra sikeredett, mivel úgy találta, hogy közel 100 ezer ember megmentése köthető a főhőiséhez.³⁴⁹ Mindazonáltal kétségtelen, hogy Dinur könyve volt az első, amely a történelemtudomány módszereivel, elsődleges források tömkelegét felhasználva megkérdőjelezte a tárgyalás során kialakul negatív Kasztner-képet.

Asher Cohen a magyar haluci ellenállásról írt könyve³⁵⁰ részleteiben tárja fel a cionista fiatalok második világháború alatti tevékenységét. A mű a Kasztner-vita szempontjából azért különösen fontos, mert belőle egyértelművé válik a haluc ellenállók és a Mentőbizottság közti szoros kapcsolat. Az Isztambulból irányított budapesti szervezet feladatainak egy részét (menekültek fogadása, felvilágosítás) a halucok végezték, ezekhez pénzügyi támogatást szintén a Mentőbizottság biztosított számukra.³⁵¹ A kapcsolat természetesen nem nélkülözte a feszültségeket, amelyek párhuzamosan növekedtek a halucok önállóan kezdeményezett akcióinak

³⁴⁶ Bauer, 1979b: 27.

³⁴⁷ Kasztner Archives Presented to Yad Vashem. *Yad Vashem Jerusalem*, 2007. október. 13.

³⁴⁸ Dinur, 1987: 13.

³⁴⁹ Uo. 36–79.

³⁵⁰ Cohen, 1984; Cohen, 1986.

³⁵¹ Cohen, 1986: 40., 87–88.

számával.³⁵² Ennek ellenére ők is ismerték Kasztner tárgyalásainak részleteit – ha nem is teljesen behatóan –, s a különvonaton 250 helyet a fiatal cionistáknak osztottak ki. Lengyelországból menekült harcostáiraik tanácsára sokan nem éltek a lehetőséggel, mivel úgy hitték, hogy a hamis árja papírok Budapesten kedvezőbb reményeket kínálnak az életben maradásra, mint a nácik jóindulatától függő, nyugatra tartó vonat.³⁵³ 1944 nyaráig elsősorban a Mentőbizottság és a halucok végezték a mentést, nyártól pedig Krausz Miklós vette át e kezdeményező szerepet, aki a semleges államok diplomatai segítségével szervezte a kivándorlást. Cohen kiemeli, hogy Krausz Kasztnerhez hasonlóan nem kerülhette el kiválasztás terhét a saját kivándorlási listáinak összeállításakor. Sokáig hitte, hogy Kasztner transzportjához hasonlóan az általa szervezett alija is sikeres lesz. A 2000 ember kivándorlását a magyar és a német hatóságok tudtával és beleegyezésével szervezték, majd szeptemberben a csoport kivándorlását a deportálás folytatásához kötötték.³⁵⁴ Végül a háborús helyzet miatt a kivándorlás elmaradt, Krausz és a halucok konfliktusokkal tűzdelt együttműködésben a menlevelek hamisításával folytatták a mentést. A könyv legfontosabb megállapítása, hogy a „nagy” és a „kis” vonal, illetve Krausz mentései nem egymással párhuzamban tevékenykedő, hanem más-más mentési lehetőségre fókuszáló, egymástól valamelyest elkülönült, de szoros együttműködésben és egymásra utaltságban munkálkodó csoportokat fedtek.

Cohen részletesen elemez néhány, a témánkhoz kapcsolódó jelenséget. A német megszállás után a budapesti haluc ellenállás küldötteket menesztett a vidéki városokba, elsősorban azért, hogy saját bajtársaikat a fővárosba menekítsék, valamint minél több embert

³⁵² Kasztner és a halucok között a leginkább azért volt feszült viszony, mert Kasztner a halucokat a titjok, vagyis az illegális határátlépések megszervezésére próbálta rábírni a partizán szervezkedés ellenében. Míg előbbi a németeket nem zavarta igazán, addig utóbbira nagyon érzékenyek voltak, a velük tárgyaló Kasztner így pedig igen kényes helyzetbe került. Lásd Cohen, 1986: 88.

³⁵³ Uo. 100–103.

³⁵⁴ Uo. 152.

világosítsanak fel a deportálások valódi céljáról. A zsidókat akadályozó utazási korlátozások miatt a küldetés komoly kockázatokat rejtett, így nem meglepő, hogy sokakat letartóztattak. Azok számára, akik elérték az adott zsidó közösséget, a kudarcok tovább folytatódtak: számos esetben társaikat sem tudták menekülésre bírni, mivel azok nem akarták elhagyni szüleiket, az átlag zsidók pedig egyenesen elkergették, feljelentették a „rémhíreket terjesztő cionistákat”.³⁵⁵ A Romániába szervezett illegális határátlépések szintén ambivalens eredményeket hoztak. Néhány ezer ember átjutott a halucok segítségével, miközben százakat fogtak el és internáltak a magyar hatóságok.³⁵⁶

A soron következő nagyobb volumenű elemzést a témában Yehuda Bauer, a jeruzsálemi Héber Egyetem professzora végezte el. Ő azokat az erőfeszítéseket vette sorra, amelyek során zsidók a náciknak nyújtott gazdasági előnybiztosítással vagy konkrét pénzösszegekkel mentettek emberéleteket Németországból vagy az elfoglalt területekről. Kasztner tárgyalásai a könyvben beilleszkednek a zsidó–német tárgyalások sorába, kezdve a Háávára–megállapodástól, folytatva a szlovák zsidó vezetők ténykedéséig. Bauert láthatólag még befolyásolta a Kasztner-per kimenetele, mivel a kérdéses fejezetet a tárgyalás során elhangzott legfőbb vádak megcáfolásával kezdi. Kitér arra, hogy a magyar zsidóság különböző csatornákon ismerhette a nácik rémtetteit, azonban az emberek nem hittek ezeknek. Ilyen értesüléseknek tekinti a menekültek, munkaszolgálatosok beszámolóit, valamint a zsidók lemészárlásáról szóló rádió- és sajtóhíreket. Eközben Kasztner egy, a magyar zsidó elit körében mellékes figura, mit sem tehetett a hatékonyabb felvilágosításért. Továbbá elveti a fegyveres ellenállás lehetőségét is. Ebben a lehetetlen helyzetben a tárgyalás marad az egyetlen vállalható opció.³⁵⁷ Álláspontja szerint a nácik taktikai okokból vagy

³⁵⁵ Uo. 71–77.

³⁵⁶ Uo. 81–98.

³⁵⁷ Bauer, 1994: 150–162.

puszta kapzsiságból engedtek néhány ezer zsidót megmenekülni.³⁵⁸ Bauer arra a következtetésre jut, hogy azokat a zsidók – köztük Kasztner –, akik a nációkkal tárgyaltak, nem szabad az esetleges kudarcaik alapján megítélni, hanem igyekezetükért elismerést érdemelnek.³⁵⁹

Néhány izraeli történész a holokauszttal foglalkozó kutatásaiban részlegesen érintette a magyar Mentőbizottság történetét. Shlomo Aronson Richard Breitmannal írt közös cikkében amellet érvel, hogy Himmler diplomáciai és katonai megegyezésre törekedett a szövetséges hatalmakkal, ezért engedményként hagyta jóvá Brand Isztambulba küldését, valamint egyezett bele a Kasztner-vonat elengedésébe.³⁶⁰ Úgy tűnik, hogy amennyiben érdekeik megkívánták, a náci vezetők a végső megoldás minden zsidó kiirtásának alaptételétől eltekintettek. Himmler azon meggyőződésében, hogy az európai zsidók élete számított valamit a szövetségeseknek, úgy vélte, hogy néhány ezer zsidót felhasználva különböző árukat és háború utánra igazolást is képes lesz szerezni magának.³⁶¹

A történeti munkák túlnyomó részben Kasztner SS-tisztekkel folytatott tárgyalásaira vagy a vonat összeállítására összpontosítanak. A megszokott kutatási irányoktól eltérően Yechiam Weitz, a Haifai Egyetem történésze Kasztner életének másik nagy eseményét, a pert bontotta ki. Az 1990-es évek közepén írt munkáiban a tárgyalást szigorúan különválasztotta a háború alatti eseményektől, azt az izraeli belpolitika és emlékezetpolitika kontextusában tárgyalta. Tanulmányaiban bemutatta a per politikai aspektusait, beleértve a média által keltett hullámokat is. Egyik írásában rámutatott a jogi esemény és az izraeli holokauszt-emlékezet közti szoros összefüggésre, így például a kolozsvári tanúk elmondásaira, amelyekben nem saját történetüket mesélték el, hanem

³⁵⁸ Uo. 198–238.

³⁵⁹ Nicosia, 1994: 520.

³⁶⁰ Breitman–Aronson, 1992: 177–203.

³⁶¹ Breitman, 1996: 82.

belehelyezkedtek az akkori idők domináns narratívájába, amely a hősiesség prizmáján keresztül szemlélte a holokausztot.³⁶²

Weitz nem kevesebbre vállalkozott, minthogy monográfiában dolgozza fel Kasztner életét. Műve *Ha Ish she-Nirtsah Paamayim*,³⁶³ később angol nyelven kiadott, *The Man who was Murdered Twice*³⁶⁴ címen jelent meg. A kötetet csak fenntartással lehet életrajznak tekinteni, mivel a szerző hősének kolozsvári előéletét, sőt még a Mentőbizottságban játszott szerepét is csak felületesen tekinti át. Helyette a háború utáni történésekre koncentrál, kezdve Kasztner genovai tartózkodásától, a nürnbergi útjain át, egészen a jeruzsálemi kerületi bíróságon lefolyt perig. A könyv a per jegyzőkönyveire és a sajtóra támaszkodva részletes képet ad a rágalmozási eljárás körülményeiről. Weitz minden szereplőt bemutat, még a legjelentéktelenebbnek tűnőt is, ezek a részletes jellemrajzok sokszor az úgy bonyolultabb kérdéseire is válaszul szolgálnak. Érdekes, addig ritkán hallott történeteket is leír, szemléltetve a véletlenek, emberi tényezők jelentőségét. Például azt, hogy Ámnon Tel az izraeli ügyészségen dolgozó jogász csak véletlenül kapta meg Kasztner ügyét, mert a kollégája, akire az ügyet szignálták volna, aznap nem tartózkodott az irodájában. A bűnügyi jogban járatlan, és héberül csak küszködve beszélő Telnek esélye sem volt felvenni a kesztyűt Smuel Tamirral.³⁶⁵ A vádat később az izraeli főügyész Cohen vette át, azonban neki sem sikerült fogást találni, a felkészült Tamiron. Grünwald ügyvédje a keresztkérdéseivel sikeresen azt a látszatot keltette, hogy Kasztner egy hazug, öntelt ember, aki anyagi haszon és cionista barátai mentése érdekében feláldozta a magyar zsidóságot. Weitz elmondásából az is kiderül, hogy Tamir számára Kasztner és az összes többi tanú csak eszköz volt arra, hogy a Mápájt és az akkori miniszterelnököt, Sáretet támadja. Tamir azt bizonygatta, hogy a Mápáj vezetése Kasztnerhez hasonlóan, a britekkel összejátszva magukra

³⁶² Weitz, 1996: 21.

³⁶³ Weitz, 1995.

³⁶⁴ Weitz, 2011.

³⁶⁵ Weitz, 2011: 104–107.

hagyták a magyar zsidóságot, így alkalmatlanok az ország vezetésére. Weitz végig megőrzi elemző, objektív álláspontját, azonban néha kemény kritikával illette Tamir taktikáját.

A Kasztner ellen fordított per a könyvben nem más, mint Smuel Tamir, Grünwald ügyvédjének személyes bosszúhadjárata a Mápáj párt ellen, amiért őt 1947-ben Kenyába száműzték. Nem mellékesek azonban Tamir politikai ambíciói vagy Kasztner régi ellenségeinek, például Krausz Miklósnak a vádjai sem. Weitz főként az izraeli sajtóban kibontakozott politikai harcon és az ország holokauszt-emlékezetpolitikáján keresztül láttatja a per eseményeit. Ebből kiderült, hogy Tamir és a jobboldali sajtó célja az volt, hogy a pert a „héber föld” és „zsidó diaszpóra” közötti harc szimbólumának állítsa be, a győztes félnek pedig döntési joga legyen a fiatal ország sorsa felett.³⁶⁶

A könyv címe is utal rá, hogy Weitz szerint Kasztner egyértelműen politikai karaktergyilkosság áldozatává vált, amelyet a per során, a média hathatós támogatásával követtek el ellene. Azonban mégsem kap teljesen felmentést. Kasztner vesztét a személyiségének problémás vonásai okozták. Bátorsága, önteltsége, arroganciája és az a képessége, hogy szemrebbenés nélkül hazudott, hasznára vált a nációkkal való tárgyalások során, ezek nélkül nem érhetne volna el az eredményeit. Viszont a háború után ezek a személyiségjegyek csak bajt hoztak rá. Először Becher kapcsán, ahol azért tett vallomást mellette, hogy újra fontos embernek érezhesse magát, sőt olyan címeket aggatott magára, amelyekre nem volt felhatalmazása. Később a tárgyalás során is abban bízott, hogy a tettei bekerülnek az izraeli hősköltemények közé, személyét ezért nem volt hajlandó háttérbe helyezni. Nem értette meg, hogy egyre inkább nincs helye a kialakult izraeli holokauszt emlékezetpolitikában.³⁶⁷ A könyv legvégén Weitz Tamir felelősségére mutat rá Kasztner meghurcolásában. Összehasonlítást tesz Tamir későbbi politikai ténykedése – amelynek

³⁶⁶ Uo. 197.

³⁶⁷ Uo. 159., 187., 323.

keretében 1100 terrorista elengedéséről tárgyalt a palesztinokkal – és Kasztner tárgyalásai között. Weitz végső megállapítása, hogy Tamir egész életében kitartott Kasztner gyalázása mellett, a legnagyobb náci kollaboránsnak bélyegezve őt, miközben politikusként ő maga is a „kollaboráns Kasztner” figurájává vált.³⁶⁸

Weitzhez hasonlóan Shoshana Ishoni-Barri, független kutató szintén Kasztner háború utáni időszakára koncentrál, ennek is legellentmondásosabb epizódjára, a náci tisztek mellett tett támogató nyilatkozatokra. Kiterjedt levéltári kutatások alapján azt állítja, hogy a tanúvallomások a Zsidó Ügynökség együttműködésével születtek, annak érdekében, hogy Eichmanntól visszaszerezzék a magyar zsidóság nácik által elrabolt vagyonát.³⁶⁹ A sok kérdést megválaszoló kijelentés hitelességét beárnyékolja az a tény, hogy a szerző nem talált olyan hivatalos megbízást, amelyben a Zsidó Ügynökség egyértelműen felhatalmazást ad Kasztnernek az igazoló nyilatkozatokra. Nézetét közvetett bizonyítékokra alapozza.

Shlomo Aronson, a Jeruzsálemi Héber Egyetem neves történésze Kasztner Rezső tevékenységét és a Mentőbizottság történetét a nagyhatalmak szövevényes kapcsolati hálóján keresztül ábrázolja Yehuda Bauer születésnapjára kötetébe írt tanulmányában.³⁷⁰ Megtudhatjuk, hogy milyen szoros kapcsolat állt fent a Mentőbizottság és az isztambuli illetve jeruzsálemi megfelelője között. A hosszú tanulmányból az is kiderül, hogy Brand küldetése egy hollywoodi filmekben illő kémjátksza árnyékában zajlott, végül a szövetségesek az ajánlatot a nácik megtévesztésének tudták be és elzárkóztak tőle.³⁷¹ A magyar-zsidó társadalom széttagoaltsága, passzív magatartása és a németek tárgyalási hajlandósága által meghatározott történelmi kontextusban, Kasztner stratégiáját a tárgyalások útján való megegyezésre elfogadhatónak tartja.

³⁶⁸ Uo. 324–325.

³⁶⁹ Ishoni-Barri, 1997: 159.

³⁷⁰ Aronson, 2001: 1–47.

³⁷¹ Uo. 5–20.

Itt nemcsak a különvonat utasaira gondol, hanem a strasshofi mentésekre, valamint bizonyos mértékig a budapesti zsidók és haláltáborok túlélőinek megmentésére is. A tömeges ellenállás és felvilágosítás kérdésében vitatja Braham álláspontját.³⁷² Kiemelt figyelmet szentel Kasztner nürnbergi ténykedéseinek is, és Shoshana Barrira hivatkozva a Bechernek átadott pénzt jelöli meg a védelmében benyújtott vallomások motivációjául. Kasztner nürnbergi szereplése túlmutat Becher ügyén, mivel legalább egy tucat volt náci foglyot hallgatott ki annak érdekében, hogy a végső megoldás forrását megismerhesse. Aronson szerint igen sajnálatos, hogy Kasztner a Bechernek tett tanúvallomások miatt akadt fenn Smuel Tamir keresztkérdésein. Szerinte Bechernél fontosabb náciknak sikerült (például Edmund Veessenmayer) megúszni a felelősségre vonást. Az még sajnálatosabb, hogy az izraeli közvélemény Malkiel Grünwald személyében egy olyan bűnöző vádaskodásai alapján ítélkezett Kasztner felett, akinek hamis feljelentéseivel, vádaskodásaival és fenyegetéseivel hosszú bűnlajstroma volt: egyebek mellett a palesztinai brit hatóságok informátoraként a háború előtt Palesztinába érkezett zsidó menekülteket náci kémekként jelentette fel.³⁷³

A jisuv szemszögéből nemcsak Brand küldetése tűnt náci félrevezetésnek, hanem az összes hasonló ajánlat (például Európa-terv) is. Dina Porat könyvében meggyőzően érvel amellett, hogy a jisuv vezetői a körülményekhez képest méltányolható erőfeszítéssel igyekeztek a „vért áruért” ajánlatból a legtöbbet kisajtolni, azonban a szövetségesek, főként a britek álláspontja miatt próbálkozásuk reménytelen volt. Mindeközben Kasztner és Krausz telegramjai szállították a szomorú híreket a magyar zsidók deportálásának egyre előrehaladottabb fázisairól.³⁷⁴ Porat elemzése rávilágít a végső megoldásról keringő információ megértésének összetett problémájára is: még a jól informált jisuv vezetők is sokáig kétkedve fogadták a zsidók megsemmisítéséről szóló híreket, csak nagyon sokára,

³⁷² Uo. 20–28.

³⁷³ Uo. 46–47.

³⁷⁴ Porat, 1990: 250–254.

1944-re fogadta el a társadalom, sőt még a vezető személyiségek egy jó része is a szisztematikus emberirtás tényét.³⁷⁵

Sokkal részletesebben, elsősorban Ben Gurion személyére koncentrálni járja körül a palesztinai zsidóság mentési kísérleteit könyvében Tuvia Friling, a Ben-Gurion Egyetem professzora.³⁷⁶ Ebben a munkában Brand küldetése csak az egyik a náci által tett váltságdíj ajánlatok közül (Transznisztria-terv, Szlovákia-, vagy Európa-terv, „vért áruért” ajánlat). Tuvia a jisuv vezetőinek – különösképpen Ben Gurionnak –, illetve az európai zsidó vezetőinek helytállását példaértékűnek találta a váltságdíj tervek és más mentési próbálkozások lebonyolításában. Brand küldetésének tárgyalásánál Kasztner szerepét csak felszínesen érinti, annyi azonban kiderül, hogy a náci ajánlatból a jisuv vezetés és a Mentőbizottság igyekezett a legtöbbet kihozni.³⁷⁷ A szerző azt is megállapítja, hogy a Kasztner-per során kialakult hamis kép – miszerint a Zsidó Ügynökség úgy kollaborált a britekkel, mint Kasztner a németekkel – járult hozzá a leginkább Ben Gurion negatív megítéléséhez, legalábbis ami a holokauszthoz kapcsolódó tevékenységét illeti. Ezzel szemben – érvel Tuvia – a *„nácik gyilkoltak, a magyarok kollaboráltak, és a nagyhatalmak tettek meg mindent azért, hogy félrevezessék a jisuv vezetőit”*.³⁷⁸

A történelemtudomány különböző ágainak képviselői a Kasztner-ügyet saját módszertannal dolgozták fel, így találkozhatunk morális, jogi és emlékezettörténeti megközelítésekkel. Jogtudományi szempontból a legnagyobb hatású tanulmányt Leora Bilsky, a Tel-Avivi Egyetem professzora írta, aki Benjamin Halevi bíró ítéletét jogi és irodalomértelmezési eljárással vizsgálta, az ítéletet pedig több szempontból is hibásnak találta. Bilsky szerint Halevi bíró ítélete megszővegezéséhez a „szerződési jog” gyakorlatát használta fel. Ebben a

³⁷⁵ Uo. 23–43.

³⁷⁶ Friling, 2005.

³⁷⁷ Friling, 2005: II. 43–63.

³⁷⁸ Uo. 64.

jogi kontextusban Kasztner és Eichmann egyenlő félként és a körülmények teljes ismeretével, jól meghatározható kötelezettséget vállaltak magukra, nevezetesen a hallgatásért cserébe a prominens zsidók kiengedését. A különvonat megmenekülése pedig a szerződés beteljesülésével ér fel. Bilsky szerint azonban a szerződési jog abszolutórikus személyközpontú jellegéből adódóan hibás keretet adott az eseményeknek: Halevi érvelésével ellentétben a Kasztner és Eichmann által használt nyelvezet nem írható le szerződéses nyelvként, mivel távolságot tartottak az áldozatoktól; nem egyenrangú felek folytatták a tárgyalásokat, ami a szerződés alapkövetelménye; Kasztner nem rendelkezett az Eichmann által birtokolt információkkal, valamint a bíró a tényeket saját narratívába rendezte újra, hogy így teremtsen rendet a kaotikus eseményláncban. Utóbbinak ékes példája, amikor a bíró feltételezte, hogy létezett egy vasúti út az árulás és a hősi út között. Kasztner nációkkal való egyezkedését pedig a könnyebbik útként mutatta be, amelynek előrelátható következménye az volt, hogy kevesek megmentésével több tízezer embert áldoznak fel. Eközben nyitva állt a lehetőség a sokkal hősiebb, ugyanakkor kockázatosabb ellenállás útja előtt, hasonlóan a varsói gettó lázadóihoz. Halevi itt nem vette figyelembe a történelmi kontextust, beleértve az eredeti terv folyamatos változását, a terror uralmát és a zsidó vezetők növekvő kétségbeesését.³⁷⁹ Bilsky szerint Halevi Fauszt és a trójai faló irodalmi képét használta fel arra, hogy koherenciát adjon jogi interpretációjának. Így Kasztner hatalomra törekvő, elvtelen figurát testesített meg, aki fausztai alkut kötött Eichmannal és a következmények teljes ismeretében a náci partnere által felajánlott ajándékot, vagyis a prominensek megmentését elfogadta.³⁸⁰ A fellebbviteli ítéletben Simon Ágránát, vezető bíró – Bilsky szerint – elvetette az első ítélet szerződési jogra alapuló megfogalmazását, helyette az adminisztratív jogba ültette Kasztner cselekedeteit. Az új

³⁷⁹ Bilsky, 1998: 129–135.

³⁸⁰ Uo. 135–145.

megközelítésben az ésszerű cselekvés és az érdekek közötti egyensúlyozás nyelvezete dominált, miközben tág teret adott a történelmi kontextus által befolyásoló tényezőknek is. Ebben a felállásban Kasztner már felelős vezetőként jelent meg, akit a lehetetlen körülmények nehéz döntések elé állítottak. Annak ellenére, hogy nemes motiváció hajtotta, tettei néhány esetben katasztrófához vezettek.³⁸¹ Összességében a jogi ítélet narratív vonatkozásainak elemzésével Bilsky a Kasztner-per egy árnyaltabb jelenségére mutatott rá: a cionizmus mibenlétének meghatározásáért és az „új zsidó” identitás létrehozásáért folyó politikai küzdelemre. A professzor végkövetkeztetése a következő mondatban foglalható össze: „*Halevi ítéletében a jogi, politikai, morális és irodalmi diskurzust úgy alakította, hogy azáltal megteremtse az akkori izraeli holokauszt-felfogás reprezentánsát*”.³⁸² Más szavakkal Kasztner szimbolizálta azt az általános gyakorlatot, hogy a holokauszt áldozatait hibáztatták saját halálukért.

Asher Maoz szintén jogi szemléletet alkalmaz, azonban Bilskytől eltérően ő nem a jogi procedúrára helyezi a hangsúlyt, hanem a bíróságnak, mint intézménynek a szerepét vizsgálja a történelmi igazság felderítésében. Maoz szerint a vádat képviselő ügyész és a védő ügyvéd már kezdetektől szélesebb jelentéstartalmat kívántak adni a pernek. Míg az ügyész a holokauszt alatti zsidó vezetés, közvetlen értelemben pedig a jisuv vezetésének alkalmasságát, addig a védő a vezetők kudarcait akarta bizonyítani. A védőügyvéd ügyességének és a bíró elfogultságának köszönhetően a per nyíltan Kasztner és átvitt értelemben a holokauszt alatti zsidó vezetés elmarasztalásával végződött.³⁸³ A szerző a Legfelsőbb Bíróság tagjainak véleményére is hagyatkozva meggyőződéssel állítja, hogy a bíróság funkciója és célja tekintetében nem alkalmas a történelmi igazság kiderítésére (a bíróság mindenekelőtt a két fél közötti konfliktus megoldását szolgálja és a végkövetkeztetés, vagyis ítélet nem változtatható meg egykönnyen), a bíró pedig képzettségéből és kötöttségeiből adódóan

³⁸¹ Uo. 150–155.

³⁸² Uo. 158.

³⁸³ Maoz, 2000: 581–591.

távol kell tartsa magát a történelmi bíraskodástól. Ennél fogva Kasztner ügyét sem kellett volna bíróság elé vinni, inkább egy történészekből álló vizsgálóbizottság lett volna alkalmas a felvetett problémák áttanulmányozására. A perre azért kerülhetett mégis sor, mert a Mápájt képviselő ügyész és az ellenzéket képviselő Tamir el szeretnék volna érni, hogy a bíróság intézménye erősítse meg a történelmi eseményekről vallott saját narratívájukat. A bíróság autoritására hagyatkozva szeretnék volna elérni, hogy narratívájuk hivatalos és végső történelmi lenyomattá váljon.³⁸⁴

Szintén társadalmi bíróság felállítását tartotta volna célszerűnek Dan Porat is, de nemcsak Kasztner perében, hanem a zsidó funkcionáriusok ellen indított összes perben. Izraelben a kápoikat sokáig a náciik tettestársának tekintették, a főügyész igyekezett az összes megvádolt személyt bíróság elé állítani, a túlélők beszámolóit csallhatatlannak hitte. A meggyőződésében először a Kasztner-per ütött léket, hiszen képet kapott belőle arról, hogy a holokauszt áldozatai az élet és az erkölcsi döntések mennyire összetett problémáival szembesültek.³⁸⁵

A legújabb izraeli történelmi kutatások már nemcsak a Kasztner-per politikai befolyásoltságát elemzik, hanem azt is, hogy a per milyen módon hatott az izraeli társadalomra. Az emlékezettörténelmi megközelítés beleillik abba a tudományos diskurzusba, amely a holokauszt szerepét kívánja meghatározni az izraeli kollektív identitásban. Tom Segev máig vitatott könyvében amellet érvel, hogy Izrael anyagilag, identitásforrásként és államépítési koncepció tekintetében is a holokausztra épült. Számára mind a Kasztner, mind pedig az Eichmann-per a különböző politikai pártok összezsapásának színhelyéül szolgált, amelyben a két fél a holokauszt történéseit a maga javára igyekezett kisajátítani.³⁸⁶ Dan Laor emlékezettörténelmi áttekintéséből kiderül, hogy a per óta Kasztner

³⁸⁴ Uo. 605.

³⁸⁵ Porat, 2020: 225.

³⁸⁶ Segev, 1993: 255–320.

közmegítélése komoly változásokon ment keresztül, de teljesen nem tudott átfordulni a gazember szerepből zsidómentővé.³⁸⁷

Még a gender irányzatnak is sikerült az esetből egy kis szeletet kiszakítania. Sharon Geva Hansi Brand izraeli társadalmon belüli megítélését elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a Kasztner-ügy és a holokauszt-emlékezet kapcsán Hansi marginális pozícióba került. Az izraeli társadalom által felállított társadalmi nemi korlátok megakadályozták azt, hogy Hansi központi helyet foglaljon el a holokausztról szóló közbeszédben, még a Kasztner közmegítélésében lejátszódott változások sem érintették személyét.³⁸⁸ Marouf Hasian úgy véli, hogy a Kasztner-perből gyökerezett az izraeli-holokauszt-emlékezet két domináns narratívája: a konzervatív megközelítés, amely a zsidó nép megvédéséért indított militáns küzdelmekre, vagyis a fegyveres ellenállásra helyezte a hangsúlyt, valamint a liberális megközelítés, amely a holokauszt elkerülhetetlenségére és ebből kifolyólag az ellenállás és a mentés hiábavalóságát emelte ki. Szerinte ez a két vélemény a mai napig áthatja az izraeli közgondolkodást.³⁸⁹

Az 1990-es, illetve 2000-es években az izraeli történészek által írt szakmunkákban egységesen elutasítják a Kasztner elleni vádak az SS-el való kollaborációról. Véleményüket Braham kutatásaira, elsődleges forrásokra és a holokauszt történéseinek tágabb ismeretére alapozzák. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy Kasztner tárgyalásai beleillettek a kor cionistáinak ösztönös cselekvéseibe, miközben egyes náci vezetők (főként Becher és Himmler) szintén érdekeltek voltak a zsidókkal való tárgyalásokban, valamint kisebb számú prominens zsidó életének megkímélésében. A Kasztner-per pedig elválasztották a mentési eseményektől, és annak részleteit az Izrael társadalmi és politikai körülményei között tárgyalták.

³⁸⁷ Laor, 2007: 195–211.

³⁸⁸ Geva, 2014: 113–115.

³⁸⁹ Hasain, 2004: 136–154.

Az 1960-as évektől az izraeli emlékezetpolitikában beállt változás ellenére sokáig csak az *Új Kelet* és Kasztner szűk baráti köre tartottak ki emléke mellett. A magyarnyelvű újságban a Kasztner-akcióról pozitív színezettel adtak rendszeresen számot.³⁹⁰ A barátai és a szerkesztőség tagjai hosszú éveken keresztül megemlékező ünnepségeket szerveztek haláluk évfordulóin. Ezeken újra és újra elismételték áldozatkész szerepvállalását, amelyet becsstelen vádak árnyékoltak be.³⁹¹ Tisztelői még egy újságírói ösztöndíjat is alapítottak nevével.³⁹²

1970. december végén az izraeli hadsereg rádiójának hallgatói érdekes beszélgetést hallgathattak meg *Kasztner Rezső történelmi dilemmája* címmel. A Shlomo Aronson történész vezette beszélgetésen részt vett Joel Palgi és két újságíró. A műsorkészítők azért tartották fontosnak a „már lezárult és szinte elfelejtett” témáról beszélni, „*hogy az ifjú generáció tagjai és a katonák meghallgassák; tanulják meg, hogy milyen szörnyű dilemma előtt állottak a magyar zsidók a katasztrófa idején és ezt azért tesszük, hogy ezekről a dilemmákról tárgyaljunk, nem pedig azért, hogy újra ítélkezzünk dr. Kasztner Rezső fölött*”. Arról elfeledkeztek megemlékezni, hogy nemsokkal azelőtt jelent meg Ben Hecht könyve héber fordításában, ami vélhetően befolyásolta a szerkesztőket a műsor elkészítésében. Annál is inkább, mivel Mose Dáján vezérkari főnöksége alatt a hadseregben nem engedélyezték a könyv terjesztését. A döntés indoka az volt, hogy „*kifejezetten tendenciózus politikai mű, amelyben az elhunyt szerző túlzott bírálatot mond a második világháború korabeli cionista vezetéséről és a későbbi izraeli*

³⁹⁰ Engelberg Dezső: Ezelőtt húsz évvel indult el a „Kasztner-vonat” Budapestről. *Új Kelet*, 1964. június 30., 5.

³⁹¹ Azkára dr. Kasztner Rezső halálának hetedik évfordulóján. *Új Kelet*, 1964. március 11., 2.; Dr. Kasztner Rezső halálának 13-ik évfordulója. *Új Kelet*, 1970. március 16., 6.; Fel kell dolgozni a magyar-zsidó vészidőszak hőstetteinek történetét. *Új Kelet*, 1973. március 16., 20.; Azkára Dr. Kasztner Rezső sírjánál. *Új Kelet*, 1977. március 16., 1.; Dr. Kasztner Rezső halálának 25 éves évfordulója. *Új Kelet*, 1982. április 20., 2.

³⁹² Dan Sachs újságíró kapta meg a Dr. Kasztner Rezső ösztöndíjat. *Új Kelet*, 1971. április 9., 8.

kormányzatról”, így nem alkalmas arra, hogy megfelelően tájékozódjon belőle az olvasó.³⁹³

Mindenesetre a rádióműsor résztvevői tartották magukat ígéretükhöz, így nem fogalmaztak meg retrospektív normatívákat a mentések kapcsán, helyette az egyéni döntési helyzetek nehézségeire világítottak rá. Az adásban Palgi szájából hangzott el a mondat, miszerint a magyarországi zsidók elutasították az európai zsidók megöléséről hallottakat, a két újságíró pedig megerősítette, hogy még a palesztinai jisuv is csak nagyon sokára tudatosította az egyre több forrásból származó értesüléseket. Az ellenállás kérdésében is meghökkentő megállapításra jutottak:

„Szó sem lehetett ellenállásról, nem volt fegyver. Hogyan lehetett volna megvédeni nyolcszáz ezer zsidót, közöttük asszonyokat, gyermekeket, akik egy nagy országban voltak szétszórva sokszáz nagy, vagy kisvárosban és faluban? Voltak egyéni ellenállók is, akik azonnal életükkel fizettek érte... [A halucok kiküldöttje] eljutott Kolozsvárra és magyarázta a zsidóknak, hogy próbáljanak átszökni a határon, amely csak három kilométerre van, mire megfenyegették, hogy ha nem hagyja abba, kiszolgáltatják a magyar hatóságoknak.”³⁹⁴

Kifejtették ugyanakkor, hogy Kasztner a magára vállalt feladatot eredményesen végezte el. Mindazonáltal a nácik által rá és a zsidó vezetőkre hárított szelekció lebonyolítása erkölcsileg igen kényes helyzetbe hozta őket, mivel a listáról lehagyott embereket halálra ítélték. A beszélgetés résztvevője, a *Lámákor* újságírója, Háim Guri pedig az egész izraeli emlékezetpolitika elgondolását megkérdőjelezte:

³⁹³ Mose Dáján a Kneszetben... *Új Kelet*, 1971. május 5., 1.

³⁹⁴ Dr. Kasztner Rezső történelmi dilemmája. *Új Kelet*, 1971. január 1., 15.

„Ezért mondom azt, hogy a katasztrófa és a hősiesség ünnepe veszélyes a számunkra, mert az egyik szerint a hősiességre büszkének kell lenni, a másik eddig szégyelli magát, mert nem védekezett [...] nem teheték meg azt, amit az erc-jiszráeli ifjúság cselekedett. A német hadsereg, amely szétzúzott teljes hadseregeket és elpusztított egész országokat, legyőzte a zsidó népet is.”³⁹⁵

A később politikussá lett Smuel Tamir hevesen ellenzett minden olyan próbálkozást, amely az új történészi munkák és emlékezetpolitikai adaptációk mentén Kasztner megítélésén változtatni próbált. Az említett rádióinterjú kapcsán kifogásait a Kneszetben adta elő. Úgy gondolta, hogy a műsor résztvevői a valóságot meghamisítva torzított képet adtak az eseményekről és az akkori zsidó vezetők magatartásáról. Nemcsak a műsor azonnali törlését követelte a programból, hanem a jövőben hasonló esetek megelőzésére is biztosítékot kért. Felszólalásában azonban nem Kasztnerrel vagy a magyar-zsidó vezetőkkel foglalkozott, hanem a politikai ellenfelét, a Mápájt, visszamenőlegesen támadta: *„[A rádióműsor] Elkendőzte az akkori [Mápáj] vezetők felelősségét és felelőtlenségét. Nem érintette azt a nagy és sorsdöntő szerepet, amit az akkori vezetőkbe töltöttek a súlyos borderejű eseményekben. Pedig az akkori magatartásnak vizsgálata mostani, jelenkori, időszerű kérdésekre tanulságul szolgálhatna.”³⁹⁶* Mose Dáján, a vezérkari főnök védekezésre kényszerült, ígéretet tett a műsor törlésére és bocsánatot kért a résztvevők nevében, amennyiben azok bár akaratlanul, de pontatlanul idézték fel a tényeket. A Kasztner-per egy másik szereplője is ott ült a törvényhozás épületében: Benjamin Halevi, aki a rádióműsorról szóló vitában nem nyilvánított véleményt. Később szintén a katonai rádióban megvallotta, hogy utólag „túl erősnek” gondolta a Kasztner-per ítéletébe becsempészett fausztai hasonlatot: *„[...] azt akartam kifejezni, hogy az európai*

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Smuel Tamir a Kneszetben támadta a katonai rádió Kneszet műsorát. *Új Kelet*, 1971. január 7., 6.; A magyar-zsidó tragédia parlamenti visszhangja. *Új Kelet*, 1971. január 10., 5–6.

zsidóknak semmilyen körülmények között nem lett volna szabad üzletet kötnie a nációkkal [...]”³⁹⁷

Ugyan 1976-ban még „felsőbb utasításra” törölték el a Smuel Tamir és Dov Dinur közötti nyilvános vitát,³⁹⁸ az 1980-as évektől azonban egyre többet lehetett olvasni a héber, de főleg a magyar sajtóban Kasztner-ügy átértékeléséről a történelemtudomány új eredményeire alapozva. Az *Új Kelet* Yehuda Bauert idézve mutatott rá a „mesebeszédre”, miszerint Kasztner esetleges felvilágosítása nagyon sok magyar zsidót megmenthetett volna. Bauer hosszasan sorolta azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a magyar zsidók értesülhettek a végső megoldás programjáról, de nem hallgattak ezekre. Továbbá azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Tamir a pert a Mápáj elleni küzdelméhez használta fel.³⁹⁹ Vágó Béla és Livia Rothkirchen Yad Vashem kiadványában publikált forrásai is a figyelem középpontjába kerültek.⁴⁰⁰ Kasztner lánya egy olvasói levélben emelt szót Schön Dezső cikke ellen, amely kritika nélkül vette át Ben Salom könyvének és Vágó Béla előadásának megállapításait.⁴⁰¹ Hermann Dezső szándékát fejezte ki, hogy Dov Dinur munkásságát felhasználva, Kasztner mentésekben játszott szerepének tisztázásáért kiadják az „Igazság Kasztneréről” című könyvet.⁴⁰²

Ezeknél apologetikusabb és egyben provokatívabb írások sem maradtak el. Hermann Cvi⁴⁰³ Halevi bíró ítéletét azokhoz a kommunista országokban lezajlott koncepciós perekhez hasonlította, amelyekben

³⁹⁷ Benjamin Halevi: „Túl Erős kifejezést használtam Dr. Kasztner Rezsővel szemben” *Új Kelet*, 1977. december 6. 1.

³⁹⁸ Elhalasztották a Kasztner vitaestet. *Új Kelet*, 1975. május 31., 2.

³⁹⁹ Mesulám Éd: Prof Jehuda Bauer: Az elpusztult zsidóság megmentésének elszalasztott lehetőségéről. *Új Kelet*, 1979. október 5., 3.

⁴⁰⁰ Schön Dezső: Ismét a „magyar ügy”. *Új Kelet*, 1971. január 8., 5.

⁴⁰¹ Kasztner Zsuzsi: Kasztner mentésekben játszott szerepe. *Új Kelet*, 1979. március 11., 2.

⁴⁰² Közéleti Bizottság alakult Dr. Kasztner emlékének megörökítésére. *Új Kelet*, 1981. május 4., 1.

⁴⁰³ Hermann Cvi, Hermann Dezső testvére és a Hisztadrut, vagyis az Általános Munkásszervezet vezetője volt.

a tényeket bizonyos elvek alapján konstruálták meg.⁴⁰⁴ Jesurun Élijáhu úgy vélekedett, hogy Kasztner azért tartotta meg szavát Becher mellett, valamint a rágalmazási perben ezért nem vallott a Mápáj és kolozsvári vezetők ellen, mert egy gentleman volt.⁴⁰⁵

Magyar történetész feldolgozások

A magyar holokausz történetének történetész feldolgozása röviddel a háború után elkezdődött. Nagyszámú magyar nyelvű publikáció tárgyalta a népirtás politikájának központi metódusait, munkaszolgálat intézményét vagy átélt rettenetes tapasztalatokat. A jellemzően újságírók, írók és más értelmiségiek által (például a már említett Lévai Jenő) közzétett magyarázó művei mellett, tömérdek visszaemlékezés született a témában, amelyek a traumafeldolgozást is segítették.⁴⁰⁶ 1948-tól a téma kutatása beszűkül, csupán az 1950-es évek végétől tarthatott számot nagyobb érdeklődésre.

Az államszocializmus időszakából megkerülhetetlen a Karsai Elek és Benoschofsky Ilona által szerkesztett három kötetes forrásgyűjteménye, *Vádirat a náciizmus ellen*, amelyben Kasztnert csak érintőlegesen említik, de annál többet foglalkoznak a Központi Zsidó Tanács szerepével. A második kötet bevezető tanulmányában Benoschofsky elismeri a tanács nehéz helyzetét, amely „*nagyon csekélyre méretezett lehetőség*” biztosított menekülésre vagy bárminemű ellenállásra, ugyanakkor szerinte a tanács tagjai ezt a parányi lehetőséget sem használták ki. Játshattak volna az időhúzásra, így megsemmisíthették volna irataikat, vagy tehettek volna többet a felvilágosításért, így például előre értesíthették volna az internálásra kijelölt személyeket. A Központi

⁴⁰⁴ Hermann Cvi: A Kasztner per újabb dokumentumok fényében (I). *Új Kelet*, 1980. szeptember 21., 3.

⁴⁰⁵ Jesurun Élijáhu: A Kasztner ügy (II) avagy a sanda mészárosok. *A Hét Tükré*, 1982. május 20., 3–5.

⁴⁰⁶ Laczó, 2014a: 1.

Zsidó Tanács beletörődve a magyar zsidóság menthetetlen helyzetébe, az igazság eltitkolása mellett döntött, ezzel pedig megfosztotta a közösség tagjait a menekülés minden lehetőségétől. Benoschofsky marxista terminológiával fogalmazza meg lesújtó végítéletét: *„Az volt a baj, hogy a Zsidó Tanács azt hitte, a tömegek számára nincs semmiféle kiút. Viszont titokban remélte, hogy a saját maga számára mégiscsak van. [...] a végtelen sok törvény, rendelet és végrehajtási utasítás újra meg újra a szegényebb réteget sújtotta, és a gazdaságilag vezető réteg a sújtó rendeletek hatása alól csaknem kimaradt. Így a Zsidó Tanács tagjai [...] nyilván most is azt remélték, hogy mentséget kapnak.”*⁴⁰⁷

Ebben a kötetben találkozhatott először a nagyközönség a Központi Zsidó Tanács renitens tagjai által 1944 nyarán megszövegezett illegális röpirattal, amelyet a hatóságok közbelépése miatt már nem tudtak terjeszteni (egyes források szerint kétezret sikerült szétszórni). A magyar zsidóság kontextusában itt hangzott el először a „birkák a vágóhídra” kifejezés. A röpirat felhívásában ez szerepel:

*„Magunkra maradtunk. Zsidó tömegek: Fel a szívekkel. Mi nem kecsegtetünk benneteket menekülő élettel, csak szebb, dicsőbb elmúlással. Méltóbb halált szánunk nektek, gyermekeiteknek, öregeiteknek és asszonyaitoknak. Ne legyünk olyanok, mint a nyáj, melyet mészárszékre visznek. Ne engedjük magunkat a messze idegenbe hurcolni a legborzalmasabb körülmények között, ahol különben is gázkamrákba és krematóriumokba kerülünk.”*⁴⁰⁸

Karsai és Benoschofsky irányt kijelölő munkájának csupán az 1980-as évek végétől lett folytatása, ekkor kezdődött ugyanis el a holokauszt alapos történelmi feldolgozása. Az államszocialista időszakban az emlékezeti tanúságtételeket magukba foglaló irodalmi művek és esszék (mindenekelőtt Gera György, Száraz György és Kertész

⁴⁰⁷ Benoschofsky–Karsai, 2017: 27–29.

⁴⁰⁸ Uo. 51.

Imre)⁴⁰⁹ már közkézen forogtak. Ember Mária kánont teremtő regénye, a *Hajtűkanyar* először foglalkozott a strasshofi deportáltak történetével, a kötetben felsorakoztatott történelmi forrástörödékekben azonban Kasztner neve még nem szerepelt.⁴¹⁰

Magyarországon a Mentőbizottság történetét Schmidt Mária hozta be újra a köztudatba. 1985-ben, a *Medvetánc* című folyóiratban közölt tanulmányában nemcsak a mentések részleteit ismertette, hanem Kasztnerről is egyértelmű ítéletet mondott. A sikeres kimenekítést elsősorban Kasztner egyéniségéhez kötötte, mivel „rendkívüli képességei révén sikerült tárgyalófeleiből a maximumot kicsikarnia”. Elismerte a kolozsvári ügyvéd működésének problémás oldalait, azonban összességében számára nagyon kedvező ítéletet mondott:

„Kasztner megítélésekor a mérleg egyik oldalán az 1945 Svájcba menekített embert kell látnunk, és azt a 20 000-t, akik a Bécs környéki lágerekbe kerültek, ahol zömük túlélte a háborút. A másik oldalon pedig azt a tényt, hogy a hozzá közelálló embereket igyekezett menteni, s ekkorban összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között élt, mint hitsorsosai. A mérleg két serpenyője között nincs egyensúly. A megmentettek élete sokkal nagyobb súllyal esik latba, mint a felsorakoztatott ellenérvek.”⁴¹¹

Schmidt 1990-ben, *Kollaboráció vagy kooperáció?* címen megjelent könyve⁴¹² a hagyományos zsidó vezetésre koncentrál, de több helyen betekintést ad a mentésekbe is. Forráskiadvány révén a Központi Zsidó Tanács és más zsidó vezetők személyes elbeszéléséből bontakozik ki az elit vészkorszak alatti magatartása. A magyar közönség a mentésekről újdonságokat főként Komoly Ottó naplójában olvashatott, de Freudiger

⁴⁰⁹ Gera, 1972; Száraz, 1976; Kertész, 1975.

⁴¹⁰ Ember, 1974.

⁴¹¹ Schmidt, 1985: 118.

⁴¹² Schmidt, 1990.

Fülöp beszámolójából is több fontos részlet kiderült. Utóbbit Schmidt adta közre először, és benne megmutatkozott a zsidó vezetésen belül fennállt mélyenszántó ellentét. Mi több, a beszámolóból egyértelművé válik, hogy Freudiger Kasztner iránt volt a legnagyobb ellenszenvvel, így bírálatainak éle őt érte igazán. Leginkább azért neheztelt a kolozsvári zsidó újságíróra, mert Kasztner ragadta kézbe a mentések irányítását, miközben a zsidó eliten belüli erőviszonyok alapján ez a tisztség inkább őt, Freudigert illette volna meg.⁴¹³

Magyarországon ekkor adták ki Gonda László, izraeli történész könyvét, amely a magyar-zsidó történelem 500 évének tudományos igényű feldolgozását adta. A mentésekről írt két bekezdésben az elemzett akció kényszermegoldásként került terítékre, miután kiderült, hogy a Kasztner és Komoly által vezetett Mentőbizottság képtelen a magyar zsidóság kollektív megmentésére.⁴¹⁴ Bódog Gyula a magyarországi zsidó önmentésről írt tanulmányában, Kasztner és a Mentőbizottság tevékenységét, a strasshofi transzport elintézését, az 1600 ember megmentését és más cionista akciókban való részvételt minden kétely nélkül a zsidó önmentések közé sorolja.⁴¹⁵ Schiller József a strasshofi akcióról írt hosszabb dolgozatot. Benne a „zseniális és bátor” Kasztner javára írja azt, hogy a nációkkal való alkudozások és üzletelések eredményeképpen néhány deportáló szerelvénynek ne Auschwitz, hanem az ausztriai Strasshof pályaudvara legyen a célállomása.⁴¹⁶

Kasztner akciójának első nagyobb volumenű magyarországi feldolgozása Nagy Sz. Péternek köszönhető.⁴¹⁷ Kasztner melletti elfoglaltsága okán azonban műve nem sorolható az objektív történeti szakmunkák sorába. Nagy Sz. könyve főszereplőjét hősnek titulálja, aki több tízezer embert mentett meg a holokauszt során. A nagy hősi

⁴¹³ Uo. 280–283.

⁴¹⁴ Gonda, 1992: 225–226.

⁴¹⁵ Bódog, 1995: 66–67.

⁴¹⁶ Schiller, 1996.; Lélekmentő könyvecske. *Népszabadság*, 1996. június 4., 14.

⁴¹⁷ Nagy Sz., 1995.

narratíva egyik legjellemzőbb képviselője. Nem is tartja szükségesnek más források használatát, mivel szerinte Kasztner jelentése minden kérdésre választ ad.⁴¹⁸

Kasztner személyének és akciójának újrafelfedezése nem várattatott sokat magára. Nagy Sz. Péter könyvének nyomán sorra jelentek meg a róla szóló ismeretterjesztő cikkek, interjúk és véleménycikkek.⁴¹⁹ A könyv hatására kezdte meg személyes hadjáratát Kasztner emléke ellen Fischer István filmrendező, aki meggyőződéssel állította, hogy Kasztner és a zsidó vezetés szántszándékkal okozta a magyar zsidóság pusztulását. Fischer indítéka személyes motivációról tanúskodik: *„Alulírott mindezzel ellentétben Kasztnert és társait nagyanyám, valamint családom több más tagjának meggyilkolásában való bűnrészességgel s egyben személy szerint ellenem elkövetett gyilkossági kísérlettel is vádolom. Alulírott ugyanis immár 56 esztendeje Kasztner Rezső és társai akarata ellenére vagyok még mindig életben.”*⁴²⁰ A kiélezett szócsata és a cikkekben felbukkanó egymásnak ellentmondó állítások időszerűvé tették egy az összegző monográfia készítését.

Szita Szabolcs a magyar holokauszt kutatója 2005-ben írta meg a Mentőbizottság és Kasztner tevékenységét feldolgozó könyvét.⁴²¹ Tárgyilagosan mutatja be a Mentőbizottság ekkorra már jól ismert történetét, miközben saját kutatásai alapján új információkkal is gazdagítja a történetírást. Részletesen végigköveti a strasshofi transzport sorsának alakulását, és a haláltól megmenekültek pontos számát is rögzíti. A strasshofi csoport Szita szerint egyértelműen a Mentőbizottság sikerei

⁴¹⁸ Nagy Sz., 2004.

⁴¹⁹ A különös Kasztner-akció. *168 Óra*, 1993. szeptember 28., 26–27.; Kasztner Rezső, a magyar holocaust tragikus hőse Aki 1684 életet megment. *Magyar Hírlap*, 1994. szeptember 7., 8.; Újra terítéken: Kasztner, Becher és a többiek. *Új Élet*, 1995. március 1., 4.; Kasztner dosszié. Versenyfutás az idővel. *Köztársaság*, 1993. április-május, 60–64.; Sükösd Mihály: Fehér Klára Zsidó hős vagy áruló? *Népszava*, 1996. március 8., 6.; A Kasztner-vonat utasa Az izraeli jobboldal koncepciók pert kreált – A 93 éves Devecseri László századvégi vallomása, *Népszabadság*, 2000. december 27., 8.

⁴²⁰ Fischer István: Kasztner Rezső és a holokauszt. *168 Óra*, 2000. november 2., 24–26.

⁴²¹ Szita, 2005.

közé sorolható, sajnos azonban a munkakörülmények és a háború következtében nem mindannyian éltek túl a tortúrát.⁴²² Szita a náci pénzszerzési törekvésébe ágyazza mondanivalóját, ezáltal Kasztner tárgyalásai mellett kiemelt figyelmet szentel a neves zsidó származású iparmágnások (Chorin Ferenc, Weiss Manfréd, Kornfeld Móric) kifosztásának leírására is. Ők vagyonukkal megvásárolhatták életüket Kurt Bechertől.⁴²³ Szita arra a nem sokat hangoztatott tényre is felhívja a figyelmet, hogy Kasztner és csapata az összegyűjtött 1684 ember távozása után új transzportot szervezett a Columbus utcai gyűjtőtáborban, amelynek kiutaztatására már nem kerülhetett sor.

A címben választott talmud idézet már előrevetíti Szita álláspontját a „hős vagy áruló” kérdésben. Brahammel egyetértésben megállapítja, hogy az SS a vagyonszerzés mellett azért kezdte el a tárgyalásokat Kasztnerékkal, hogy ezáltal lefoglalja a magyar zsidóság vezetőit, illetve esetleges ellenállásukat megghiúsítsa. Véleménye abban azonban eltér, hogy Kasztner és társait bátor embermentőknek festi le, akik kénytelen-kelletlen részt vettek a nagy embervásárban, mivel ezt látták a zsidómentés egyetlen lehetőségének. Szita szerint Kasztner és társai csak rossz megoldások között választhattak, legyen szó akár menekülésről, szembeszállásról vagy engedelmességről. Ők egy harmadik utat választottak, ami magában foglalta az SS tisztekkel való tárgyalásokat, a folyamatos halál lehetőségét és nehéz döntések meghozatalát, mint például a listák összeállítását.⁴²⁴

A magyar-zsidó vagyon kisajátításáról írt másik fontos mű szintén a közösség vezetőinek alárendeltségét feltételezi a nációkkal szemben. A legértékesebb zsidó vagyonok sorsát bemutató, Ronald Zweig által írt *Aranyvonat* című könyv csak mellékesen említi a Mentőbizottság szerepét, azonban Szitával egyetértésben állítja, hogy Eichmann és köre

⁴²² Uo. 83–99.

⁴²³ Uo. 123–130.

⁴²⁴ Lásd röviden Szita konklúzióit: Uo. 167–169.

megtévesztette őket, főként azért, hogy az életek elpusztítása mellett jelentős vagyont is fel tudjanak halmozni.⁴²⁵

Érdemes egy pillantást vetni az erdélyi, azon belül a kolozsvári zsidóság vészkorszakáról írt történelmi összefoglalókra, amelyek sok tekintetben kötődnek a témánkhoz. Kasztnert munkássága ehhez a városhoz köti, itt éltek rokonai (többek között befolyásos sógora, Fischer József), innen került ki a különvonat legnépesebb csoportja; a háború után itt érték az első vádak, illetve a perben is a kolozsvári tanúk vallomásán keresztül elevenedtek meg a magyar zsidóság legnehezebb hónapjai. Tibori Szabó Zoltán kolozsvári történész véleménye lesújtó. Mint írja, a svájci csoport listáit a deportáltak orra előtt állították össze, miközben a résztvevők az akcióról mit sem sejtő közösség többi tagját arra biztatták, hogy ne tanúsítsanak ellenállást, ne próbájának megszökni.⁴²⁶ Ezenfelül Hegyi Ágnes⁴²⁷ és Lőwy Dániel⁴²⁸ írásait szükséges még elemzeni. Munkáikban mindketten személyes források (interjúk, naplók, visszaemlékezések) tömkelegét használják a kolozsvári zsidó tanács szerepének és a Kasztner-akció hátterének megértéséhez. A források néhány kivételtől eltekintve pedig mind egy irányba mutatnak: a kolozsvári zsidó tanács és a gettó vezetője (Balázs Endre) következetesen a Kenyérmező és a Dunántúl meséjét⁴²⁹ híresztelték, ezzel pedig nagyon sok személyt visszatartottak a szökéstől. A szerzők a zsidó vezetők motivációit abban látják, hogy a kivételezettek csoportjába való

⁴²⁵ Zweig, 2004: 60.

⁴²⁶ Tibori Szabó ezt a nézetét több írásában is kifejti, azonban ennek az állításnak némelyt ellentmondva azt is bizonygatja, hogy az erdélyi zsidók, ismervé a román antiszemitizmus hevességét és a Besszarábiából érkezett híreket, vonakodtak a Romániába való szökés gondolatától. Tibori, 2007: 42–43.

⁴²⁷ Hegyi, 2002.

⁴²⁸ Lőwy, 2005.

⁴²⁹ 1944-ben a központi kormányzati szervek és a helyi hatóságok két fontos hazugságra építették a deportáltak megtévesztését: egyrészt azt hangsúlyozták, hogy a zsidókat hadászati okokból távolítják el a határvidékekről. A kormányzati propaganda másik eleme annak sulykolása volt, hogy a deportáltakat dolgozni viszik Magyarországon belül. A célállomásról különféle verziók keringtek: Hortobágy, Dunántúl, Bácska, Kenyérmező, vagy Rahó.

bejutás egyik feltétele a gettóba zárt zsidó lakosok megtévesztése és zökkenőmentes deportálásának megszervezése volt.⁴³⁰

A három állítás közül az első a legjobban alátámasztott, mivel a zsidó vezetők által sulykolt Kenyérmező történetet nemcsak az évtizedekkel későbbi papírra vetett visszaemlékezések, hanem röviddel a történések után keletkezett források is megerősítik. Kornis Ottó 1946-ban írt regényében már felsorolta a gettóban hallott Kenyérmezőre vonatkozó híreszteléseket, egyik pedig Balázs Endre szájából hangzott el.⁴³¹ A háború után Kolozsváron megjelent zsidó lap, az *Egység* 1948-ban ismertette zsidó vezetők elleni vádakát.⁴³² Kolozsvár esetében még azt sem lehet a tanács mentségére felhozni, hogy csupán a hatóságoktól hallott információt továbbították, mivel Kasztner május eleji látogatásakor minden bizonnyal értesültek Auschwitz szörnyűségeiről. Kasztner, ha nem is tudhatta ekkor minden bizonnyal a magyarországi deportálási tervek pontos részleteit, sejtését a vonatok valódi célpontjáról minden kétség nélkül közölte barátaival.

Lőwy és Hegyi munkáiban a hamis hírek okán megghiúsult szökési tervekről csak a később keletkezett visszaemlékezések számolnak be. Az emlékezők 40-50 éves távlatából tudni vélik, hogy szüleik, rokonaik szökésre készültek, és csak a hamis hírek tartották vissza őket. Ugyanakkor mind Kenyérmező, mind pedig a szökés esetén a képet árnyalja, hogy a két történész szerint más erdélyi városokban a zsidók magatartása minden ponton megegyezett a kolozsváriakéval. Hegyi egy másik tanulmányában kifejti, hogy a dési gettóban az emberek Kőrösmezőre történő internálásról hallottak, ahol a határ közelsége dacára szökésre csak nagyon kevesen merészkedtek. Sőt, a Budapestről és Kolozsvárról Désre kiküldött cionista fiatalok gyakorlatilag senkit sem tudtak rábeszélni arra, hogy szökni próbáljanak.⁴³³ Hegyi Ágnes

⁴³⁰ Hegyi, 2002: 166–170.; Lőwy, 2005: 192–198.

⁴³¹ Kornis, 2019: 13.

⁴³² Fischer József, Balázs Endre és a többiek. *Egység*, 1948. december 24., 7.

⁴³³ Hegyi, 2004: 183., 194.

állásfoglalása a kolozsvári gettóval kapcsolatban azért is meglepő, mivel ebben, a háború alatti információáramlásról szóló tanulmányában nem támasztja alá a fentebb leírtakat. Végkövetkeztetése így hangzik:

„Az Auschwitz-i jegyzőkönyv néven ismert iratcsomó a budapesti zsidó vezetés asztalára is eljutott. Sem itt, sem ott nem adtak hitelt a szemtanúk vallomásának. Amikor a kárpátaljai zsidóság kitelepítése már küszöbön állt, a magyarországi és az északerdélyi zsidóság még mindig azzal hitegette magát, hogy csak a »nem asszimilált« zsidókat fogják a társadalomból kintasítani. A német megszállás után sem próbálták az emberek Romániába átszökni vagy elbújni, mert nem adtak hitelt a titkos csatornákon befutó vészjósló híreknek, mert reménykedtek abban, hogy a keleti frontról visszavonuló németeknek már nem lesz ideje és emberanyaga a zsidóság összegyűjtéséhez és elhurcolásához. Elhitték, mert el akarták hinni a Dunántúlra, Kenyérmezőre való kitelepítés szándékosan terjesztett hamis jövőképét. Bíztak abban, hogy a Magyar Állam nem fogja elárulni és semmiképpen sem kiadni hűségese állampolgárait.”⁴³⁴

A nagyvárad-i zsidókról ugyanígy olvashatunk Lőwy egy másik könyvéből: az emberek a szóbeszédből úgy tudták, hogy az Alföldre, a Dunántúlra viszik őket, viszont olyan „rémhíreknek”, hogy a Magyarország határán kívülre szállítják, nem hittek.⁴³⁵

A Kasztner-akció lényegét mindkét szerző a kolozsvári tanúk utólagos magyarázatával vázolja fel. Ilyen szempontból sem Hermann Dezső Kasztnert mentegető, sem Fischer István Kasztnert erélyesen bíráló – a későbbiekben részletesebben taglalandó – szövegei nem szolgálnak kimerítő válaszokkal. Az idézett sorokban Hermann Dezső

⁴³⁴ Hegyi, 2002: 194.

⁴³⁵ Lőwy, 2015: 248–250.

rébuszokban adja elő mentegetőzéseit a cionisták pontos figyelmeztetéséről, Fischer István pedig mindenféle alap nélkül a Kasztner által elrendelt teljes hírzárlatról értekezik. Úgy gondolja, hogy Horthy Miklóst 1942-ben Kasztnernek kellett volna felvilágosítania az európai zsidóság ellen elkövetett atrocitásokról.⁴³⁶

A magyar holokauszt kiemelkedő kutatója, Karsai László, a vészkorszakról írt átfogó munkájában érintőlegesen foglalkozik a kérdéssel. Ezekben leírja, hogy Kasztner a mentések során előrébb helyezte családját és elvbarátait, de tettét emberi és politikai szempontból elfogadhatónak találja. Véleménye szerint Kasztner a beszűkült mozgástérben csak rossz megoldások között választhatott. Ha nem kezd tárgyalásokba, akkor később nem vádolták volna meg, de az 1684 személy nagy valószínűséggel a halottak statisztikáját bővítette volna.⁴³⁷ A sokak által biztos megoldásnak tartott felvilágosító propaganda kampányról úgy gondolja, hogy a mentési küzdelmek veszélyeztetésén kívül más konkrét eredményt nem hozott volna.⁴³⁸ Más tanulmányaiban szintén azt hangsúlyozza, hogy a zsidók elleni atrocitásokról, megsemmisítésükről szőtt tervekről szóló hírek a sajtóban mindenki számára hozzáférhetők voltak, ennél fogva nem az információ hiánya okozta a zsidóság téves hozzáállását, hanem a rendelkezésre álló jelek befogadásának képtelensége.⁴³⁹

Karsai a Mentőbizottság törekvéseit egyértelműen a magyar holokauszt egyik legsikeresebb mentései közé sorolja, Kasztner beszámolóját pedig az események feldolgozását elősegítő fontos forrásnak találja. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy Molnár Judittal közösen, angol nyelven tették közzé Kasztner jelentését.⁴⁴⁰ A kötet bevezető tanulmánya vázolja a dokumentum létrejöttének körülményeit,

⁴³⁶ Lőwy, 2005: 218–220.

⁴³⁷ Karsai, 2001: 267.

⁴³⁸ Karsai, 2005: 76.

⁴³⁹ Karsai, 2014a: 1365–1374.

⁴⁴⁰ Karsai–Molnár, 2013.

bizonyítja hitelességét, illetve a magyar holokausztról szerzett ismeretanyagot felhasználva pontról-pontra cáfolja a Mentőbizottság ellen felmerült vádakat. A két történész szerint abszurd azt feltételezni, hogy a Mentőbizottság monopóliummal rendelkezett a holokausztról szóló információkról. A zsidó vezetők, a magyar politikai és katonai elit, az egyházak vezetői mind ismerték a tényeket, mégsem léptek. A nyugati rádióadásokban is megjelentek az aggodalomra okot adó történetek, amiket sok magyar-zsidó hallhatott.⁴⁴¹ A szerzőpáros számára egyértelmű, hogy Jeruzsálemben Eichmann hazudott a Kasztnerrel kötött alkuról, hiszen egy kis cionista csoport nem tudta volna megakadályozni az ország különböző területein gettóba zsúfolt zsidók lázadását. Annál is inkább mert a gettókat őrizték és azokat a helyi zsidó tanács vezette. Ellenkezőleg – állítja Karsai és Molnár –, a Mentőbizottság halucok útján próbálta figyelmeztetni a vidéki gettóba zárt zsidókat és az azt vezető tanácsokat. Nem hittek nekik, nem tudták elhinni, hogy a híresztelt tömeges gyilkosság megtörténhet. A két történész példákkal illusztrálja a kivételesnek számító lázadások kimenetelét: Munkácson és Nyíregyházán a fellázadt tömeget lövésekkel „csillapították le”.⁴⁴² A Kasztner-jelentéssel teljesen egyetértve kijelentik, hogy a cionisták reálisan látták a felkelés és szökések kivitelezésének lehetetlenségét, így logikusan döntöttek a tárgyalások mellett. A bevezető tanulmány kisebb kritikát is megfogalmaz a jelentéssel szemben, miszerint az elhallgatta a cionisták hibáit. Végül egy kis önellentmondásba bonyolódva a cionisták hatékony felvilágosító munkáját kéri számon.⁴⁴³

Molnár Judit külön tanulmányban járja körül a mentések történetét, Komoly Ottóra a Mentőbizottság vezetőjére fókuszálva. Az írásból a cionisták közötti kusza, vitáktól és szembenállásoktól terhes kapcsolatról tudhatunk meg többet. Krausz, Freudiger, Komoly, Kasztner és a fiatal cionisták közötti ideológiai-politikai, de főként

⁴⁴¹ Uo. 20.

⁴⁴² Uo. 21–22.

⁴⁴³ Uo. 23.

a mentések (néha menekülések) gyakorlati lebonyolítása mentén lefolyt összeütközések a mérvadóak.⁴⁴⁴ Emellett arra az ellentmondásra világít rá, hogy miközben Kasztner és az 1944 végén meghalt Komoly Ottó egyazon szervezetben, azonos célokért, viszont más szerepkörben küzdöttek (Komoly főként a magyar politikai vezetéssel, Kasztner többnyire, de nem kizárólagosan a német megszállókkal tartotta a kapcsolatot), előbbit árulással vádolták, míg utóbbiról kifejezetten pozitívan emlékeztek meg.⁴⁴⁵ Egyértelműbben fogalmaz egy másik munkájában, ahol az akció szegedi vonatkozásaival foglalkozik. Ebben kijelenti, hogy a kritikusok által felvetett problémák, mint a szelekció és figyelmeztetés hiánya bizonyos mértékig jogosak, azonban „*nem vitathatjuk el Kasztnertől, hogy az úgynevezett bergen-belseni vonat utasai, másrészt a Strasshofba irányított vagonokban utazók többsége az életét köszönheti neki és társainak*”.⁴⁴⁶ Kijelentését mentésekben részt vállalt személyek vagy megmentettek Izraelben fellelhető irataikkal, visszaemlékezéseikkel támasztja alá. A Molnár által használt, addig mellőzött források a svájci csoport kapcsán nem szolgálnak új eredménnyel, csak a már ismert tényeket erősítették meg. A tárgyalások Wisliceny megvesztegethetőségébe vetett bizalomból indultak ki, és a prominensek kiválasztásában a Mentőbizottság és a Központi Zsidó Tanács bizonyos tagjai (tehát nem Kasztner) vettek részt. A strasshofi akció leírásában azonban már annál több újszerű információt kapunk. A strasshofi akció története Molnár Szeged példáján keresztül részletesen leírja a megegyezés és az utasok kiválasztásának folyamatát. Szilágyi Ernőtől (aki a Mentőbizottság tagja volt) érkezett utasítás, miszerint a helyi zsidó vezetők állítsanak össze egy listát, amelybe sokgyerekes családok, munkaszolgálatosok családjai, hitközséghez közel álló emberek családtagjai, gyerekek és öregek kerüljenek.⁴⁴⁷ Ez egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a Mentőbizottság azokat helyezte a lista élére,

⁴⁴⁴ Molnár, 2013: 122–125.

⁴⁴⁵ Uo. 128.

⁴⁴⁶ Molnár, 2000b: 183–184.

⁴⁴⁷ Uo. 191–193.

akik Auschwitzban bizonyosan a gázkamrákban végezték volna. Így nem egyedül a bécsi polgármester levelének tulajdonítható a „strasshofi transzport” többségének a megmenekülése, aki a magyar zsidókat a munkaerőhiány csillapítására kérte. Himmler felhasználta ezt az emberanyagot a Kasztnerékkal folytatott tárgyalásokhoz, így Eichmann a „jószándék jeleként” prezentálta az ajánlatot a Budapesti Mentőbizottságnak.⁴⁴⁸ A strasshofi listák összeállítása más városokban is a zsidó tanácsra hárult, és drámai jelenetek között került rá sor. Így történt ez a szolnoki gyűjtőtáborban is, ahol a Központi Zsidó Tanácstól érkezett irányelvek alapján az első csoportba a hitközségek vallási és kulturális életében vezető szerepet játszó személyek mellett, orvosok, mérnökök, munkaképesek és munkaszolgálatosok hozzátartozói kerülhettek be. Az alanyoknak azonban a szerelvények irányáról nem volt tudomásuk, egyesek az első csoporttól reméltek jobb körülményeket, mások számára a második tűnt biztonságosabbnak. Így voltak, akik az első csoportban pozíciójuk alapján járó biztos helyüket érzelmi okokból adták fel.⁴⁴⁹

Molnár nemcsak a Mentőbizottság tevékenységét tartja áldásosnak, hanem a zsidó tanácsokhoz is mentési motivációkat rendel. Igaz ugyan, hogy ők vállalták az együttműködést a hatóságokkal, de ezt nem csak saját és rokonaik érdekében tették, hanem a hatóságokhoz intézett kérvényekkel és mindenféle közbenjárással próbáltak javítani a zsidóság helyzetén.⁴⁵⁰ A fáradozások kudarcát ő is elismeri, de szerinte ez nem a zsidó vezetők felelősségét veti fel, hanem a Horthy kormányzó által kinevezett kormányt, s annak helyi végrehajtó szerveinek tétlenségére mutat rá, *„melyek mellet tanácsadóként – de nem fölé rendelt szervként – ott voltak az Eichmann-kommandó tagjai”*.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Lappin-Eppel, 2011: 69.

⁴⁴⁹ Csósz, 2014: 236–237.

⁴⁵⁰ Molnár, 2000c: 154. E a nézetet fejezi ki, Molnár Kahán Niszon 1944-es eseményekről közölt visszaemlékezése. Lásd Molnár, 2000a: 157–181.

⁴⁵¹ Molnár, 2000c: 155.

A magyarországi cionizmus kutatója, Novák Attila a haluc fiatalok mentéseit tárja fel egyik tanulmányában.⁴⁵² Kasztner szerepét alig érinti, két fontos megállapítása azonban a fejtegetésünk tárgya kapcsán is megemlítené. Egyes cionisták már az Auschwitz-i jegyzőkönyvek megszerzése előtt lengyel halucoktól értesültek a tömeggyilkosságokról. Az informális kapcsolatok alapján szerzett értesülések és a jegyzőkönyvek hatására széles körben megkezdtek a felvilágosító kampányt, azonban akadályok sorába ütköztek, legtöbbször a helyi rabbik, valamint a zsidó tanács állta útjukat.⁴⁵³ A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a cionista ellenállás kezdetben önmentés volt, majd később alakult át csekély eredményt felmutatni képes ellenállási tevékenységgé.⁴⁵⁴ Így tehát a haluc fiatalok elsősorban saját barátaikat, mozgalmi embereiket mentették, a sokak által vízionált mentések nem valósultak, nem valósulhattak meg.

Vági Zoltán és Kádár Gábor közösen írt munkája, az *Aranyvonat* a zsidók vagyonának kisajátítását járja körül. Ezen a prédán a németek és a magyarok egyaránt osztoztak. A gátlástalanul saját vagyonát és önképét építő Kurt Becherről szóló második fejezetben a szerzőpáros a Kasztner-akció történetét is érinti. A két történész a „vért áruért” akciót Himmlerhez vezeti vissza, akit békekötési szándék és a világ zsidóságába vetett túlzó hit készítetett az ajánlat megtételére. Kasztner és a Mentőbizottság szerepének mellékes bemutatása azt sejteti az olvasóval, hogy az irányítás az SS kezébe összpontosult, a Mentőbizottság csupán kihasználta az adódó lehetőséget. Továbbá, Kasztner abbéli reményében vett részt az SS és a nemzetközi zsidó szervezetek közötti tárgyalásokban, hogy ezáltal még több honfitársát tudja megmenteni.⁴⁵⁵ A háború után Becher a tárgyalásoknak és saját szerepének tulajdonított olyan eredményeket, amelyek a zsidók megmentését vagy életük megkímélését jelentették. A szerzőpáros ezeket az állításokat mítoszoknak tekinti és

⁴⁵² Novák, 2007: 143–166.

⁴⁵³ Uo. 148–149.

⁴⁵⁴ Uo. 166.

⁴⁵⁵ Kádár–Vági, 2004a: 210–218.

szisztematikusan megcáfolja. Több országban összegyűjtött korabeli dokumentumok, szakirodalom és visszaemlékezések szakszerű elemzése alapján meggyőzően bizonyítják, hogy Becher állításaival szemben nem, vagy csupán csekély részben volt befolyással a magyarországi deportálások leállítására, a budapesti zsidók lemészárlásának megfékezésére és a koncentrációs táborokban az öldöklés beszüntetésére. Ahol közreműködése bizonyítható, azt egyértelműen önös érdekei, vagyonszerzés és alibikonstruálás motiválta.⁴⁵⁶

Mivel Becher zsidómentő renoméjának egyes elemeit Kasztner állította elő, vagy alátámasztotta őket, így a leleplezés során Kasztner szavahihetősége is megkérdőjeleződik. Vági és Kádár nem magyarázzák Kasztner motivációit vagy szerepét, de egyes részek, mint amikor Becher nürnbergi kihallgatásán Kasztner adja szájába a pesti gettó megmentésének történetét, rámutatnak Kasztner koholmányaira.⁴⁵⁷ Nem derül ki a könyvből, hogy Kasztner ezeket a ferdítéseket szándékosan követte el, vagy csupán nem rendelkezett a megfelelő ismeretekkel. Kasztner Bechert pozitív fényben feltüntető állításait főként Nürnbergben hangoztatta, ezt a részt a könyv nem érinti, miközben a szerzők kiemelik, hogy Kasztner jelentése Bechert nem „jóindulatú hősként” ábrázolja, hanem hideg, számító üzletembernek, aki, ha érdekei úgy kívánják képes engedményeket tenni.⁴⁵⁸

A két szerző, Christine Schmidt van der Zanden kutatóval közösen egy későbbi tanulmányukban⁴⁵⁹ a magyarországi zsidó fegyveres ellenállás kérdéskörét járják körül, más országok ellenállási kísérleteivel összehasonlítva. Megállapítják, hogy a fegyveres ellenállás minden alapvető feltétele (fegyver, lelki állapot, harcolni képes emberanyag, terep, idő stb.) hiányzott Magyarországon, így az ellenszegülést aktívan vállaló cionisták egyéb módokon próbálkoztak. Más csoportoktól eltérően

⁴⁵⁶ Uo. 221–235.

⁴⁵⁷ Uo. 235–236.

⁴⁵⁸ Uo. 233–234.

⁴⁵⁹ Kádár–Schmidt–Vági, 2014.

a Mentőbizottság azt a stratégiát követte, hogy mindenkivel egyezkedett, aki szignifikánsan képesnek mutatkozott befolyásolni a magyar zsidók sorsát.⁴⁶⁰ Braham nyomán a szerzők minden kétséget kizárólag állítják, hogy Kasztnernek tudomása volt a végső megoldás programjáról és azt nem terjesztette. Ennek ellenére az Eichmann és a Kasztner között kötött megállapodás az információ elhallgatásáról szerintük nem bizonyítható.

Azt is megállapítják, hogy Kasztner szelektált a megmentésre várók között.⁴⁶¹ A szerzők azonban az önkényes szelekciót nem tartják elítélendőnek. Más embermentők hasonló módon hozták meg döntéseiket, mint Kasztner. Carl Lutz szintén nagyszámú potenciális személy közül választotta ki protezsáltjait, a halucok a csoportszolidaritás elvét fenntartva először szintén saját körben terjesztették a hamis dokumentumokat, majd jól meghatározott kritériumok szerint – nemegyszer anyagi ellenszolgáltatás reményében – vonták be a mozgalmon kívülieket. Végül a három szerző a legeggyértelműbb ellentmondásra mutat rá: miközben Komoly Ottó, Carl Lutz és mások ugyanabban a döntési helyzetben álltak, mint Kasztner, őket mégsem vádolja senki. Komoly egyenesen Kasztner kollégája volt, a szelekcióban, tárgyalásokban egyenértékű szerepet vállalt, de halála nyomán a holokausztt mártírjává, így hőssé vált.⁴⁶²

Kádár és Vági a zsidó tanácsot is hasonló felmentésben részesítik. A források és a nemzetközi összehasonlítások alapján arra a következtetésre jutnak, hogy a zsidó tanács szocializációja és kialakult világlátása miatt követte a lojalitás és törvényesség útját, még ilyen vészterhes időkben is, ami végül is végzetesnek bizonyult. Néhány esetben sikerült átlépniük a törvényesség korlátait, de embereket ekkor sem igazán tudtak megmenteni.⁴⁶³ A tanulmányban a két szerző azt is kimutatta, hogy a Budapesti Központi Zsidó Tanács és a Mentőbizottság

⁴⁶⁰ Uo. 530.

⁴⁶¹ Uo. 533–534.

⁴⁶² Uo. 534.

⁴⁶³ Kádár–Vági, 2009a: 89.

között szoros, de nem feszültségmentes együttműködés zajlott. A Tanács a mentési munkák egyes fázisaihoz konkrét támogatást nyújtott, vagy a kivitelezésben aktívan közreműködött.⁴⁶⁴

A magyar holokausztt egészét áttekintő angol nyelvű kötetüket Csósz Lászlóval közösen jegyzik.⁴⁶⁵ Egyedi módon, a holokausztról vallott nézeteiket nemcsak jól kidolgozott elemzéssel tárják az olvasó elé, hanem a megadott tényanyagot és elméleti keretet elsődleges forrásokkal (beadványokkal, újságcikkekkel, naplóbejegyzésekkel, visszaemlékezésekkel) szemléltetik. Ezek az illusztrációk alátámasztják nézeteiket: a zsidók megtévesztése hatásos eszköznek bizonyult deportálásukhoz, fegyveres ellenállás nem volt lehetséges, a Központi Zsidó Tanács tevékenysége az információ visszatartása miatt ellentmondásos, de összességében mégsem elítélendő.⁴⁶⁶

Sokatmondó Eörsi Gyula idézett naplója, amelynek 1944. május 18. bejegyzése a Németországba induló tömött vonatokról és „gázkamrákról”, értekezik.⁴⁶⁷ A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy az európai zsidók legyilkolásáról számtalan forrásból érkezett információ Magyarországra, ennek ellenére a legtöbb magyarországi zsidó még Auschwitz-Birkenau kapujában sem fogta fel elhurcolásának valódi okát. Felvázolják a cionisták, köztük Kasztner és a Mentőbizottság ellenállási tevékenységét. Idézik Komoly Ottó naplójának az utaslisták összeállításakor tett megjegyzéseit, a gyötrő morális dilemmáról és az őt ostromló emberek miatt érzett szorongásáról. Ahogy az egy pedáns történelmi munkában előírt, egymás mellé helyezik a Kasztnert bíráló és dicsőítő érveket. Az ütköztetett érvekből kiemelik Hanna Arendt véleményét, amelyet szerintük a történelmi elemzések sok tekintetben felülírtak.

⁴⁶⁴ Uo. 76., 81.

⁴⁶⁵ Kádár–Vági–Csósz, 2013.

⁴⁶⁶ Uo. 243–265.

⁴⁶⁷ Uo. 247.

Miközben a magyar holokauszt történetének kutatói rámutatnak a zsidó tanácsok utólag tévesnek bizonyult döntéseire, a zsidók pusztulásában nem tartják felelősnek őket. Vági és Kádár aprólékos elemzéssel mutatta ki, hogy a kivárás nagyon is releváns opciója mellett nem állt rendelkezésükre alkalmas eszköz az események más mederbe tereléséhez.⁴⁶⁸ Molnár Judit nyíltan ki is mondja: „*A magyar zsidók sorsa tehát nem a zsidó tanácsokon múlt [...] hanem a Horthy kormányzó által kinevezett kormányon.*”⁴⁶⁹ Ezt a nézetet Dan Michman is alátámasztja, mivel szerinte a magyar kormány messzemenő és hatékony kollaborációja okán „*Eichmann kidolgozta elképzelése, hogy a deportálások lebonyolításában szigorúan ellenőrzött keretek között magukat a zsidókat kell felhasználni, nem vált szükségessé.*” Ellenkezőleg, a zsidó tanácsok működésben tartották a zsidó társadalmat, amely a gettósítás idején külön entitásként működött.⁴⁷⁰ Ugyan döntési jogkörrel nem rendelkeztek és végső soron nem tudták volna megakadályozni a deportálásokat – Dan Michman álláspontjával szemben – a történészek egy része továbbra is hangsúlyozza, hogy a zsidó tanácsok a náci megsemmisítő gépezet részeként működtek. Közösségükről kimutatásokat állítottak össze, megszervezték a gettókat, illetve a hozzájuk eljutott megtévesztő információk alapján nyugtatták, engedelmességre intették az embereket.⁴⁷¹ Egyes esetekben a tanács tagjai egyértelműen hitsorstársaik kárára lépték túl hatáskörüket, vagy legalábbis megkérdőjelezhető megküzdési módot választottak a nehéz körülmények között. Jó példa erre a háború után bíróság elé cibált Berend Béla esete, aki a zsidók kikeresztelkedése ellen hadakozott és hírhedt antiszemitákkal ápolt jó kapcsolatot.⁴⁷² Karsai László is amellet szól, hogy valószínűleg más választott stratégia követése sem járt volna nagyobb sikerekkel, például, ha lemondanak vagy öngyilkosok lesznek. Mindazonáltal

⁴⁶⁸ Kádár–Vági, 2009a: 84–89.

⁴⁶⁹ Molnár, 2000c: 155.

⁴⁷⁰ Michman, 2005: 256–257.

⁴⁷¹ Ennek ékes példáját mutatja be Csősz László, a szolnoki gettósításról írt tanulmánya. Lásd Csősz, 2000: 633–679.

⁴⁷² Munkácsi, 1996: 1525–1552.; Veszprémy, 2017a.

a meghozott döntéseikkel, amelyek abból álltak, hogy saját magukat mentették, nem próbálták terjeszteni az információt, túlteljesítették feladatkörüket, egyértelműen a kollaboráció ernyője alá esnek.⁴⁷³

Joel Teitelbaum, szatmári rebbe példája is jól mutatja, hogy a magyar-zsidó vezetők teljes mértékben foglyai voltak saját világnézetüknek és szocializációjuknak. A szatmári rebbe a tradicionális haszid életforma megőrzése érdekében tartózkodott bármiféle ellenállási vagy segélyezési előkészület megtételétől. Ugyan lengyel haszidizmuson keresztül 1942-től pontos értesüléseket kapott a lengyel zsidóság megsemmisítéséről, ezt gyülekezetével nem közölte. Ellenkezőleg, követőit óva intette attól, hogy Palesztinába vagy más országba kivándoroljanak, vagy a cionistákkal bárminemű együttműködésben részt vállaljanak. Mindeközben ő többször sikertelenül próbálta elhagyni az országot. Ismeretes, hogy végül a Kasztner-vonaton menekült meg. A háború után a holokausztot Isten büntetésével magyarázta, amit elsősorban a cionizmus támogatásáért küldött a zsidóságra.⁴⁷⁴

Ha az átfogó jellegű kutatásoktól eltávolodunk az egyes városok vészkorszakról írt mikrotörténeti munkái felé, akkor szintén a karhatalom elsöprő erejéről, a zsidó tömeges ellenállás lehetetlenségéről, a zsidó önmentés esetlegességéről és a felvilágosító próbálkozások visszautasításáról olvashatunk. Ezek a jelenségek Kisvárda, Miskolc, Csíkszereda, Dés, Nagyvárad, Pécs (néhány példával élve) jól dokumentáltak.⁴⁷⁵ Ahogy ezekből az írásokból kitűnik, a megmenekülés lehetőségére további döntő akadályként nehezedett a helyi zsidó tanácsok parancsok teljesítésére, petíciókra, halogatásra, apró engedményekre épülő taktikája. A történészek már nem teljesen értenek egyet abban, hogy

⁴⁷³ Karsai, 1990: 23–24.

⁴⁷⁴ Keren-Kratz, 2014: 110–112.

⁴⁷⁵ Krassó, 2004: 129–131.; Tibori, 2004: 109.; Csíki, 2001: 341–343.; Néző, 2004: 204–207.; Hegyi, 2004: 183.; Lőwy, 2015: 248–249.

a zsidó vezetők utólag elhibázottnak ítéhető taktikája menyiben járult hozzá az áldozatok halálához.⁴⁷⁶

Kassa esete kiemelhető, mivel a határ közelsége miatt több információ érkezett a szomszédos országokban lezajlott zsidóellenes lépésekről, egyúttal pedig a közeli határ menekülési utat kínált. Csíki Tamás a város zsidótalanításának történetéről írt munkájában pontosan megadja a menekülést illetve ellenállást megghiúsító tényezőket: a szökés közben több embert a csendőrök lelőttek valamint a cionisták tevékenysége társaik figyelmeztetésére korlátozódott, hasztalanul, mivel „*a vészjósló hírekről a többség nem vett tudomást*”.⁴⁷⁷ Érdeemes az egyik haluci fiatal, Offner Róbert visszaemlékezéséből idézni:

„A téglagyárban többféle hír keringett. Egyesek »biztos helyről« tudták, hogy itt maradunk, mások pedig »még biztosabb helyről« hallották, hogy elvisznek minket mezőgazdasági munkára, az Alföldre (Kenyérmező?), aki pedig komoly veszélyekről, deportálásról, mert beszélni, azt árulónak, hazugnak, rémhírtérjesztőnek és hasonlónak bélyegezték. Deportálásra senki sem gondolt, szökésre még kevésbé... Hogy itt egy általános kitörést lehetne megszervezni, arra senki sem gondolt.”⁴⁷⁸

Az Auschwitz-i jegyzőkönyvek története összefonódott a Mentőbizottság tevékenységével, mivel a dokumentum általuk jutott el Magyarországra. A jegyzőkönyvek történetéről írt munkákban Kasztner, az iratok terjesztésében játszott szerepe, valamint információfőlényének meghatározása is helyet kap.

⁴⁷⁶ Míg Tibori Szabó Zoltán szökéseik megghiúsulásának okai között elsőként jelöli meg a felvilágosítás hiányát, addig Csíki Tamás csekélyre teszi annak lehetőségét, hogy az adott körülmények között bármiféle ellenállási vagy mentési akció sikerrel megvalósuljon.

⁴⁷⁷ Csíki, 2003: 393–394.

⁴⁷⁸ Uo. 394–395.

Randolph Braham álláspontjához áll közel a kolozsvári történész, újságíró Tibori Szabó Zoltán Auschwitz-jegyzőkönyvekről írt tanulmánya. A jegyzőkönyvek történetének leírása mellett a belőlük megismert információ útját követi nyomon. Az iratról a szövetséges hatalmak, Magyarország katonai és politikai vezetése, illetve a hazai zsidó elit szerzett tudomást, utóbbi Kasztneren keresztül. Tibori Szabó sommás ítéletet fogalmaz meg Kasztner és a zsidó tanácsok fölött: az elkerülhetetlenbe való beletörődés, egyéni érdekeik és a Kasztner–Eichmann közötti tárgyalások megóvása miatt „*mindent megtettek annak érdekében, hogy a dokumentum ne kerüljön nyilvánosságra*”.⁴⁷⁹ A bírálatok közül kiemelkedik Kasztner személye, mivel Tibori Szabó szerint ő győzte meg a magyar-zsidó vezetést, valamint a svájci zsidó szervezetek képviselőit arról, hogy a jegyzőkönyvekben található információt elhallgassák, illetve késleltette annak megjelenését, mivel saját tárgyalásainak sikerét féltette.⁴⁸⁰ A tanulmányban Kasztner szerepe az információkezelésben kiragadott, valamint olyan befolyást, hatalmi súlyt kölcsönöz neki, amelyet a szerző nem tud kellőképpen alátámasztani.

Szintén az Auschwitz-jegyzőkönyv sorsát vizsgálta Haraszti György történész habilitációs előadásában,⁴⁸¹ valamint kutatásai nyomán megjelent publikációiban. Tiborival ellentétben a bizonyíték terjesztésében Kasztner szerepét csekélyebbnek látja. Haraszti megállapítja, hogy első ízben a jelentés valóban az ő jóvoltából került az országba. A kezdeti terjesztésben Kasztner szerepe nem ismert, lehetséges, hogy a jelentést elhallgatta, de az is elképzelhető, hogy az ő kezdeményezésére került először a legfontosabb politikai szereplők asztalára (egy másik tanulmányában már kimondottan az utóbbi feltételezést hitelesíti).⁴⁸² Ami azonban biztosra vehető, hogy május derekára a magyar-zsidó vezetők különböző csatornákon keresztül

⁴⁷⁹ Tibori, 2011: 189–190.

⁴⁸⁰ Uo. 195–197.

⁴⁸¹ Haraszti, 2014.

⁴⁸² Haraszti, 2004: 20.

megismerték a jegyzőkönyvek tartalmát.⁴⁸³ Ennek fényében az ítélkezés látszatát nem kendőzve, azt állítja, hogy a Központi Zsidó Tanács és a velük szoros kapcsolatban álló cionista vezetés egésze hibát követett el, amikor a magyar politikai körök meggyőzése vagy a németekkel való tárgyalások már akkor illuzórikusnak tűnő lehetőségével szemben nem a közvélemény felvilágosítására vagy a nyugati hatalmak beavatására törekedett:

„A jegyzőkönyv május végi, június eleji sokszorosítása és eljuttatása külföldi tudósítókhoz, valamint kormányképviselekhez nagy valószínűséggel hamarabb kiváltotta volna a semleges országok és a nyugati szövetségesek vezetőinek tiltakozását Horthynál, hamarabb, mint erre később sor került, s talán még segíthetett volna a vidéki magyar zsidókon. Ismét a »mi lett volna, ha« kérdése. Tény az, hogy június második felére Svájcban összeértek az ezirányú, korábban egymástól független szlovák és a jó másfél hónapos, nyugodtan mondhatjuk, tragikus késéssel induló magyarországi kísérletek.»⁴⁸⁴

Retrospektív eszmefuttatásának némiképp ellentmond a később kifejtett történet, miszerint a szövetségesek az információ birtokában is tétlennek mutatkoztak a magyar zsidók megsegítésére. A jegyzőkönyvet végül Georg(es) Mantello, erdélyi származású zsidó üzletembernek köszönhetően ismerte meg a svájci sajtón keresztül a nyugati közvélemény.⁴⁸⁵ Haraszi ismeretterjesztő cikkeiből, illetve a magyar zsidóság jelenkori történelmét összefoglaló tanulmányából tudjuk, hogy

⁴⁸³ Haraszi, 2005a: 10–14.

⁴⁸⁴ Uo. 16.

⁴⁸⁵ Uo. 16–20.

a Kasztner-vonatot és strasshofi transzportokat egyaránt mentések közzé sorolja.⁴⁸⁶

A jegyzőkönyvek kapcsán még szükséges megemlíteni Frey Dóra tanulmányát, amelyben felületesen követhetjük végig a történelmi dokumentum terjesztését. Csatlakozva az előtte szólókhoz ő is a hatékonyabb terjesztést tartotta volna hatásosabb fegyvernek, mint a pánikot megakadályozandó hallgatást. Mint írja „*a pánik és az esetlegesen kibontakozó spontán ellenállás, szökések emberéletet menthettek volna*”.⁴⁸⁷ Ez a kijelentés több okból is a felszínesség látszatát kelti, nemcsak azért mert pánikból kialakult ellenállás a kevés megtörtént esetben egy emberéletet sem mentett meg, hanem mert figyelmen kívül hagyja a történelmi kontextus által szabott szükségszerűségeket is.

Arról, hogy már 1943-ban mit is tudtak a holokausztról a magyar zsidók, Schweitzer Gábor ad számot rövid, de tartalmas cikkében. Grünwald Fülöp által szerkesztett Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) évkönyv 1943-as világeseménye összefoglalójának kiadatlan változatára alapozva állítja, hogy Grünwald és így a zsidó társadalom jó része ismerte a lengyel zsidóság tragédiáját, és egyeseknek még olyan részletekről is tudomása volt, mint Adam Czerniaków öngyilkossága vagy a varsói gettólázadás.⁴⁸⁸ A népiirtásról szerzett ismereteit Grünwald nem tudta átadni az olvasóknak. Marton Ernő annál inkább, az 1943-ban megjelent kis cionista propagandafüzete úgy tűnik átcsúszott a cenzúra rostáján, mivel benne nyíltan írt a „*Lengyelországban elpusztult milliós zsidó emberanyagáról*”.⁴⁸⁹

Veszprémy László Bernát tanulmányában három cionista, Szilágyi Dénes, Berend Béla és Kasztner Rezső mentésének közös metszéspontjait tárja fel. Szerinte a zsidó nemzeti mozgalom jobboldali

⁴⁸⁶ Haraszti, 2004: 20–21.; Haraszti, 2005b: 38–39.; Haraszti, 2020a: 43.; Haraszti 2020b.

⁴⁸⁷ Frey, 2011: 133–134.

⁴⁸⁸ Schweitzer, 2021: 11–14.

⁴⁸⁹ Marton, 1943: 117.

ágához tartozó Szilágyi és Berend, radikális utat választottak a zsidók életének megmentésére, amikor az „antiszemitizmus cionizálására” törekedtek. Azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy mivel a magyarországi revizionisták együttműködtek Kasztnerrel, ők is osztoztak Smuel Tamir később Kasztnerre aggatott vádjain.⁴⁹⁰ Veszprémy publicisztikaiban és megnyilatkozásaiban is határozottan kiállt Kasztner mellett, mivel kutatásai arra engednek következtetni, hogy a kolozsvári zsidó ügyvéd a vészkorszak alatt csak rossz megoldások közül választhatott, egyszerűen nem volt hová tömegesen, gyerekekkel, nőkkel menekülni. Kasztner azért hallgatott, mert titokban többet remélt elérni.⁴⁹¹

A magyar történészek Kasztner mentéseinek tárgyalásában alapul vették a magyar holokauszt jól dokumentált ismeretanyagát, felhasználták az addig figyelmen kívül hagyott, vagy hozzáférhetetlen magyar nyelvű dokumentumokat és új módszerek felhasználásával (például összehasonlítás) világítottak rá ellentmondásokra. Még mindig képesek voltak addig nem hallatott információkat bemutatni és értelmezéseket hozni a már több oldalról vizsgált témába. A magyar holokauszt átfogó elemzéséből a következő fontosabb állításokat fogalmazták meg: a lázadásra vagy szökésre hiányzott az alap infrastruktúra, de akarat, sőt lehetőség sem mutatkozott rá. A cionisták egy kiterjedtebb felvilágosítási kampányt szintén nem tudtak volna megvalósítani, igaz törekvéseik messze elmaradtak az elvárttól. A történészek ebben a tekintetben illették őket a legsúlyosabb kritikákkal. A Mentőbizottság mentési stratégiája – Kasztner tárgyalásaival egyetemben – az adott körülmények között célravezetőnek tűnt, Brand akció és további kivándorló csoportok szervezésének balsikere nem rajtuk múlt. Kasztner nem lehet, nem szabad kiemelni a zsidóüldözésre adott cionista válaszreakciók sorából. A nációkkal ők tárgyalt, azonban annak kisebb-nagyobb részleteit a cionista vezetés (Palesztina Hivatal, halucok, zsidó tanács, Mentőbizottság) egésze

⁴⁹⁰ Veszprémy, 2021: 178–200.

⁴⁹¹ Heimer, 2019; Veszprémy, 2017b.

ismerte, a vonat utaslistáinak összeállításában, pénzüsszegek előteremtésében és további tárgyalásokban is kivették a részüket.

Új tudományos megközelítések

A Kasztner-ügyre alkalmazott legújabb tudomány módszertani irányzatok, mint például a narratív elemzés az ellentétes narratívák meghaladását előnyben részesítő értelmezéseket születtek. Ezek már nemcsak a holokauszt alatti időszakra vagy az izraeli eseményekre koncentrálnak, hanem a Kasztner-ügy mindkét részére, sőt még részben az azt követő diskurzusra is megoldást kínálnak. Az itt bemutatott újszerű tudományos megközelítések főként az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában élő történészekről származnak. A tanúságtételekből kinyerhető emberi tapasztalatok feldolgozása szintén a holokausztírás új irányzatai közé sorolható, s míg pár éve még a módszer magyar beágyazottságát néhányan elégtelennek tartották⁴⁹² napjainkra számuk megszorodott. Ennek számos leágazása ismert a mentésekre és a Kasztner-ügyre egyaránt.

Primo Levi *Akik odavesztek és akik megmenekültek* 1986-ban publikált művében megalkotta az erkölcsi szürke zóna fogalmát, azokról szólva, akik együttműködésre kényszerültek a megsemmisítő gépezettel, így sem az áldozatok sem az elkövetők szigorúan vett kategóriájába nem illettek bele. Levi kifejtette, hogy az ilyen személyek változó mértékű kollaborációt vállaltak az elkövetőkkel, így bűnöségük is széles skálán mozog – a szürke számtalan árnyalatán. Ezért óva intett mindenkit attól, hogy könnyű ítéletet mondjon az erkölcsileg rendezetlen kiváltságos foglyokról. Levi a szürke zónába sorolta például Háim Rumkowskit, a lódzi gettó zsidó tanácsának vitatott vezetőjét is.⁴⁹³ Ez az elmélet többek szerint Kasztnerre is kiterjeszthető.

⁴⁹² Gyáni, 2008: 19–23.

⁴⁹³ Craps, 2014: 202–203.

A NEOMA Business School professzora, Paul Sanders,⁴⁹⁴ annak érdekében, hogy megkerülje az izraeli emlékezetpolitika által létrehozott hősi, valamint a Raul Hilberg és Hannah Arendt által elfogadtatott „kollaboráns Judenrat” (zsidó tanács) fogalmát, a „szürke zóna” és a „piszkos kezek” modelleket alkalmazza Kasztnerre. A piszkos kezek feltevés azt állítja, hogy néhány zsidó vezetőnek nem volt lehetősége a rossz és a jó közötti mérlegelésre, választott opciójának előreláthatólag csak negatív eredménye lehetett, morális helyzete a kevésbé rossz opció választását követelte meg tőle.⁴⁹⁵ Kasztner döntésmechanizmusait elemezve Sanders arra a megállapításra jut, hogy tettei a körülményeket tekintetbe véve etikailag nem elmarasztalhatók. A többiek által hangsúlyozott információ fölényt és Kolozsváron, a széles körű riasztás elmulasztását külön kiemeli. Ítélete így foglalható össze: figyelembe véve az országban lezajlott gettósítás, majd ezt követő deportálások gyorsaságát, valamint a Kasztner-csoporthoz érkezett ellentmondó, töredékes információmorzsákat, nem feltételezhetjük azt, hogy a megszerzett információ Kasztner számára teljes körű tudássá szilárdult. Más szóval, Kasztner Kolozsvárra érkezésekor tisztában volt a megsemmisítő táborok létezésével, de azt nem tudhatta, hogy mikor fog sor kerülni a deportálásokra, pontosan mi lesz a vonatok úticélja, vagy pontosan kik felelősek ezek lebonyolításáért. A számára rendelkezésre álló információból azt a döntést hozta, hogy folytatja a listák összeállítását, terve veszélyeztetése árán nem próbál tömeges szökést szervezni a gettókból, mindamellettt figyelmezteti a zsidókat arra, hogy életük veszélyben forog.⁴⁹⁶

Sanders szerint Kasztner tetteivel egyértelműen a szürke zónába, nem pedig a tettesek táborába sorolandó. A szerző Weitzhez hasonlóan úgy gondolja, hogy Kasztner bukását nem erkölcsi kudarc okozta, hanem azon személyiségjegyek, amelyek segítették kivitelezni a mentést:

⁴⁹⁴ Sanders, 2015: 4–33.

⁴⁹⁵ Uo. 17.

⁴⁹⁶ Uo. 20–21.

büszkesége és politikai becsvága. Személyiségéből fakadóan nem tudott ellenállni a kormányzati állásoknak és kecsegtető politikai karriernek, ami miatt folyamatosan előtérben állt.⁴⁹⁷

Milad Doroudian feldolgozása szintén elveti a hős-áruló kettőség koordinátarendszert, a kolozsvári gettó túlélőinek tanúvallomásait és az izraeli média tudósításait elemző egyetemi szakdolgozatában.⁴⁹⁸ Ő szintén a szürke zóna alapállásból indul ki, majd hosszas elméleti fejtegetéseken keresztül eljut értekezése központi részéhez, amelyben azt állítja, hogy a Kasztnerről kialakult kettős narráció folyamatosan újra erősíti az izraeli kettős identitást az áldozat és hős szerepéről.⁴⁹⁹ Ezt az elméletet azonban nem támasztja alá megfelelő számú elsődleges és másodlagos irodalommal, valamint problémát jelent, hogy a két narratívát egyenlő súllyal szemléli, amelyeket írók és történészek erősítenek meg. Közben nem ismerünk sok olyan történészt, aki a „gazember” képet erősítené meg.⁵⁰⁰ Összességében a felvonultatott elméletek kuszasága miatt érvrendszere mégsem nyugszik biztos alapokon, talán ez az oka annak, hogy a dolgozat nem jelent meg szakfolyóiratban.

A szürke zóna elmélet nem minden esetben billen Kasztner javára. David Luban Leora Bilsky következtetésével hadakozva, végső soron azt sugallja, hogy Kasztner a széles skála bűnösebb felén helyezkedett el.⁵⁰¹ A Kasztner-ügy elemzése a felvázolt elméletekkel azt a konklúziót adta, hogy Kasztner nem volt sem hős, sem pedig a zsidó nép árulója, ténykedésével a holokauszt szürke zónájában helyezkedett el, tevékenysége a per miatt került negatív beállításba. Kétséget kizárólag új választ nyújtottak egy régi kérdésre, azonban ezen megközelítések hátránya is szembeűnő. Mivel a szerzők nem ismerik behatóan a magyar holokauszt történetét, nyelvismeret hiányában az elsődleges forrásokat

⁴⁹⁷ Uo. 22–23.

⁴⁹⁸ Doroudian, 2014.

⁴⁹⁹ Uo. 94.

⁵⁰⁰ Uo. 111.

⁵⁰¹ Luban, 2001: 162–164.

nem olvasták, így érvrendszerük eszköztára eredendően egyoldalú és pontatlan.

A tanúságtételek elemzésére fókuszáló módszer a témánk tárgyában „alulnézetből”, a Mentőbizottság megmentettjeinek szemszögéből világítja meg a történeteket. Mindenekelőtt Thomas Rahe, német történész munkáit szükséges kiemelni, aki több tanulmányában is foglalkozott a Bergen-Belseni csoporttal.⁵⁰² Rahe egyértelművé teszi, hogy a csoport összetételénél figyelembe akarták venni a magyar zsidóság minden társadalmi, politikai és vallási ágát, illetve a szomszédos országokból Magyarországra menekülteket. A vonat az elindulásakor a rajta utazóknak még nem jelentett biztos menekülést, a bizalmatlanság többeket visszafordulásra késztetett. Miután kiderült, hogy Spanyolország helyett a Bergen-Belseni táborba kerülnek, a csoporton általános csalódottság vett erőt, annak ellenére is, hogy a kivételezettek számára fenntartott tábor összehasonlíthatatlanul jobb életfeltételeket kínált, mint ami sortársaik többségének megadatott.⁵⁰³ A táborban saját szervezeti keretben, cionista ideológiára alapozva igyekeztek a kultúra, vallási élet és emberi méltóságuk alapjait fenntartani.⁵⁰⁴ Rahe és Fischer Lajos gondozásában nemrégiben két nyelven kiadott⁵⁰⁵ Kolb Jenő, a csoport egyikének naplójából az olvasó végig követheti a csoport közérzetének folyamatos romlását. A napok múlásával az általános életkörülményeik drasztikusan romlottak (főként a kevesebb ételadag), párhuzamosan csökkent reményük a kiszabadulásra is.⁵⁰⁶ Szécsényi András idevágó kutatásai alátámasztják Rahe álláspontját. Fennmaradt tanúságtételekből az a kép rajzolódik ki, hogy a csoport többsége tragédiának élte meg „deportálásukat”, általános volt a kétségbeesés, amiért a „*világ legrosszabb helyére*” kerültek. Hosszú időnek kellett eltelni, amíg a táborban látottak

⁵⁰² Rahe, 2014: 109–123.; Rahe, 2021: 15–56. Ezúttal is köszönöm Novák Attilának, hogy felhívta a figyelmemet Rahe munkáira.

⁵⁰³ Rahe, 2021: 16–30.

⁵⁰⁴ Uo. 31–54.

⁵⁰⁵ Kolb, 2021; Kolb, 2019.

⁵⁰⁶ Kolb, 2021: 124–125.

alapján és az innen-onnan hallott hírek birtokában ráébredtek kivételes helyzetüket.⁵⁰⁷

Hasonló megközelítést alkalmaz a Csősz László által szerkesztett *In Dreams Together* című kötet, amely a strasshofi transzport egyik utasának naplóját és visszaemlékezését tartalmazza.⁵⁰⁸ Ahogy azt Csősz a könyvhöz írt előtanulmányában kiemeli, a strasshofi deportálás valószínűleg Eichmann és Kasztner erre vonatkozó tárgyalásai nélkül is megtörtént volna, mégis, az a tény, hogy a csoportot az Eichmann kommandó felügyelte, arról tanúskodik, hogy hasonlóan a Bergen-Belsenben szállított társaikhoz őket is különleges túsökként tartották számon. Továbbá a strasshofiakat azért is szükséges Kasztnerhez kötni, mert a csoport kiválasztását a helyi zsidó tanácsok, a Mentőbizottság iránymutatása mellett végezték.⁵⁰⁹ Frenkel László napjából kiderül, hogy milyen életkörülmények tették lehetővé a különböző munkára beosztott magyarországi zsidók 35-40%-os túlélési esélyeit. Az elviselhető állapotok, az elégséges ételadagok és pszichikai kitartás mellett jó adag szerencse is közrejátszott a túlélésben, hiszen a tél beálltával a csoport egy kisebb részét haláltáborokba szállították vagy a visszavonuló SS különítmények bosszúhadjáratának lettek áldozatai.⁵¹⁰ Az Ausztriába kényszermunkára hurcolt magyar zsidók történetéről több más feldolgozás is napvilágot látott, amelyek azonban csak mellékesen érintik Kasztner szerepét, elsősorban a túlélők tapasztalatával foglalkozik.⁵¹¹

⁵⁰⁷ Szécsényi, 2019: 179–181.

⁵⁰⁸ Fazekas, 2020.

⁵⁰⁹ Uo. xviii–xxvi

⁵¹⁰ Uo. xxxiii

⁵¹¹ Lappin-Eppel, 2011; Frojimovics–Kovács, 2015.

ÚJ FELDOLGOZÁSOK, BEKÖVESEDETT NARRATÍVÁK, ÚJRA KIÚJULT VITÁK

A kétezres évektől a szaktörténészek mellett hobbitörténészek, írók, értelmiségiek Kasztner megmentettjei, barátai vagy kritikusai ragadták magukhoz a történetyszöveg fonalát. A történeti művekkel párhuzamosan, azoktól sokszor függetlenül regényes, féltudományos vagy áltudományos művekben tovább erősítették az áruló narratíváját, esetlegesen azokat további szélsőséges nézetekkel egészítették ki. Kisebb viták is kialakultak, azonban felszínes, érzelmekkel fűtött érvelések nem hozták közelebb a két tábor egymáshoz.

A hősi portré védelmezői

Ladislau Löb, nyugalmazott germanisztika professzor könyvet írt⁵¹² a Mentőbizottság tevékenységéről és a Kasztner-akcióról. A szerző a különvonaton menekült meg a haláltól, és ezért mindig is hálás volt megmentőjének. Könyvét vállaltan Kasztner emlékének szentelte, amivel azt szerette volna elérni, hogy a róla kedvezőtlen megítélésen némiképp javítson. Ennek ellenére látszólag mégis objektivitásra törekszik, a tőle távoli eseményeket megpróbálja külső szemlélőként áttekinteni. Példaként említhető, amikor Kasztner és Biss állításait, miszerint a náci táborokban sínylődő zsidók megkímélése Kasztnernek és Bechernek köszönhető, szembehelyezi a szakirodalommal, és más lehetséges hatásokat is hangsúlyoz.⁵¹³ Mindazonáltal Kasztner hősie bemutatása nem szenved csorbát és összességében megerősíti Kasztner 1946-ban a jelentésben közreadott, majd támogatói által szélesre duzzasztott narratívát. Így Kasztner javára írja a strasshofi csoportot, a koncentrációs

⁵¹² Löb, 2008; Löb, 2009.

⁵¹³ Löb, 2009: 235–237.

táborok felszabadítását, és állítja, hogy a nációkkal való tárgyalások közepette folyamatos életveszélyben élt. Nem is lehetne másképp, elbeszélését Kasztner jelentésére és a Mentőbizottság más tagjainak korábbi visszaemlékezéseire alapozza. Egy évvel később megjelent visszaemlékezése csak részben foglalkozik a szerző életével, inkább Kasztner mentégetésére összpontosít.⁵¹⁴ Ladislaus két könyve több nyelven is megjelent, népszerű olvasmánnyá vált egy szélesebb olvasótábor számára, sok a témában addig járatlan személy ebből tájékozódott a főszereplőről.

Ugyancsak a megmentett hálájával íródott a Mandel család megmenekülésének története.⁵¹⁵ Manny Mandel emlékei a Kasztner-vonaton és a bergen-belseni táborban szerzett tapasztalataiba nyújtanak betekintést. Párhuzamosan felvázolt Kasztner história pontatlanságok és kitalációk sorát tartalmazza. Kasztner megkérdőjelezhető döntéseire megnyugtató válaszokat ad, ugyanakkor a szerző felkészültségének teljes hiányát jelzi, hogy a felvetett problémák egy része nem felel meg az igazságnak, így például Kasztner nem családja beválogatásával kezdte meg a vonatlista összeállítását.⁵¹⁶ Az ilyen – háromszor elismételt – hibák és zavaros megfogalmazások ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a könyv az ismeretlenség homályába veszett.

A Kasztner mentéseinek sikerességét igenlő írások sorába tartozik a Haold Serebro Kurt Becherről írt monográfiája. A könyv szerzője gasztroenterológus, egyedüli célja Kurt Becher háború alatti zsidó mentő tevékenységének bizonyítása. Az általa is sejtetett morális kételyeket félresöpörve meggyőződéssel állítja, hogy a háború második szakaszában az SS tiszt minden cselekedete arra irányult, hogy zsidókat mentsen. Érvelése alapján Kasztner is zsidómentő, sőt, a tudományos-fantasztikus irodalom határait súroló mű egyenesen azt állítja, hogy Kasztner és Becher

⁵¹⁴ Löb, 2011a.

⁵¹⁵ Horowitz, 2017.

⁵¹⁶ Uo. 46–66.

együtt a háború legnagyobb és legsikeresebb mentési műveletét hajtották végre, több százezer embert segítettek életben maradni.⁵¹⁷

Ennél még elrugaszkodottabb állításokat olvashatunk Hermann Dezső apologetikájában. Ő életének utolsó részét arra áldozta, hogy barátja nevét tisztára mossa, s bábáskodott a Kasztner Közéleti Bizottság felállításánál és számtalan másik emlékét megörökítő kezdeményezésnél. A Dan Ofry által írt *Egy évszázad tanúja* című könyvben Hermann nem kevesebbet állít, minthogy Kasztner és Becher „*akiknek sorsa egybefonódott, mint a szíami ikreké, a Holocaust legnagyobb életmentői voltak. Az ő együttműködésüknek tudható be, hogy négyszázötvenezer zsidónak sikerült megmenekülnie a biztos haláltól*”. Becher „*halálos veszedelmekkel járó*” mentései közzé tartozik a különvonat, a strasshofi transzport (Bechernek köszönhetően kímélték meg életüket Ausztriában), a budapesti zsidók, valamint a haláltáborokban életben hagyott zsidók. A háború után német Külügyminisztérium irattárából előkerült dokumentumra hivatkozva „kétségtől bizonyítja”, hogy Becher ösztönzésére Himmler 1944 októberében rendeletet bocsátott ki az elgázosítások azonnali beszüntetésére.⁵¹⁸ Az állítás szépséghibája, hogy a dokumentum tartalmát sem a szövegben sem pedig a könyv függelékében nem találjuk. A könyv Becherről tett állításait Vági és Kádár már tételesen megcáfolta.⁵¹⁹ Hermann sajnálatosnak tartja, hogy Grünwald per során a Bechernek nyújtott vallomása miatt „*Kasztner ellentmondásokba került*”. Az egész egy félreértésen alapult – állítja Hermann – mivel Becher nem szerepelt a háborús bűnösök listáján, mindössze egy náciitanítási rutinvizsgálaton kellett átesnie. Ez a nürnbergi bíróság hívta meg Kasztnert, tegyen tanúvallomást Becher ügyében. „*Bechernek azonban semmi szüksége nem volt Kasztner védelmére. Mindössze azt kívánta tőle, hogy igazolja zsidómentő tevékenységét*”.⁵²⁰ Hermann itt igazat ír Becher felelősségre vonásáról,

⁵¹⁷ Serebro–Sellschop, 2007: 525–540.

⁵¹⁸ Ofry, 2001: 14–100.

⁵¹⁹ Kádár–Vági, 2004a: 214–249.

⁵²⁰ Ofry, 2001: 108.

azonban elhallgatja Kasztner vallomásának jelentőségét, ami ténylegesen hozzájárult ahhoz, hogy Bechert ne vádolják meg háborús bűntettel.⁵²¹

A kasztneri hősiesség álláspontját a magyar származású, kanadai író, Anna Porter *A Kasztner vonat* című könyvében bontotta ki a legjobban. Az angol nyelven először 2007-ben kiadott, majd több kiadást megélt és magyarul is elérhető mű regényes formában mondja el Kasztner és a Mentőbizottság történetét. Az író a szakirodalomra, visszaemlékezésekre és kisebb mértékben levéltári anyagokra támaszkodik, miközben olyan kiegészítésekkel is él, amelyek a valóságban nem történtek meg, nem hangzottak el: *„Elsődleges forrásaim az irodalomjegyzékekben megtalálhatók. Ahol érzelmeket és gondolatokat tulajdonítottam bizonyos embernek, azt a publikált és nem publikált források alapján tettem [...] Elképzelhető, hogy néhány dolgot nem a valóságnak megfelelően ítélt meg vagy rekonstruáltam? Természetesen. Ezzel együtt nincs a könyvnek egyetlen olyan része sem, amelyet egyszerű kitalációnak tartanék.”*⁵²²

Porter álláspontja már a könyv bevezetőjében egyértelmű. Szerinte főszereplője *„ez a rendkívüli ember, aki nagy tételekben játszott, nagy tételekben rulettezett az ördöggel. És nyert. Az egyetlen őt érdeklő játékban, az emberi életek megmentésében a maga módján többet ért el, mint bárki más a náci megszállás alatt lévő Európában”*.⁵²³ A könyvben Kasztner a mentési munkálatok középpontjában áll, ő vállalja a halál kockázatát magában hordozó tárgyalásokat, ő tartja a kapcsolatot a nemzetközi zsidó szervezetekkel és biztosítja a vonat biztonságos kijutását Svájcba. Későbbi perbefogását az író az izraeli közhangulattal magyarázza, mivel az ifjú államnak nem embermentő kollaboránsokra, hanem hősökre volt szüksége.⁵²⁴ A számos történeti hibát tartalmazó könyv (pl. Fischer József nem volt a kolozsvári zsidóság elnöke, hanem a kolozsvári neológ hitközségé, a zsidótörvények összekeverednek a műben) a forrásfeldolgozás

⁵²¹ Uo. 107–109.

⁵²² Porter, 2008: 18.

⁵²³ Uo. 22.

⁵²⁴ Váci, 2009: 50–51.

módjában is hagy némi kivetnivalót, de a legfőbb problémája mégis abban áll, hogy Kasztner hősiességének bizonyítása a kitűzött célja, a mű tartalma pedig ennek rendelődik alá. A könyv recenzensei nem véletlenül sorolták a kötetet a történelmi fikció műfajába, csalódottságuknak adva hangot azért, mert a jól megírt regény egy hangyányit sem visz közelebb a Kasztner probléma megértéséhez.⁵²⁵

Kasztner hibáztatásának és magasztalásának bizarr egyvelegét adja Joel Brand fia, Danial Brand nemrégiben megjelent könyve, a *Trapped by Evil and Deceit*. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy egyes történészek a szüleit negatív színben tüntették fel, más kutatók pedig egyenesen kitörölték őket a zsidómentések emlékezetéből, az emléküik helyreállítását tűzte ki célul. Elfogultsága az első oldaltól egyértelmű, minden felvonultatott történelmi adat vagy történészi érvelés Hansi és Joel nagyságát, áldozatvállalását, megbízhatóságát és mentésekben játszott sikerét hivatott bizonyítani.⁵²⁶ Ennélfogva olyan állítások szerepelnek benne, minthogy egyedül Brandék alapították a Budapesti Mentőbizottságot, ők végezték a menekültek segélyezését és csempészését, valamint ők kezdeményezték a tárgyalásokat a németekkel. Mindenki más, így Kasztner is csak mellékszerepet játszott. Joel Brand távozása után sem változott a helyzet, mivel helyét és szerepét felesége vette át, aki a magyarországi mentéseket egymaga tartotta mozgásban.⁵²⁷

Daniel Brand minden forrást ennek a narratívának rendel alá: dokumentumokat idéz Becher szerepének bizonyításához a halálmenetek leállításában és a budapesti gettó megmentésében. Becher mentéseinek alátámasztása azért fontosak a szerző számára, mert így tudja apja szerepét is nagyobbítani. Mivel Becher a Saly Mayerrel folytatott tárgyalásoknak köszönhetően tudta elérni Himmlernél a magyar zsidók életének megkímélését, ezért a szerző azt is valószínűnek tartja, hogy az apja által közvetített „vért áruért” ajánlat elfogadása vagy legalábbis erre mutatott

⁵²⁵ Kádár–Vági, 2009b: 310–314.

⁵²⁶ Olosz, 2022.

⁵²⁷ Brand, 2020: 55–189.

hajlandóság hasonló eredményeket érhetett volna el, ezrek, sőt százezrek életét mentette volna meg. Érvelése szerint azonban a Ben Gurion által vezetett Zsidó Ügynökség csak saját politikai céljaival törődött, a britekkel összejátszva Joel Brandet megtevesztették, az általa kínált lehetőséget pedig semmibe vették.⁵²⁸ A zavaros magyarázattengerben Kasztner ábrázolása ellentmondásos. Először is Brand házaspár ellenében Kasztner negatív figura, aki nem figyelmeztette a kolozsvári zsidókat közelgő sorsukról, elárulta az ejtőernyősök kilétét a magyar és német hatóságoknak és jelentésében félrevezető módon Joelt hibáztatta az isztambuli küldetése meghíúsulásáért. Mindeközben Kasztner pozitív személy is, aki a Brand házaspárral közösen több ezer zsidó életét mentette meg – strasshofi transzporttal, a különvonattal –, valamint galádul meghurcolták őt a tárgyalás során, ezzel is ártva a magyarországi mentések megítélésének, egyszersmind a Brand házaspár jóhírének.

Daniel Brand felvonultatja a téma kérdéses pontjaira adott történészi válaszok jó részét, azonban csak azokat fogadja el, amelyek beleillenek saját narratívájába. A történészek elsődleges források alapján megkomponált, de számára nem elfogadható érvelését azzal utasítja el, hogy „nem elég megalapozottak” vagy „megbízhatatlanok”. Továbbá hivatkozások nélkül tesz sarkalatos megállapításokat. Legjellemzőbb példa miszerint a britek azért voltak érdekelte Joel Brand küldetésének szabotálásában, hogy ezáltal elősegítsék minél nagyobb számú zsidó elpusztítását, egyszersmind megoldják a palesztinai zsidó bevándorlás problémáját.⁵²⁹

Kasztner ellenlábasai

Mindeközben vegyes háttérű értelmiségiek és „történészkedő” laikusok is ringbe szálltak Kasztner bűnöségének bizonyításáért.

⁵²⁸ Uo. 205–231.

⁵²⁹ Uo. 205.

Magyarországon Kasztner leghangosabb vádlója a már említett Fischer István, filmrendező volt, aki Kasztner Váci utcában elhelyezett emléktáblája kapcsán kezdett cikkezni a „*cionista vezetők legnagyobb árulójáról*”.⁵³⁰ A 2004-es *Élet és Irodalomban* megjelent írásában mítoszok közé sorolja Kasztner sikerét a strasshofi transzportok elkülönítésében. Kaltenbrunner levelére hivatkozva azt állítja, hogy a transzportok Kasztner közreműködésétől függetlenül Strasshofba mentek volna.⁵³¹ Mivel neves történészek állításait utasította el, további vitát generált. Molnár Judit és Karsai László válaszcikkükben a dokumentumok szakszerű vizsgálatára hívták fel a figyelmet, mely alapján a Kasztnerrel való megállapodás hamarabb létrejött a strasshofi transzportokról, mint ahogy Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetője megígérte volna a munkatranszportot Bécs polgármesterének. Emellett kiemelték, hogy munkaképes férfiak és nők helyett, zömmel öregeket, nőket és gyerekeket szállítottak Strasshofba, ami szintén Kasztner és társai részvételét bizonyítja. A két történész mindemellett Fischer szelektív és gondatlan forrásfelhasználását kritizálta – köztük Adolf Eichmann jeruzsálemi perének bírói ítéletét. Válaszcikkük végén nyíltan megfogalmazták állásfoglalásukat Kasztnerrel kapcsolatban:

„Úgy látjuk, hogy Kasztner csak rossz megoldások között választhatott. Ha nem szelektál, akkor egyetlen ember életét sem mentheti meg. Senkit sem árult el. Nem ő volt az egyetlen, aki tudta, hogy az Auschwitzba deportáltak többségének sorsa a halál. Ha szelektálás helyett ő és munkatársai az egyes gettóban, gyűjtőtáborokban megpróbálták volna szökésre biztatni a zsidókat, az egész mentőakciót veszélyeztették volna. Yehuda Bauer, a holokauszt szaktudomány világhírű tudósa joggal állapította meg: azt feltételezni, hogy a zsidóknak Magyarországon 1944-ben

⁵³⁰ Pünkösti, 2010: 25.

⁵³¹ Fischer, 2004a.

valamiféle tájékoztatásra lett volna szükségük, a helyzet teljes nem ismeretéről tanúskodik”.⁵³²

A szerzőpáros nem válaszolt Fischer következő cikkére, amelyben a filmrendező minden felhozott érvet preconcepciója alapján utasított el.⁵³³

2008-ban Ladislaus Löb könyve megjelenésének apropóján újabb vita robbant ki a két fél között. Egy cikkben Fischer ismerteti hadakozásának történetét, és újból náci kollaboránsnak bélyegezi Kasztnert, akinek asszisztálása nélkül a deportálást a németek nem tudták volna végrehajtani. Meggyőződéssel állítja, hogy a magyar történészszakma valamilyen homályos, meg nem nevezett oknál fogva dicsfényben láttatja „a hős Kasztnert,” miközben Izraelben a hős máza már rég lehullt róla.⁵³⁴ Karsai és Molnár újabb válaszcikket írt, amelyben több korábbi kijelentésüket megismétlik, miközben kiemelten foglalkoznak a tömeges deportálásokról és a tömeggyilkosságokról szerzett ismeretek problémájával. A magyar történészek Fischerrel szemben azt állítják, hogy az Auschwitz-i jegyzőkönyveket a cionisták nemhogy eltitkolták, de ők juttatták el Budapestre, ők terjesztették a magyar politikai elit között és nekik köszönhetően került ki Svájcba, ahol a sajtó részletesen beszámolt a borzalmakról, végső soron hozzájárulva a deportálások leállításához. Mellettük a magyar politikai, katonai és diplomáciai apparátus pontos információkkal rendelkezett a végső megoldásról. *„A kicsinyke magyar cionista mozgalom vezetőit a holokausztról szóló információk (szinte) egyedüli birtokosaiként beállítani naiv próbálkozás*” – írják.⁵³⁵

A magyar-zsidó közélet egyes szegleteiben még mindig tartja magát az a nézet, hogy nemcsak Kasztner de a zsidó tanácsok is *„megbuktak a*

⁵³² Karsai–Molnár, 2004.

⁵³³ Fischer, 2004b.

⁵³⁴ Fischer, 2008.

⁵³⁵ Karsai–Molnár, 2004.

történelem vizsgáján, gyáván elárulták az általuk vezetett embereket, mentették a saját és családtagjaik, barátaik életét, szimbolikusan legitimálták a gettókat, a deportálást”. Feldmájer Péter ezt a kijelentést arra alapozza, hogy a hitközségi vezetők a zsidó tanácsokba átmentett presztízssükkel legitimálták az új uralmi rendszert. Szerinte lemondásuk esetén a helyükbe választott kevésbé ismert vezetőkre az emberek nem hallgattak volna, tehát nem sikerült volna a deportálások példátlanul gyors, fegyelmezett tudomásul vétele, végrehajtása.⁵³⁶

Az Auschwitz-i jegyzőkönyvek magyar kiadásának utószavában a kiadó vezetője, Kőbányai János alternatív forgatókönyvet vázol fel a magyar zsidók passzív ellenállására, amennyiben előjáróik (köztük Kasztner) Auschwitz realitását a „címzettekkel” vagyis a zsidó tömegekkel megosztották volna. E forgatókönyv szerint fél millió magyar zsidó megtagadja a gettóba vonulás parancsát, így a hatóságok nem tudják a gettósítást végrehajtani, ha mégis megpróbálják, az olyan brutalitással jár, amely már a keresztény társadalom szolidaritását is felkelti. Kőbányai szerint tömeges méretben ez az együttműködés megtagadása akár százezres nagyságrendű túlélést eredményezhetett volna.⁵³⁷ Haraszti György tanulmánya alapján adott felvetései annyiban megállják a helyüket, hogy a Központi Zsidó Tanács valóban vonakodott a jegyzőkönyvek terjesztésétől (akár külföldön, ami Haraszti szerint jelentős eredményeket érhetett volna el). Kijelentései azonban nem kellően alátámasztottak és nem reflektál a történetírás által részletesen kifejtett történelmi kontextusra, pontosabban a zsidó vezetők lehetetlen helyzetére, amely megakadályozta vagy legalábbis erősen korlátozta az információ terjesztését (elég csak Grünwald Fülöp-féle röpirat kudarcára gondolunk).

Mose Golan (Grósz György)⁵³⁸ az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem gondozásában kiadott *Magyar Zsidó Szemle Füzetek* sorozatban

⁵³⁶ Feldmájer, 2006.

⁵³⁷ Kőbányai, 2005: 115–116.

⁵³⁸ Grósz György édesanyja is Strasshofnak köszönhette, hogy megmenekült. Bár szolnoki születésű volt, de Kiskunhalason gettósították, majd Szegeden át került

fejtette ki nézeteit a Kasztner-ügy kapcsán. Annál is inkább szokatlan a szerző lektorált történeti sorozatban való megjelenése, hogy szakmája vállaltan messze áll a történelemtudománytól. Ennek ellenére munkájának célja a „történelmi igazságszolgáltatás” és Magyarországon ezidáig nem közölt izraeli források megismertetése a magyar közönséggel.⁵³⁹ Forrásújítás címszó alatt az Izraelben már jól bevált jobboldali körök által alkalmazott módszert választja, vagyis a Kasztner-per során létrejött tanúvallomások, ügyvédi érveléseket valamint a bíró döntését a mentések történetének pontos leirataként kezeli. Mindezekből szelektíven a Kasztner-t kompromittáló részekből olvashatunk kitűnő válogatást, így jutunk el olyan kijelentésekhez, hogy Kasztner a Mentőbizottságtól elkülönülve cselekedett,⁵⁴⁰ kétes pénzügyi manővereket hajtott végre, vagy ő volt az egyetlen felelőse Becher szabadlábra helyezésének.⁵⁴¹ Szőrszálhasogató stílusban száll szembe a Legfelsőbb Bíróság azon tagjainak döntésével, akik Kasztnerre kedvező ítéletet mondtak ki. Mindeközben a Halevi ítéletét helyben hagyó felsőbbbírósági tagok érvelésében nem talál kivetnivalót. Végül arra az elképesztő, tényeknek teljesen ellentmondó következtetésre jut, hogy *„Kasztner állítólagos erkölcsi rehabilitációját, az ötből csak két bíró hagyta jóvá. A legfelsőbb bíróság ítélete nem több mint Grünwald felmentése elleni fellebbezés bizonyos mérvadó pontokban történő jóváhagyása, de messze nem azonos Kasztner bármely rehabilitációjával, formailag, jogilag, és legfőképp erkölcsileg.”*⁵⁴²

Nem elégszik meg azzal, hogy ismerteti Kasztner kiállítását a négy SS tiszt mellett, azt próbálja bizonyítani, hogy az ő lelkén szárad négyük felmentése (még akkor is, ha közülük néhányat életfogytiglani büntetésre ítélték vagy kivégeztek). A strasshofi transzportok kapcsán a történészek által elsődleges források alapján megállapított, Kasztnerre pozitív fényt

Strasshofba. A család 1957-ben alijázott magyar földről. Köszönöm Végső Istvánnak az információt.

⁵³⁹ Golan, 2008: 4–5.

⁵⁴⁰ Uo. 14.

⁵⁴¹ Uo. 25–28.

⁵⁴² Uo. 19–22.

vető elméleteket logikai érvekkel igyekszik cáfolni.⁵⁴³ Közben Komoly Ottót (Kasztner legközelebbi munkatársát), a halucokat és Stöckler Lajos mentési munkáit élteti. Igaz, Golan tanulmányával a „*megrögzült tévhitek és történelmi torzítások*” cáfolatát kívánta elérni, jóllehet az addig sem tiszta képet tovább homályosította. Nem is történhetett másképp egy olyan tanulmányban, amelyben minden érv abból a premisszából indul ki, hogy Kasztner bűnös, a források pedig ennek alátámasztására szolgálnak csupán.

Fenti koncepciót szorosan megközelítik Eli Reichenthal nézetei is. Alap szakmáját tekintve orvoskutató, később doktori fokozatot szerzett modern történelemtudományból. Doktori disszertációja alapján írt könyvének címe (*Man Who Was Murdered Twice? Rudolf Kasztner and the Holocaust in Hungary: a Re-Examination*) egyértelmű utalás Weitz kötetére, nyíltan annak cáfolatára törekszik. Igaz, hogy Eli Reichenthal a történelemtudományok doktora, és néhány írása történészek által szerkesztett folyóiratban, tanulmánykötetben⁵⁴⁴ látott napvilágot, ennek ellenére előítéletes, Kasztner-ellenes álláspontja valamint történelemfeldolgozásának problematikus vonásai miatt munkáit mégsem állíthatjuk szaktörténészek írásai mellé. Kasztner információ-fölényének hangoztatójaként Reichenthal úgy gondolja, hogy a cionista vezető elmulasztotta a holokausztról szerzett tudást a magyar zsidóság vezetőinek és tömegeknek továbbadni. A szándékos mulasztás következményeként a zsidóság nem lázadt, nem állt ellen, ha ennek ellenkezője történik, akkor a vonat utasainál jóval többen megmenekülhettek volna.⁵⁴⁵ Továbbá, a németektől kapott kivételezettségért és a zsidó prominensek kimentésének lehetőségéért cserébe segítette tárgyalópartnereit a deportálások gyorsabb

⁵⁴³ Uo. 38–40.

⁵⁴⁴ Reichenthal, 2009; Reichenthal, 2011a.

⁵⁴⁵ Reichenthal, 2011a: 229.

lefolytatásában, sőt valószínűsíti, hogy németek ügynökeként egyenesen elárulta a magyar zsidóságot.⁵⁴⁶

A tanulmány ellentmondások sorát és ténybeli pontatlanságokat tartalmaz. Az elemzés első mondata szerint a zsidó vezetők a BBC adásaiból, lengyel-szlovák menekültek és munkaszolgálatosok beszámolóiból értesültek a holokausztról. Közben állítja a zsidó tömegek teljesen informálatlanok voltak a végső megoldás programjáról.⁵⁴⁷ Nehéz elképzelni, hogy Magyarországon a második világháború alatt csak Kasztner és a zsidó vezetők hallgattak rádiót, beszéltek menekültekkel vagy munkaszolgálatosokkal. Kasztner szerepét elutasítja a strasshofi transzportban, s állítását egy, a Kasztner jegyzőkönyvből kiragadott mondatra alapozza, miszerint Kasztnerék ajánlatot tettek 30 ezer deportált Strasshofba szállítására. Reichenthal szerint Kasztner és társai már előre tudtak Kaltenbrunner leveléről, ennek fényében tették az ajánlatot.⁵⁴⁸ Reichenthal itt – mint sok más alkalommal tanulmányában – azt az apró, de már Braham által is ismertetett tényt felejtí el, hogy Eichmann tett ajánlatot a Mentőbizottságnak néhány tízezer zsidó „jégre tételéről”, majd erre jött Kasztnerék kidolgozott lebonyolítási terve.⁵⁴⁹ Elfogultsága abban is megnyilvánul, hogy Kasztner társait csak akkor említi, amennyiben azok szerepe, megnyilatkozásaik alátámasztják érveit. Komoly Ottó sokak által idézett naplóbejegyzése, miszerint gyötrelmesen éli meg a személyek kiválasztását, a tanulmányban Komoly, Kasztner elleni lázadásaként jelenik meg.⁵⁵⁰ Reichenthal elfogult nézeteit Ladislaus Löb bírálta, rámutatva a szerző szándékos félrefordításaira és az értelmezésébe bele nem illő források teljes elhallgatására.⁵⁵¹ Kettőjük között kialakult kisebb vita új információkat nem hozott felszínre.⁵⁵²

⁵⁴⁶ Uo. 246–249.

⁵⁴⁷ Uo. 216.

⁵⁴⁸ Uo. 237.

⁵⁴⁹ Braham: 1997: 697.

⁵⁵⁰ Reichenthal, 2011a: 228.

⁵⁵¹ Löb, 2010: 198–202.

⁵⁵² Reichenthal, 2011b: 297–298.; Löb, 2011b: 89–90.

Szükséges megemlíteni Ruth Linn professzor pszichológiai megközelítését is. Az ő álláspontja szerint politikai okokból kulturális felejtésbe taszították Rudolf Vrba és az Auschwitz-i jegyzőkönyvek tényét, annak érdekében, hogy ezzel védjék Kasztner és más zsidó vezetők kudarcát a jegyzőkönyv közzétételében. Linn kétséget kizárólag állítja, hogy a jegyzőkönyvek terjesztése minimalizálhatta volna a magyarországi holokausztot.⁵⁵³

Ayala Nedivi könyve Krausz Miklós, a Palesztina Hivatal vezetőjének mentéseit dolgozza fel, azonban, ahogy ezt a könyv címe is mutatja (*Krausz és Kasztner között. Küzdelem a magyar zsidók megmentéséért*)⁵⁵⁴ Kasztner ellenében teszi. A második generációs magyar holokauszt túlélő Nedivinek nem titkolt szándéka, hogy az általa felfedezett és hősként tisztelt Krausznak emléket állítson és beemelje őt az izraeli kollektív emlékezetbe. Szerinte őt a Kasztner-per során kitörölték ebből a kollektív emlékezetből, mivel az ország vezetése el akarta titkolni a Krausz által kezdeményezett alternatív mentési lehetőségeket. A könyv a zsidómentéseket kétdimenzióssá alakítja, egyikben Krausz a magyar hatóságokkal és a külföldi diplomatákkal együttműködve több tízezer embert mentett, másfelől Kasztner a németekkel tárgyalta pár ezer gazdag zsidó kiengedéséről. Nedivi a számháborúból Krauszt emeli ki győztesnek, közben pedig Kasztner fölött a már jól ismert vádpontok alapján ítélkezik.⁵⁵⁵ Eközben a könyv nem reflektál Krausz problémás munka- és vezetési stílusára, vagy arra, hogy ő is válogatott megmentjei között. Munkamódszereiért a cionista vezetés végig ösztönzést adott. Nedivi elhallgatja a cionista szervezetek közötti feszültségeket, valamint Krausz Kasztner ellen a háború után tett – sokszor alapot nélkülöző – vádjait. Az sem véletlen, hogy a magyarul nem értő kutatóknak főként Izraelben fellelhető forrásokat használt fel, arról nem is beszélve, hogy Krausz háború alatti működéséről temérdek magyar feldolgozás született,

⁵⁵³ Linn, 2004: 42–50

⁵⁵⁴ Nedivi, 2015.

⁵⁵⁵ Shadior, 2015.

így a legkevesbé sem állja meg a helyét az a kijelentés, miszerint Krausz tevékenységéről ő rántotta volna le a leplet. Azonban a következőkben bemutatott Paul Bogdanornál látott marketingfogások itt is nagyon jól működnek: könyve népszerűsítéséért saját honlapot tart fenn, valamint sikerült elérnie, hogy Krauszról utcát nevezzenek el.⁵⁵⁶

Paul Bogdanor áltudományos érvei

A Kasztner-akció legújabb feldolgozása 2016-ban született Paul Bogdanor tollából.⁵⁵⁷ A szerző saját honlapot tart fenn, ennek ellenére szakmai háttéréről, történelemtudományokban szerzett jártasságáról sokat nem tudhatunk meg, csak annyit árul el magáról, hogy „író és kutató”, érdeklődése a politikai extremizmus, cionizmus, antiszemitizmus és holokauszt területére terjed ki.⁵⁵⁸ A citált könyv megírása előtt Izrael retorikai megvédésében jeleskedett, olyan, – többnyire baloldali – értelmiségekkel szemben, akik elutasították vagy kritizálták a cionizmust. Több éves kutatás után Bogdanor arra a megállapításra jutott, hogy a Kasztner ellen az 1955-ben lezajlott tárgyalás során felhozott vádak mind igazak, sőt, továbbiakkal szükséges azokat kiegészíteni.

A könyv Benjamin Halevi ítéletét visszhangozva arra az alapgondolatra épül, hogy amikor Kasztner Rezső elfogadta Adolf Eichmann „vért áruért” ajánlatát aktív kollaborációt vállalt, további ténykedéseivel elősegítette a náci megsemmisítő gépezet zavartalan működését, ezáltal a lelken szárad a magyar zsidóság nagy részének a pusztulása. Ha Kasztner távol tartotta volna magát a nációkkal való együttműködéstől, több százezer zsidó menekülhetett volna meg a biztos haláltól. A fő gondolaton túl a könyv meghökkentő, látszólag elsődleges forrásokkal alátámasztott vádak sorát tartalmazza. Mivel a mű alapos

⁵⁵⁶ Krausz Street Named After Savior of 40,000 Jews. *The Jewish Link*, 2015. augusztus 27.

⁵⁵⁷ Bogdanor, 2016a.

⁵⁵⁸ Paul Bogdanor honlapja. <http://paulbogdanor.com>.

történeti munka látszatát kelti, szükséges – a jelen munka kereteit átlépve – néhány kritikai megjegyzéssel élnem, annak bizonyítására, hogy a több oldalra rugó jegyzetbázis ellenére a könyv nem tartozik a szigorúan vett történelemtudományi munkák sorába.

Bogdanor abból az alapfeltevésből indul ki, hogy Kasztnernek és a Mentőbizottságnak két lehetősége volt: egy földalatti akció részeként folytatni az ellenállást, illetve a mentéseket, vagy tárgyalásba bocsátkozni a nációkkal. Mivel a második opció nem járt az elsőhöz hasonló veszéllyel, a csoport ezt az utat választotta.⁵⁵⁹ A felvetés egyértelműen a rágalmazási per ítéletéből származik, a magyar holokausztkutatók legjelesebb képviselői egyöntetűen elvetik a hatékony fizikai ellenállás (harc) lehetőségét. Bogdanor előszeretettel hivatkozik az események után 40-50 évvel keletkezett szóbeli beszámolókra, amelyeknél nemcsak az idő torzításával kell számolni, hanem a Kasztner-ügyre az évtizedek alatt rárakódott történeti emlékezet rétegeivel is. A könyvében hivatkozott 2000-es évek után készült interjúból megtudhatjuk, hogy Kasztner a tárgyalásai védelme érdekében megparancsolta a fiatal cionistáknak a határon át való mentés beszüntetését.⁵⁶⁰ Egy másik hasonló forrás bizonyítja szerinte, hogy Kasztner Kenyérmező meséjével tévesztette meg a zsidó lakosságot.⁵⁶¹ Miközben a történetekhez időben közelebb álló források pontosan ennek ellenkezőjéről számolnak be.⁵⁶² Például a DEGOB-iratokból kiderül, hogy nemcsak a Kasztner által egyedül befolyásolható kolozsvári zsidók körében terjedt Kenyérmező meséje, hanem részét képezte az egész országra kiterjedt általános dezinformálásnak.⁵⁶³ Nem kevésbé problémás gyakorlat Bogdanor szelektív forrásfelhasználása. Elsődleges alapfeltevése, hogy Kasztner hazudott (a mentések közben és a háború után is), az ezt a nézetet

⁵⁵⁹ Bogdanor, 2016a: 13.

⁵⁶⁰ Uo. 25.

⁵⁶¹ Uo. 53.

⁵⁶² Novák, 2007: 149.; Cohen, 1986: 88–89.

⁵⁶³ Lásd például: DEGOB, 930. jegyzőkönyv (Komáron), 1592. jegyzőkönyv (Nagyszőlős), 1989. jegyzőkönyv (Budakalász).

alátámasztó forrásokat megkérdőjelezhetetlen tényként prezentálja, míg az ezt megcáfoló forrásokat elhallgatja. Szerinte az események után 50 évvel, egy Kurt Becherrel készített interjúban hangzott el az igazság. Hogy melyik igazság? Természetesen, amelyik alátámasztja Bogdanor érvelését és meghazudtolja Kasztnert. Bogdanor mindeközben Becher azon kijelentéseit nem citálja, hogy Kasztner egy hős volt, mivel ez nem része az „igazságának”.⁵⁶⁴ A hivatkozások kaotikusak: Krausz Miklóst idézve arra a megállapításra jut, hogy Kasztnert a nácik kollaboránsnak toborozták,⁵⁶⁵ azonban a végjegyzet Halevi bíró ítéletére mutat. Kérdéses, hogy a bíró érvelése, vagy a bíró a tárgyalás alapján Krausz szájába adott ilyen feltételezései mennyiben igazolják Kasztner tényleges kollaborációját.

A források szabad értelmezésével, nyelvezetének kifordításával bizonygatja állításait. Jellemző példa miszerint Hansi Brand egyik, férjének Isztambulba küldött levelében arról írt, hogy a deportálások folytatódnak. Bogdanor egy előzőleg megállapított kódot sejtet a háttérben, amelyről mind a két félnek tudomása volt, ez alapján pedig az üzenet ellenkezőjét kellett érteni, vagyis azt közölték Branddal, hogy a deportálások nem folytatódnak. Újabb csavar a történetben, hogy a levelet nem Hansi, hanem Kasztner írta. Ezzel Brandet bizonyosan összezavarták, küldetésén pedig ezt az információt adta tovább.⁵⁶⁶ A „kódolt” levélnek további következményei is adódtak. A levél meggyőzte Brandon keresztül a Zsidó Ügynökséget és a nyugati világ vezetőit, hogy Eichmann leállította a deportálásokat és van idő megvizsgálni a nácik ajánlatát, miközben a valóságban a zsidók deportálása tovább zajlott. Ebből következteti Bogdanor, hogy Brand küldetése miatt a Zsidó Ügynökség minden erejét arra használta fel, hogy Washingtonnál és Londonnál lobbizzon az ajánlat

⁵⁶⁴ Bogdanor, 2016a: 35.

⁵⁶⁵ Uo. 71.

⁵⁶⁶ Sajnos a levél és a „kódolás” levezetése sem a könyvben sem a honlapon nem található meg, így aki ezt ellenőrizni szeretné, az Izraelbe kell elutaznia. Bogdanor, 2016a: 77–78.

érdekében, nem pedig arra, hogy felvilágosítsa a nyugati közvéleményt a deportálásokról. Bogdanor tudni véli, hogy a megtévesztő levél hiányában a szövetségesek az Auschwitzba tartó vonat nyomvonalait bombázták volna, több százezer zsidó életét mentve meg.⁵⁶⁷

Ezeket a kijelentéseket ugyanakkor nem kíséri semmilyen reflexió a témában felhalmozott irodalomra.⁵⁶⁸ Hogyan is kísérhetné, mivel ebből hamar kiderülne, hogy a szövetségesek legkorábban már 1941-ben tudtak a zsidók tömegei ellen elkövetett atrocitásokról,⁵⁶⁹ nem is szólva londoni és washingtoni kormányzat széles köreiből köröztetett Pilecki jelentésről vagy az Auschwitz-i jegyzőkönyvről.⁵⁷⁰ A sűrűn citált Ben Hecht már 1943-ban egy hatalmas felvonulást rendezett New Yorkban azért, hogy a már legyilkolt két millió európai zsidó sorsára felhívja a közvélemény figyelmét.⁵⁷¹ A témát széles körűen feltárt történelmi munkákból azt is tudjuk, hogy nem Kasztner téves információi miatt maradt el Auschwitz vagy az oda tartó vasútvonalak bombázása, hanem a morális kifogások, hadászati akadályok valamint az amerikai politikai-katonai vezetés – néha antiszemitizmus vezérelt – vonakodása következtében.⁵⁷²

További ellentmondások sorával találkozhatunk a könyvben. A haluc fiatalok hol Kasztner bábjai, hol pedig ellenlábasai. Egyik fejezetben Kasztner megtiltja a halucoknak az információ terjesztését, másik fejezetben több példát hoz a fiatal cionisták felvilágosító kísérleteire. Azonban Kasztner utóbbiban is a bűnbak szerepét játssza, mivel a fiatal cionisták nem kaptak pontos információkat Auschwitzról, így a zsidó tömegek nem hittek nekik.⁵⁷³

⁵⁶⁷ Bogdanor, 2016a: 81–84.

⁵⁶⁸ Lipstadt, 1990; Rácz, 2004.

⁵⁶⁹ A száműzetésben lévő lengyel kormány 1941-ben tette közzé a Lengyel Fehér Könyvet, amely részletesen beszámolt lengyel zsidók meghurcolásáról és tömeges kivégzéséről.

⁵⁷⁰ Besemeres, 2016: 69.

⁵⁷¹ Wyman, 1984: 285.

⁵⁷² Kitchens, 1994: 233–266.; Levy, 1996: 267–298.; Wyman, 1984: 96–244; Rácz, 2004: 948–988.

⁵⁷³ Bogdanor, 2016a: 104–106.

A forrásokból a szerző egyértelműen csak a saját verziója számára lényeges információkat idézi. Így történt például Kasztnerhez intézett egyik levéllel, amelyet apósa 1945 végén küldött neki. Bogdanor a levélből megállapítja, hogy Marton Ernő elismerte Kasztner és a kolozsvári zsidó tanács részvételét a deportálások gyorsításában. Azonban Bogdanor csupán a végjegyzetben jelzi, hogy itt egy Fischer által hallott pletykáról van szó. Arról pedig semmit sem olvashatunk, hogy a szóbeszédet Kasztner is alaptalannak tartotta. A Fischer–Kasztner levelezésből pedig nem tartja lényegesnek megemlíteni Fischer kifakadásait a megfogalmazott vádakra. Többek között a következőket írja vejének arra, hogy a Kolozsvári Zsidó Népkegyesség háborús bűnösöknek tekinti őket: *„Mikor ilyeneket hallok, megáll az eszem. Annyi áldozatos munkának, életveszélynek, amelynek a közösség érdekében gondolkodás nélkül tettem ki magam, ez a bére? És én mégsem sajnálom, hogy meghoztam az áldozatokat és tedd Te ugyanezt. Szűkebb körben mondtam, hogy a Te teljesítményed olyan emberfeletti és szinte történelmi jelentőségű, hogy – Leon Blum szavaival élve – a nemzetnek joga van veled hálátlannak is lenni.”*⁵⁷⁴ Bogdanor erről, és számtalan hasonló levélrészletről nem tesz említést, mivel valószínűtlennek tűnik, hogy „két összeesküvő” magánlevelezésükben egy évvel az események után nem az összeesküvés eltussolásáról ír, hanem az arra utaló szóbeszédről fejezik ki megdöbbenésüket.

A könyv szerint Kasztnert azért használták fel a nácik a magyarországi zsidók egészének megtevesztésére, mert ezzel bírták engedelmességre a gettók foglyait, és vették elejét mindennemű fegyveres ellenállásnak.⁵⁷⁵ Bogdanorban fel sem merül, hogy a náciknak más eszközök is rendelkezésükre álltak a feladat teljesítéséhez, például Eichmann kommandója vagy magyar rendvédelmi szervek – kiemelten a csendőrség.⁵⁷⁶ A kizárólagos kényszerítő erőként bemutatott

⁵⁷⁴ YVA, P.53. 30. 45. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek. 1945. november 12.

⁵⁷⁵ Bogdanor, 2016a: 107–110.

⁵⁷⁶ Molnár Judit több tanulmányában is foglalkozik a csendőrség magyar holokausztban játszott szerepével. Többek között azt is megállapítja, hogy a németek

megtévesztést Kasztner irányította, de a neki engedelmességgel tartozó zsidó tanácsok segítségével hajtotta végre a feladatot.⁵⁷⁷ Ezzel az állítással szemben a szakirodalomból köztudott, hogy Kasztner nem hajtotta uralma alá a zsidó tanácsokat, a budapesti és kolozsvári csoporton kívül valószínűleg máshol még a nevét sem ismerték. A magyar politikai vezetés, katonai-, rendvédelmi csoportok, valamint az állami apparátus szerepe szinte teljesen hiányzik a könyvből. Bogdanor csupán megjegyzi, hogy a magyar rendvédelmi erők is hozzájárultak a deportálásokhoz. A kijelentés élet azonban azzal tompítja, hogy a nácik a magyar közigazgatás és politikai vezetés előtt eltitkolták a deportálások valódi célját.⁵⁷⁸ Az abszurd állítás köszönő viszonyban sincs a magyar holokausztkutatás eredményeivel.⁵⁷⁹

A megkérdőjelezhető állítások és önkényes forrásfeldolgozás példáinak sorát hosszan folytathatnánk. Az író személye, a könyv szerkezeti, tematikai felépítése és polemizáló hangvétele arra enged következtetni, hogy politikai, ideológiai, netán becsvágyó önös érdekek állnak létrehozásának hátterében. Az 1950-es években, Izraelben a holokauszt- emlékezet legfontosabb elemét, az áldozathibáztatást húzza újra elő a kalapból, annyi csavarral, hogy az egyedüli bűnösnek Kasztner Rezsőt teszi meg. Ez azért is fordulhatott elő, mert a szerző egyértelműen Izrael védelmezője, így a könyvben az akkori jisuv vezetése, a magyarországi cionistákkal együtt teljes felmentést kap, Kasztneren és a Központi Zsidó Tanácson kívül senkire még csak a gyanú árnyéka sem vetül felelőtlen döntés meghozatalában, netán zsidó életek szándékos

első helyen a csendőrségre számítottak a „zsidókérdés rendezése” terén. A magyar csendőrök rászolgáltak a bizalomra és legtöbb esetben pontosan hajtották végre a gettósítással és deportálásra vonatkozó utasításokat. Lásd Molnár, 2004: 927–946.

⁵⁷⁷ Bogdanor, 2016a: 110.

⁵⁷⁸ Uo. 31–32.

⁵⁷⁹ A holokauszt történetírás meggyőző érveket sorakoztat fel amellet, hogy a magyar politikai és katonai vezetés már nagyon korán, 1942-től tisztában volt a végső megoldás programjával, majd 1944-ben ennek tudatában vetették alá magukat a németek akaratának és járultak hozzá a magyar zsidóság deportálásához. Lásd Kádár-Vági, 2013: 125–257.; Karsai, 2014b: 183–200.; Karsai, 2004: 859–885.; Ungváry, 2013: 538–540.; Fóris, 2017: 201–207.

veszélyeztetésében. Magyarázatot természetesen erre is kap az olvasó, eszerint Kasztner megtévesztette a magyar cionistákat, a Mentőbizottság többi tagját (nyilvánvalóan ők Kasztner befolyása és irányítása alatt álltak), valamint a Zsidó Ügynökséget irányító cionista baloldali köröket. Bogdanor a történelemtudomány alapszabályait és a holokausztkutatás minden eredményét figyelmen kívül hagyva a nácikra és Kasztnerre hárította a magyar holokauszt teljes felelősségét.

Ennek az egyedülálló gondolatmenetnek tudható be, hogy miközben Bogdanor és Lenni Brenner ugyanazon az alapon, de két, teljesen ellentétes ideológiai harcállásból (szélsőjobb és szélsőbal) vádolják Kasztnert, addig a cionizmus megítélése tekintetében egymás kíméletlen ellenségei. A zsidó nemzeti mozgalom lelkes híveként Bogdanor egyenes antiszemita propaganda terjesztésével vádolja Brennert, rámutatva, hogy Kasztner renegátként egyezkedett a nácikkal.⁵⁸⁰

Könyvében Bogdanor előszeretettel célozgat általa újonnan feltárt forrásokra, amelyeket azonban a Kasztnerrel foglalkozó történészek már rég bemutattak. Ez nem zavarja őt abban, hogy az „új forrásokat”, könyvét bemutató külön honlapon tegye közzé. Az ott bemutatott könyv és a közölt dokumentumok a mű publicitását növelik és hozzájárulnak a szerző professzionalista látszat-renoméjének kialakításához. A magyar történelemírástól távol álló marketingnek köszönhetően Bogdanor könyvében aláhúzott állítások igen széles körben terjednek, így sokan lezártnak gondolják a több évtizedes vitát, ez alapján pedig Kasztnert árulónak, nácibérencnek tartják.

Bogdanor könyvére főként angol nyelvterületekről érkeztek válaszok. Paul Sanders *The Times of Israel* oldalán tette közzé bírálatát, amely forrásfelhasználási, módszertani és érvelési visszáságokra mutat rá. Szerinte a magyar holokauszt dezinformációs kampány közepette folyt, amelyet a háború utáni felelősségre vonás tovább mélyített, végül pedig a Kasztner-per újabb emlékezetpolitikai réteggel vont be az

⁵⁸⁰ Bogdanor, 2016b.

eseményekre. Szerinte Bogdanor ebből a sokszor kibogozhatatlan információ halmazból forráskritika nélkül választ ki olyan elemeket, amelyek saját hipotézisét alátámasztják. Ez az oknyomozó újságírói vagy vádlói megközelítés távol áll a történészi módszertantól, s a történészi megközelítés hiányát mutatja a történeti kontextus felületes kezelése. Szerinte ennek a leglátványosabb szegmense, hogy Bogdanor könyvéből kihagyta a magyar kollaboráció tárgyalását.⁵⁸¹

Komoly Ottó unokaöcse Thomas Komoly ugyancsak szót emelt a szerinte elfogult és aljas interpretációknak megágyazó könyv ellen. A magyar holokauszt szakirodalmára hagyatkozva felvázolja a Mentőbizottság mozgásterét, a mentési lehetőségeket és a zsidó közösség helyzetét, vezetőségének viszonyait (amiben Kasztner mellékes szereplőnek nevezhető) így próbálva megcáfolni Bogdanor állításait.⁵⁸² Bogdanor mindkét írásra vehemens válasszal utasítja el a kritikákat, és a már jól ismert forrásokat citálva száll szembe a Kasztner ügyét képviselő történésszel és a történetek egyik résztvevőjével.⁵⁸³ A komment szekciókban folytatódó vitában egymást – kölcsönösen – a források ismeretének hiányával és szakszerűtlenséggel vádolják. Álláspontjuk teljesen befagyott, a két kritikus Bogdanor „kimazsolázó” forráshasználatát elfogadhatatlannak tartja egy ilyen összetett kérdés tanulmányozásában, miközben Bogdanor alapos forrásismeretével az őt ért támadást visszautasítja, igaz a strukturális kritikák megválaszolását kerüli.⁵⁸⁴

Magyarországon ezidáig egyetlen recenzió született Bogdanor munkájáról, Veszprémy László Bernát tollából. Ő a már ismertetett fontosabb bogdanori állításokat, a témát szakszerűen feldolgozó történészek írásaira hivatkozva igyekezett cáfolni. Két forrással kiemelten foglalkozott. Egy Kasztner és Becher tárgyalásairól készült feljegyzés

⁵⁸¹ Sanders, 2017.

⁵⁸² Komoly, 2017; Komoly, 2018.

⁵⁸³ Bogdanor, 2017; Bogdanor, 2018.

⁵⁸⁴ Komoly, 2017.

kapcsán Veszprémy az abban leírtak eltérő értelmezés lehetőségére hívja fel a figyelmet, e szerint Kasztner nem bevallotta az ellenállás elmulasztását, hanem vitapartnerét kívánta meggyőzni, sikeresen. Bogdanor egy Simon Wiesenthal által hallott pletykát alapul véve állítja, hogy Kasztner a náciaknak kémkedett. Veszprémy ezt erősen kétségbe vonja és kijelenti: „*Kasztner fiatal kora óta az erdélyi cionizmus fontos alakjaként munkálkodott, így hát el kell döntenünk, hogy vagy meggyőződéses zsidó nacionalista volt, vagy pedig náci kém – a kettő egyszerre nem lehetett.*”⁵⁸⁵

A 2000-es évek után a témát előszeretettel karolták fel írók, újságírók, dilettáns történészek, mivel a közismert téma jó alapított biztosított nagyobb írói siker eléréséhez. Sokakat közülük személyes, politikai érintettség nyomán Kasztner védelme vagy ellenkezőleg, kritizálása vezérelte. Az írásokban fellelhető az újítás vágya, akár források bemutatásával, akár eltérő megközelítés alkalmazásával. Törekvésüket egyértelműen kudarc kísérte, a jól ismert érveket új köntösbe ültetve adagolták, általában radikálisabb formában, amelyeknek köszönhetően a téma polarizáltsága tovább mélyült. A hangzatos, túlzó kijelentések és elméletek a szaktörténészek kritikájával, rosszallásával találkoztak.

KASZTNER KÖZÉLETI EMLÉKEZETE

Színművészeti és filmes feldolgozások

A kulturális térben Kasztner történetét először a színművekben és dokumentumfilmekben adaptálták. Ezek a feldolgozások a történelmi dokumentumfilm-dráma (dokudráma) műfajába tartoznak, mivel a történet tényleges háttere bővelkedik azokban a drámai vonásokban, amelyek a műfaj alapjait adják.⁵⁸⁶ Az első ilyen alkotás 1965-ben, Németországban készült Heinar Kipphardt forgatókönyve alapján.

⁵⁸⁵ Veszprémy, 2017c.

⁵⁸⁶ Perlman, 2001: 33.

A film, amelynek címe, *Die Geschichte von Joel Brand* (Joel Brand története) Brandet helyezi főszerepbe, a történet középpontjában a „vért áruért” küldetés áll. Kasztner csupán mellékszereplő, aki Branddal ellentétben kiemelkedő sikereket ért el Eichmann-nal folytatott tárgyalásaival: három nappal késlelteti a deportálásokat, majd közbenjárásával eléri a különvonat indítását. A rendező Brand és Kasztner ellentétes jellemkarakterére épített, míg előbbi naiv és tehetségtelen tárgyalóként jelenik meg, addig utóbbi szofisztikált tárgyalókészséggel és olyan bátorsággal rendelkezik, amelyet még Eichmann is elismer.⁵⁸⁷

Izraelben a holokauszt témája az addigi mély kulturális tagadásból az 1970-es évek végétől tört felszínre. A színházakban és televízióban ekkortól a holokauszt, és annak kihagyhatatlan része, a Kasztner-akció is a feldolgozandó témák sorába került. Előzményként megemlíthető az 1974-ben Tov Cáhor rendezésében bemutatott *Mishátfej Peuláh* (Kollaboránsok) című színmű. Ebben az egyik szereplő óva int a nációkkal történő egyezkedéstől, míg a másik, Kasztner-típusú figura szerint minden lehetőséget ki kell használni. Kasztner és az Oszkár Schindlert megtestesítő szereplők hasonló karrakterek, azonos eszközökkel, azonos eredményt érnek el, de míg az utóbbit (maga is náci szimpatizáns) nem lehet náci kollaborációval vádolni, addig Kasztnerre rásütik ezt a bélyeget.⁵⁸⁸

Az izraeli televízióban 1982-ben mutatták be Yehuda Kaveh rendezésében a *Párásé Kasztner* (Kasztner-ügy) című dokumentumfilmet. A film első része a magyar, míg második része az izraeli eseményre, vagyis a perre koncentrált. Ezekben Tamir vádjait ellenvéleményekkel szembesítették, így sikerült az magyar cionisták addig negligált szempontjait is megismertetni. A filmben Kasztner a zsidók megmentéséért küzdő, bátor, zsidó vezetőként jelent meg, aki az izraeli sajtó és igazságszolgáltatás áldozatává vált. A film szakmai kommentátora,

⁵⁸⁷ Uo: 48–49.

⁵⁸⁸ Abramson, 1998: 169.

Yehuda Bauer az akadémiai életben ekkor már meghonosodott új szemléletet képviselte, ennek megfelelően kritizálta a hősiesség leegyszerűsített kultuszát és megvédte a náci időszak zsidó vezetőit.⁵⁸⁹

A magyar holokauszt ezen időszakának újszerű bemutatásában a színház is jeleskedett. 1984-ben David Levine, a Habima színház rendezője írt egy per-drámát *Rezső* címmel. Ebben megkérdőjelezte a Kasztnerről kialakult széles körben elfogadott elképzelést, és nyíltan a rehabilitációjáért szállt síkra.⁵⁹⁰

A színpadi feldolgozások sorában következett a Motti Lerner forgatókönyve alapján, Ilan Rosen rendezésében előadott *Kasztner* című színmű. A cselekmény 1944-ben játszódott, csupán a prológus és epilógus érintette az 1954-ben zajlott pert. Kasztner morális dilemmáiba és döntésmechanizmusába avatta be a nézőt, mindeközben arra törekedett, hogy a főszereplő ne jelenjen meg sem szerethető, sem utálandó karakterként. Inkább a magyar zsidóság megmentését szem előtt tartó és a lehetetlen helyzetben a jó döntésre törekvő vezető alakját adja vissza. A kiegyensúlyozott kép a nézőt Kasztner cselekedeteinek értelmezésére és saját vélemény kialakítására készítette.⁵⁹¹ A történelmi hitelességet Dov Dinur publikálás előtt álló könyve adta, továbbá, a szövegíró több történész véleményét is kikérte, köztük Yehuda Bauerét is. Lee Perlman szerint a darab megalkotásával Motti Lerner egyértelműen a normatív izraeli történetírás holokausztról, kifejezetten Kasztnerrel kialakult narratívájának újraírására tett kísérletet. A dokudráma műfajt felhasználva a hősiesség és tárgyalás szembehelyezett kettősségéről kialakult morális és történelmi diskurzus tovább szövésére törekedett. Ezt a célt egyértelműen elérte, mert drámája aláásta Tamir-Halevi bíró nézetét Kasztner kollaborációjáról.⁵⁹²

⁵⁸⁹ Laor, 2007: 203–204.

⁵⁹⁰ Laor, 1998: 103.

⁵⁹¹ Laor, 2007: 204.; Perlman, 2001: 61–75.

⁵⁹² Perlman: 2001: 84–85.

Lerner munkájának kedvező fogadtatása kövezte ki az utat az izraeli televízió által 1994-ben bemutatott, *Mishpát Kasztner* (Kasztner-per) címet viselő dokumentumfilm drámának, amely egy újabb lökést adott Kasztner közmegítélésének helyreállításához. A film forgatókönyvét ugyancsak Motti Lerner írta Yechiam Weitz szakmai iránymutatása mellett, s rendező pedig Benni Barabash volt. A tárgyalás eseményeire fókuszálva a főhős karaktere előnyösebb megvilágításba került minden eddigi produkciónál, ellenfelei pedig nehezebben keltettek szimpátiát a nézőben. Korábbi munkájától eltérően Lerner itt Kasztner explicit módon alternatív hősként mutatta be. A film az izraeli televíziózás egyik legköltségesebb alkotása lett, amelynek köszönhetően hatalmas publicitásba és tömérdek kritikába részesült. Az ismertséghez az is hozzájárult, hogy a film közzététele előtt a Legfelsőbb Bíróság kötelezte a gyártót néhány perc eltávolításához, mivel szerintük abban Szenes Hanna emlékét meggyalázták. Az eredeti forgatókönyv szerint Kasztner megvádolta Szenes Hannát, hogy ő árulta be két társát, Palgit és Goldsteint a Gestaponál. A történelmileg nem bizonyítható és Kasztner által soha nem hangoztatott állításról született döntés sajtónyilvánosságot kapott és nagy vihart kavart Szenes Hanna emlékének védelmezői körében.⁵⁹³

A történelmi színházi színművek és filmek a holokausz emlékezetfelfogás változásával párhuzamosan már kezdettől Kasztner személyének újrajzolására törekedtek. A feldolgozások szorosan követték az izraeli historiográfia a holokausz és Kasztner tekintetében tett hangsúly-eltolódásait. A filmekben és színdarabokon keresztül Dov Dinur, Yehuda Bauer és Weitz megállapításai terjedtek el, azonban, ahogy az hamar bebizonyosodott, az ideológiailag jól beágyazott magyarázatokat ezek sem tudták teljesen felülmúlni. Mivel vállaltan az emlékezetformálás volt a legfontosabb céljuk, elsősorban a per körülményeire

⁵⁹³ Laor, 2007: 205–209.; Perlman, 2001: 133–147.

összpontosítottak, és csak az egyoldalú hősi emlékezetpolitikát, valamint az igazságszolgáltatási rendszert bírálták.

Az 1987-ben a londoni Royal Court Theater-ben Ken Loach rendezésében és Jim Allen forgatókönyve alapján előkészített *Perdition* színdarab nem az izraeli emlékezetadaptációs folyamatokat követte. Épp ellenkezőleg, a Ben Hecht *Perfidy* könyvének címére emlékeztető és Lenni Brenner az említett munkájából inspirálódó forgatókönyv a cionizmus kritikus bemutatására törekedett, felhasználva a Kasztner-per tanulságait. A Londonban játszódó kitalált tárgyaláson Dr. Yaron (Kasztner) egy őt gyanúsító izraeli zsidót perrel, de a tárgyalás az általa vezetett cionista összeesküvést leplezi le. Yaron a palesztinai cionista megbízói akarata szerint titkos tárgyalásokat folytatott a nációkkal, majd szántszándékkal megtévesztette a magyar zsidóságot, hogy azok a gázkamrákba végezzék. „*Israelt a magyar zsidók vére kövezte ki*” – hangzik el darabban. A „kritikus” hang így már bőven túllépte az antiszemitizmus határát, ami nemcsak a kritikusoknak tűnt fel, hanem a brit zsidók egy részének is.⁵⁹⁴ A tiltakozáshullám következtében a darabot egy nappal a bemutató előtt törölték, később azonban átírt formában mégis játszották kisebb színházakban.

A magyarországi filmes szakma, Radó Gyula személyében fedezte fel az érdekes témát, ő egy háromrészes, egyenként 60 perces dokumentumfilmet forgatott a történetből. Az első részben három történész, Szita Szabolcs, Haraszi György és Molnár Judit ad keretet a korszaknak és az eseményeknek. A második 60 percben a vonat utasai életükről és érzéseikről mesélnek, elmondják, hogy Palesztinába érkezésükkor milyen hatalmas katarzist éltek át, miközben az is felvetődött bennük, hogy amíg ők megmenekültek, addig sorstársaik elpusztultak. A harmadik részben további túlélők és barátok mesélnek benyomásaikról, Kasztner lánya saját kálváriáját eleveníti fel.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴ Cesarani, 1987: 6–9.; Leading British Theater to Present a Play Depicting Zionists As Collaborating with Nazis in Hungary. *Jewish Telegraphic Agency*, 1987. január 16., 1.

⁵⁹⁵ Radó, 2006.

Az Izraelben és Magyarországon forgatott filmhez nagyszámú és Kasztnerhez igen közel álló túlélőt szólaltattak meg, köztük Devecseri Lászlót, Komoly Leát (Komoly Ottó lánya), Herskovits Noémit (Herskovits Fábián lánya), valamint Kasztner barátait, kollégáit, Hansi Brandot, a Mentőbizottság egykori tagját, és Tomi Lapidot, a volt izraeli igazságügy-minisztert, az *Új Kelet* egykori munkatársát. A történészek kiegyensúlyozottan, mégis Kasztner tetteit helyeslően vázolják a cionista vezetés mozgásterét, a megszólaltatott túlélők, barátok, és családtagok pedig nem fukarkodnak a hősi jelzők osztogatásával. Ellensúlyként a filmben feltűnik Fischer István, aki következetesen tagadja Kasztner cselekedeteinek hasznosságát.⁵⁹⁶ Kasztnert igen előnyös módon bemutató produkciót néhány kisebb reakciótól⁵⁹⁷ eltekintve, némán fogadta a hazai közönség, izraeli, netán nyugati médiában nyomát egyáltalán nem találjuk.

Sokkal nagyobb visszhangot kapott a három évvel később, Gaylen Ross, amerikai rendező által készített dokumentumfilm, amely *Killing Kasztner: The Jew who Dealt with the Nazis* (Kasztner-gyilkosság: A zsidó, aki a nációkkal kötött alkut) címet viselte. A rendező figyelmét az a körülmény keltette fel, hogy a közel 2000 megmentett élet ellenére, Kasztner nevét sem az általános holokausztirodalom, sem pedig dokumentumfilmek nem említették, még Spielberg, a magyar holokausztról szóló (*Utolsó napok*) filmje sem. Gaylen alkotása hét év alatt készült el,⁵⁹⁸ amely nemcsak bemutatja, de korabeli fotók, videóbevégek és beszámolók segítségével megeleveníti a Kasztner-ügy egész történetét. A nemzetközi, izraeli és magyar holokausztkutatás új eredményeit testesíti meg a filmben Eli Rosenbaum, a náci háborús bűnösök felkutatásával foglalkozó Különleges Vizsgálati Hivatal vezetője. Az ő kijelentése mérvadó a holokauszt alatti mentések megítélésében: „[...] remény arra, hogy életet mentsenek az volt, amivel próbálkoztak: mégpedig tárgyalás, az időhúzás, a nációk megvesztegetése. Ez mindenütt hatásos volt és az egyetlen, ami egyáltalán hatásos volt.

⁵⁹⁶ A Kasztner-vonat című dokumentumfilm. 2006.

⁵⁹⁷ A Kasztner-vonat ellentmondásos históriája. *Délmagyar.hu*, 2006. június 28.

⁵⁹⁸ Vízér, 2009: 6074.

*„Az ellenállás sosem vált be”.*⁵⁹⁹ A történeti tények csak a keretet biztosítják, a tartalmat a szereplőkön keresztül bemutatott személyes motívumok adják. A rendezőnő végigkíséri Kasztner lányát, három unokáját és a Kasztner-vonat utasait, amint azok igyekeznek kiharcolni „hősük” rehabilitációját. Többek között részt vesznek Haifa város tanácsának ülésén, ahol örvendezve hallgatják a döntést, hogy utcát neveznek el megmentőjükről. A rendező már későbbi ismeretek alapján azonban közli, hogy a döntést végül visszavonták. Ellensúlyként Smuel Tamir fia és Uri Avneri, a *Haolam Hazeh* újság egykori főszerkesztője többször rámutat az ügy problémás vonatkozásaira, illetve nem felejtik el a jól ismert állításokat megismételni. A filmben kuriózumként jelenik meg Kasztner gyilkosa, Zeév Ekstein, aki *„rendkívül szuggesztíven meséli el, miként merült fel szükségszerűen a korabeli ultranacionalista szubkultúrában az »áruló« Kasztner meggyilkolásának gondolata”.*⁶⁰⁰ A film végén Kasztner családja és Zeév Ekstein találkozása nyújtja a végső katarzist.⁶⁰¹ A dokumentumfilm láthatóan törekedett az egymásra rakódó rétegek minél részletesebb bemutatására valamint a pártatlanság fenntartására, mégis a rendezőnő végső soron Kasztner tetteinek helyessége mellett tör lándzsát. Egy vele készített interjúban elismerte afeletti örömét, hogy a film elindította „Kasztner társadalmi rehabilitálását”, változtatott megítélésén és végső soron a holokauszt alatti hőstetteknek új perspektívát nyitott.⁶⁰² Az egyértelmű elfogultság megosztotta a nézőközönséget és a kritikusokat: egyesek üdvözölték a Kasztner nevének tisztára mosására tett jogos törekvést, mások alakoskodással vádolták a rendezőnőt. Utóbbi tipikus példáját adja a *Hollywood Reporter* kritikusának véleménye, aki így írt: *„Teljesen képmutató, hogy Ross semlegességről beszél nyilatkozataiban. Miért nem vallja be, hogy filmjének az a célja, hogy Kasztnert tisztára mossa? A Kasztner-*

⁵⁹⁹ Elhangzott a *Killing Kasztner* című filmben.

⁶⁰⁰ Gadó, 2009.

⁶⁰¹ Kasztner meggyilkolása című dokumentumfilm. 2008.

⁶⁰² Vizer, 2009: 6076.

*gyilkosság felvillant egy képet, de a kritikai megközelítés hiányzik belőle.*⁶⁰³

Összességében elérte a célját, mert Amerikában, Magyarországon és Izraelben is tucatszámra jelentek meg azok az ismertetőik, amelyek üdvözölték és dicsérték a Kasztner-ügy felülvizsgálatára tett kísérletet.⁶⁰⁴

A film hatására Heller Ágnes is elismételte határozott véleményét. Mint írta, a Kasztner ellen indított politikai hecckampány során „*papagájként ismételték (Hannah Arendtet beleértve) azt a szemenszedett hülyeséget, hogy Kasztner az »ördöggel cimborált«*”. Heller a Kasztner szemére vetett vádat, hogy a menekítés a Romániában való szökést vagy fegyveres ellenállást választhatta volna, Győri György memoárjára (*Megmeneküléseim – Hosszú levél unokáimnak*) és saját emlékeire alapozva veti el: fegyveres ellenállásra még a Hásomer Hácáir fiataljai sem gondoltak, a határon való átszökés pedig rengeteg veszélyt rejtett magában, Győri két bajtársa is ilyen módon veszett oda.⁶⁰⁵

Kasztner közéleti emlékezete először az izraeli színművészetben és a filmes feldolgozások során változott, nem függetlenül az új tudományos értelmezések megjelenésétől. Gaylen Ross filmje már egyértelműen a tragikus hős narratívájában mutatja be Kasztner mentési akcióit és emlékezetét. Hasonló átalakulás figyelhető meg a múzeumok és emlékhelyek tekintetében is.

Múzeumok, kiállítások és emlékhelyek

A háború után Izraelben alulról és államilag szerveződő holokauszt-emlékezet a hősi narratíva ápolására, specifikus csoportok emlékének képviselésére és a cionista ethoszt megerősítő emlékezet kialakítására koncentrált. Ebbe a magyar mentési kísérletek nem, de még

⁶⁰³ Az egymásnak feszülő álláspontokról lásd a *Válasz.hu* összeállítását: Amerikában nagy vihart kavart a Kasztner-film. *Válasz.hu*, 2009. október 8.

⁶⁰⁴ A teljesség igénye nélkül: Maltin, 2009; Bóhm, 2009; Mesterházi, 2009; Koch, 2009; további ismertetőik a film honlapján találhatók.

⁶⁰⁵ Heller, 2015: 244–249.

a magyar holokauszt eseményei sem fértek bele. A magyar holokauszt emlékét a magyar-zsidó közösség nyilvánossági tere őrizte. A magyar nyelvű sajtó cikksorozatai, szervezetek emlékünnepei és kisebb emlékművek⁶⁰⁶ gondoskodtak a katasztrófa emlékének életben tartásáról, egyben a megosztott közösség összetartását is biztosították. Komoly Ottó emléke mindvégig kulcsszerepet játszott ebben a folyamatban, halálának évfordulóin nevét összekötötték a magyarországi cionista mentőakciókkal. Még 1965-ben is azt fejtegette az újonnan létrehozott *Híd* nevű újság, hogy a Komoly vezette cionisták magabiztosan léptek fel, amikor a „*hitközségi rezsim*” összeomlott és nekik köszönhető a maradék zsidóság megmenekülése.⁶⁰⁷ A megemlékezések és a héber nyelven írt életrajzok⁶⁰⁸ ellenére Komoly nagyon sokára kapott állami szintű elismerést. Csupán 2013-ban kapta meg a „Zsidót mentő zsidó” kitüntetést és jegyezték be a Keren Kajemet LeJisrael (Zsidó Nemzeti Alap) Aranykönyvébe.⁶⁰⁹ Magyarországon emléktáblája a Zsidó Múzeumban található.

Kasztner emlékezetápolása az 1980-as évektől lépett ki szűkebb barátainak köréből. A holokauszthoz való új viszonyulás, valamint a történelemkutatás és ennek nyomán a magas kultúrában (színházak, irodalom) bemutatott új Kasztner kép lehetővé tette a nagyobb megemlékezések tartását. Megmentettjei 1979-ben léptek a nyilvánosság elé, egy rendezvény keretében adták elő álláspontjukat. Mint a meghívóban fogalmaztak régi adósságot rónak le, mivel „*akiket megmentett hallgattunk mind a mai napig. Tehát erkölcsi kötelességünknek teszünk eleget, amikor összejövünk és együtt megemlékezünk az Ő felejtethetlen mentési*

⁶⁰⁶ Schön Dezső: A magyar zsidóság pusztulásának tizedik évfordulója. *Új Kelet*, 1949. november 11., 3–4.; Harminc elpusztult hitközség menőrája lobogott chanukakor a tel-avivi nagytemplomban. *Izraeli Képeslap*, 1953. december 17., 6–8.; A magyar zsidóság pusztulásának tizedik évfordulója (lapszám cím). *Új Kelet*, 1954. március 26., 1–14.

⁶⁰⁷ Komoly Ottó. Hősi halálának 20. évfordulójára. *A Híd*, 1965. január., 5–6., 9.

⁶⁰⁸ Mordecháj, 1970; Fürstné Komoly, 1975: 36–38.

⁶⁰⁹ Eldar–Tóth, 2019.

*akciójáról. Őszinte hálánkat rójuk le [...]*⁶¹⁰ A kezdeményezők létrehozták a már említett Kasztner Rezső Emlékét Megörökítő Közéleti Bizottságot.⁶¹¹ A beharangozott Kasztnerről szóló mű azonban végül nem készült el, a Bizottság további sorsa is a homályba vész. Egy rendezvényről tudunk: 1987-ben egy kiállítást rendeztek a vonat történetéről.

Az 1990-ben Cfáton megalapított Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma kiállítóterében külön helyet kaptak a mentések kivitelezői. Az egyik ilyen fotó a Mentőbizottság tagjait ábrázolja, rajta Kasztnerrel. Ez volt az első alkalom, hogy Kasztner egy közgyűjteményben, mint mentésekért felelős cionista vezető szerepelt. A kép nem keltett különösebb lelkesedést azokban a holokauszt túlélőkben, akik családtagjaik elvesztéséért továbbra is Kasztnert hibáztatták. A múzeum alapítója és egyik vezetője, Chava Lustig a sorok írójával folytatott beszélgetésben beszámolt olyan esetekről, amikor a látogatók Kasztner fényképe láttán azon nyomban elhagyták az intézményt, vagy amikor levelet kapott a Kasztner-vonat egyik utasától, aki átkozta megmentőjét, mivel családja a gázkamrákban pusztult el.

Kasztner családja (lánya és három unokája) valamint barátai minden erejükkel azon fáradoztak, hogy kihasználva a holokausztfelfogásban beállt kedvező fordulatot, valamint az ügyet feldolgozó és Kasztnert pozitívan beállító történelmi művek érveit felsorakoztatva, személyét rehabilitálják és emlékét beépítsék az izraeli köztudatba. Az internet elterjedése is hozzásegítette ehhez őket. Egon Mayer, amerikai szociológus, a Kasztner-vonat egyik túlélője megemlékező weboldalt hozott létre, amelyben Kasztner részletes

⁶¹⁰ USHMM, Kasztner Rezső gyűjtemény, Various letters, 1946–1961, 1979. 77. Israel Kasztner emlékének megörökítésére alakuló egyesület előkészítő bizottságának meghívója. 1979. március.

⁶¹¹ Közéleti Bizottság alakult Dr. Kasztner emlékének megörökítésére. *Új Kelet*, 1981. május 4., 1.

életrajza mellett, a megmentettek névsorát és a témához kapcsolódó írások jegyzékét is közreadta.

A fizikai térben nem ment ilyen könnyedén az emlékállítás, különösen nem Izraelben. Ezért is érthető, hogy először Budapesten helyeztek el emléktáblát személyének. Devecseri László (a Mentőbizottság volt tagja, Kasztner barátja) Kasztner iránti hálája jeléül 1998-ban helyeztette el az emléktáblát a Váci utca 12. szám alá. Egy másik impozáns emlékmű is tiszteleg Budapesten a Zsidó Segély-, és Mentőbizottság tagjai emlékének: a Varga Imre által készített, 2002 júliusában a Dohány utcai zsinagóga sírkertjében felállított szobor, amelynek ihletője Pilinszky János *Harbach – 1944* című verse volt.⁶¹² Kasztner embermentők között szerepel a budapesti Holokauszt Emlékközpont állandó kiállításán is,⁶¹³ pontosabban a hetes teremben, kérdések, válaszok, dilemmák kérdéskörben, ahol a különböző embermentések (egyházi, civil, cionista) kerülnek bemutatásra.

Emlékápolóinak Izraelben sokkal nehezebb dolga akadt, mivel itt Kasztner kulturális és tudományos térben bekövetkezett arculatváltozását nem követte politikai és társadalmi rokonszerv. A 2000-es évekig egyetlen emlékhelye egy magánterületen fákkal körülvett emléktábla formájában létezett csupán, amelyből mára csak a megfakult tábla maradt.⁶¹⁴ Emléktáblából szintén egy állt, az ellene elkövetett merénylet helyszínén, az Emanuel Haromi utca 6. szám előtti magánterületen, ezt azonban a családja állította 2015-ben.⁶¹⁵ Ezek a kezdeményezések nemrégiben törték át a magánszféra küszöbét és léptek át az állami intézményrendszerekbe. Családja és volt barátai 1990-ben indítványozták a Haifai városi tanácsban, hogy egy utcát nevezzenek el róla, ám a kezdeményezés kudarcba fulladt. Ugyanakkor három év múlva a tel-avivi önkormányzat úgy döntött, hogy Kasztnerről utcát neveznek el. A döntés

⁶¹² Bóhm, 2017.

⁶¹³ Kádár–Vági, 2004b.

⁶¹⁴ Az emlékhely a *Killing Kasztner* című filmben került bemutatásra.

⁶¹⁵ Novák–Shiri, 2019: 116.

ellen Yuval Tamir (Smuel Tamir fia) levélben tiltakozott az önkormányzat testületénél, így a névadást visszavonták.⁶¹⁶ 1996-ban Haifán újra próbálkoztak, ekkor egy kert elnevezését kérték. A határozatot megszavazták, azonban Yuval Tamir ismét közbelépett és a Legfelsőbb Bíróság elé vitte az ügyet, ami miatt a névadást elvetették.⁶¹⁷ A siker a kétezres években érkezett el, amikor az addigi próbálkozásaiktól eltérően Kasztner jóakarói intézményes beágyazottságuknak köszönhetően kényszerítettek ki szemléletváltást. Tomi Lapid, Kasztner volt szerkesztőtársa politikai előmeneteléből fakadóan 2006-ban bekerült a Yad Vashem Tanácsadói Testületébe. Itt elérte, hogy az intézmény befogadja Kasztner személyes hagyatékát, amitől addig teljesen elzárkózott. A hagyaték tartalmazta Kasztner leveleit, iratait és a Dov Dinur könyvének megírása közben gyűjtött további dokumentumokat. Az átadásra ünnepélyes keretek között 2007. július 22-én került sor, több történész mellett részt vettek Kasztner leszármazottai és megmentettjei is.⁶¹⁸ Továbbá a Yad Vashem állandó kiállításán Kasztner életrajza és tevékenységének leírata is helyet kapott.

Kasztner unokája, Meráv Micháli rádió- és televízióműsorvezetőként vált ismertté az országban, 2013-ban a Kneszet tagjává, nemrégiben pedig a szebb napokat megélt Izraeli Munkáspárt elnökévé választották.⁶¹⁹ Micháli már Ross 2008-ban bemutatott dokumentumfilmjében is központi szerepet kapott, mint a Kasztner rehabilitációjáért legjobban küzdő családtag. Politikai szerepvállalásával nagyapja emlékét újra politikai dimenzióba terelte. A Kneszet előtt tartott beiktatási beszédét is Kasztner emlékének szentelte. A családi hagyományból kiemelte az áldozati szerep elutasításának fontosságát, tanúságot tett amellett, hogy politikai munkáját ez alapján fogja végezni.

⁶¹⁶ Iriit Tel-Aviv dáhátá ethádiun kriát rehov ál sem Kasztner. [A tel-avivi városi tanács elnapolja a Kasztnerről elnevezendő utca tárgyalását]. *Háárec*, 1993.

⁶¹⁷ Száára be Hájfá... [Vihar Haifán]. *Makorishon*, 2011. június 4.

⁶¹⁸ Kasztner Archives to be Presented to Yad Vashem. *Yad Vashem Press Releases*, 2007. július 19.

⁶¹⁹ Kácsor, 2017.

Micháeli egyenes vonalat húzott a Kasztner motivációi elleni támadások és a baloldali politikusokat ért rágalmak között: „Ő zsidókat mentett, de ez sokak számára helytelennek tetszett, vagy nem eléggé zsidónak, nem eléggé cionistának. Én alapító dinasztiából származom, de ugyanakkor egy olyan családból is, amely nem egészen van benne a fő sodorban, nincs benne a konszenzusban [...]. Izraelben, nagyon sokszor az állam elleni kritikáinkat vagy magatartásunkat árulásnak könyvelik el.”⁶²⁰

Micháeli politikai beágyazottsága követte ki az utat az emléképolás további állomásainak. 2015-ben Haifa városa elfogadta, majd 2017-ben felavatták a „Kasztner túlélők kertjét”.⁶²¹ 2018-ban a holokauszt-emléknapon a Kneszet hivatalos megemlékezésén Kasztner is helyet kapott. Lánya és unokája gyertyát gyújtott a tiszteletére, az eseményen pedig a legfontosabb politikai méltóságok is jelen voltak: a miniszterelnök, a Kneszet elnöke és a Legfelsőbb Bíróság elnöke.⁶²² Mindazonáltal Micháeli szekuláris nézetei miatt és a ciszjordániai zsidó telepek ellenzőjeként hamar magára haragította a jobboldali vallásos közösségeket, így nagyapja emléke újra politikai csaták kereszttüzebe került. A jobboldal számára Kasztner személye a politikai ellenfelek elleni támadás eszközévé vált. 2017-ben egy konzervatív könyvkiadó új kiadásban jelentette meg a *Perfidy*-t, melyet úgy hirdették, mint a könyvet, amit Meráv Micháeli nem akarja, hogy elolvassanak.⁶²³ A Kneszet megemlékezés ellen a Likud párt ifjúsági tagozata emelt szót,⁶²⁴ Micháeli egy Yad Vashemben tartott előadása ellen pedig néhány holokauszt túlélő is tiltakozott.⁶²⁵

⁶²⁰ Micháeli, 2022.

⁶²¹ Merav Michaeli. *Twitter*, 2017. április 24.; Eli Askhenazi: Lárisoná mákom hámodiná: Israel Kásztner honcá bgán beHáifá [Először az ország életében: Israel Kásztnerrel megemlékeztek egy parkkal Haifán]. *News Walla*, 2015. április 30.

⁶²² Marissa Newman: In first, Kastner honored at Knesset Holocaust Remembrance Day event. *The Times of Israel*, 2018. április 12.

⁶²³ Kopel, 2019.

⁶²⁴ Száára... [Vihar Kasztner Rezső megemlékezése miatt]. *Izrael Hájom*, 2018. április 4.

⁶²⁵ Holocaust survivors oppose Michaeli's invitation to Yad Vashem's program. *The Jerusalem Post*, 2019. május 1.

Az emléképolás kapcsán is tetten érhető az izraeli politikai pártok törekvése, hogy Kasztnerrel szemben, a múltbeli történelmi eseményeket felhasználva fogalmazzák meg magukat, egyúttal a múltból merítve új identitást vegyenek fel. Jelenleg Krausz Miklós, a Palesztina Hivatal mizrachista (vallásos cionista) vezetője köré épül egy ellenmítosz, amellyel a vallásos jobboldal ellensúlyozni akarja azt a felfogást, amely az izraeli állam zsidó ellenállási előképét a Hásomer Hácáir marxista cionista mozgalomra és más baloldali cionista szervezetekre építette fel. A Kasztner-ellenes mizrahista tábor *Nir Galim* mosáv múzeumában létrehozott egy modern, audiovizuális eszközöket is felvonultató állandó kiállítást, amelyet a Palesztina Hivatal Vadász utcai Üvegházáról mintáztak.⁶²⁶ Nevidi könyve és a kiállítás a mainstream baloldali politikai-történelmi konszenzusával szemben, Krausz személyére építve fogalmazzák meg, az időben visszafele saját szerepüket.⁶²⁷

Az internetes ismeretterjesztés elterjedésével az elmúlt években a Kasztnerről szóló cikkek is megsaporodtak. Nem meglepő tehát, hogy a vita az online felületeken is folytatódott. A Bogdanor könyvére érkezett kritikákra (Paul Sanders és Thomas Komoly) válaszcikkek érkeztek, majd a heves vita a komment szekcióban folytatódott. Más cikkek alatt és közösségi oldalakon ugyancsak súlyos összetűzésekre került sor Kasztner pártfogói és olyan túlélők, valamint azok leszármazottai között, akik elvesztett családtagjaikért még mindig Kasztner hibáztatják.

A Kasztnerről szóló tudományos ismeretterjesztés, ami bizonyos mértékben emléképolásnak is tekinthető, Magyarországon tudta a legjobban megőrizni a tárgyilagosság mércéjét. 2019-ben Budapest Főváros Levéltára a Holokauszt 75. évfordulójára a *„Falba zárt sorsok, Házak és emberek, 1944. Budapest – Bergen-Belsen – Svájc: a Kasztner-vonat*

⁶²⁶ A Tanúvallomások Háza (Há Beit Háádót) Múzeum honlapja. Hiller Kuttler: At an Israeli moshav, filling in the blanks on a WWII rescue effort. *Jewish Telegraphic Agency*, 2016. március 20.

⁶²⁷ Köszönöm Novák Attilának, hogy rámutatott mizrahista emlékezetápolás és Kasztner-vita összefüggéseire.

fővárosi utasa?” címen rendezett kiállítást. A kiállítás apropóját a 2015-ben, egy Kossuth Lajos téri lakás felújítása alkalmával több ezer oldalnyi előkerült adatszolgáltatási ívek adták. A megmentetteket tíz családtörténeten keresztül mutatták be, melyeket levéltári források, magánszemélyektől gyűjtött fotók, iratok, levelek, visszaemlékezések, naplók egészítettek ki. A kiállítás anyagát egy katalógusban és egy külön honlapon is láthatjuk.⁶²⁸

Kiemelendő még a Veszprémy László Bernáthoz köthető ismeretterjesztés. Veszprémy az elmúlt években különböző intézményekben dolgozott, de sehol nem mulasztotta el annak lehetőségét, hogy Kasztnerről véleményét a nagyközönség elé tárja. 2018-ban a Veritas Történetkutató Intézet tudományos estjén Veszprémy és Haraszi György olyan cionista aktivistákról beszéltek, akik nevéhez embermentés fűződött, így Kasztner Rezső, Berend Béla rabbi és Szilágyi Dénes.⁶²⁹ Egy évvel később, a Milton Friedman Egyetem Magyar Zsidó Történeti Intézetének rendezvényén Veszprémy rendezésében került sor egy kerekasztal beszélgetésre „Az igazság két oldala – a Kasztner-ügy” címmel. A beszélgetésen részt vett Gellért Ádám, jogász-történész, valamint a sorok írója is.⁶³⁰ Nem mellékes, hogy a jelen dolgozat megírását ez az esemény inspirálta. Veszprémy munkásságával kapcsolatban viszont egyesek a második világháborús zsidó mentések ideológiai átformálására és veszélyére figyelmeztetnek.⁶³¹ Magyarországon azért is sikerülhetett Kasztner emlékének és tevékenységének széles körű terjesztése, mivel személyét nem terheli olyan súlyos érzelmi lenyomat, mint Izraelben és az ügynek egyáltalán nem alakult ki politikai dimenziója. Továbbá hozzájárult az a tény, hogy a Kasztner-akció többnyire a tudományosság

⁶²⁸ Falba zárt sorsok, levéltári kiállítás a Kasztner-vonatról. *Szombat*, 2019. június 21.; Kasztner tíz megmentett családja. *Szombat*, 2020. június 30.; Budapest-Bergen-Belsen-Svájc weboldal.

⁶²⁹ Zsidó ellenállás Magyarországon a vészkorszakban. 2018. november 6. *Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár honlapja*.

⁶³⁰ Az igazság két oldala: A Kasztner-ügy. *Neokohn*, 2019. május 29.

⁶³¹ Novák, 2018.

berkein belül maradt és a hivatásos történészek lencséjén keresztül került be a nyilvánosságba.

ÖSSZEGZÉS ÉS ÉRTELMEZÉS

A háború utolsó hónapjaiban illetve az utána következő időszakban Kasztnert elsősorban a magyar és nemzetközi zsidó szervezetek kötelékében dolgozó egykori „munkatársai” bírálták. A mentések körül kialakult kölcsönös vádaskodás és egymás hibáztatása beleillett a korszak zsidó belpolitikájába, ahol az ideológiai és intézményi ellentétek egyéni módszereket jelöltek ki a zsidóság megsegítésére, mentésére. Ebben a légkörben Kasztner és a Mentőbizottság egyértelmű céltáblát jelentett a kiterjedt belföldi és nemzetközi kapcsolati hálózatuknak köszönhetően. Másik részről a kelet-európai baloldali politikai és társadalmi előretörés éreztette hatását: Kasztnert a Zsidó Tanáccsal egyetemben saját elithelyzetük bebástyázása és vagyonos körök kimentése miatt kárhoztatták. Az új demokratikus zsidó vezetés azonban jogilag nem tudta felelősségre vonni őket. A vádak másik kiindulópontja Erdély, azon belül is Kolozsvár volt. A helyi baloldali zsidó szervezet nyomozása, valamint a Palesztinába kivándorolt személyek elleni rágalmak igen kellemetlenül érintették Kasztnert. A Palesztinába áttérjedt hírek után barátai és a cionista vezetők határozottan kiálltak mellette. A brit mandátum területén a sajtó nem foglalkozott behatóan a felvetett kritikákkal, azok inkább a pletyka szintjén maradtak meg.

Kasztner és általában a zsidó tanácsok felelősségének kérdése sokáig csak a magyar-zsidó kulturális térre korlátozódott, ahol elsősorban a zsidó tanácsok fölött ítéleztek. Miután Kasztner Izraelben állami pozíciókat szerzett, Grünwald pamfletje által ő is politikai támadások keresztüzébe került. Kasztner akciójának bírálata a perrel vette kezdetét, annak politikai vetülete miatt lett megosztó kérdés először Izraelben, majd az egész világon. A per során megfogalmazott, majd a bíró által helyben

hagyott vádak három forrásból származtak: az erdélyi (kolozsvári) túlélők vádjaiból, a magyar és nemzetközi cionista mozgalom mentésekben részt vett szereplőinek vitájából, valamint a torz holokauszt-emlékezetből.

Az első kategóriába azok a perben beidéztetett kolozsvári tanúk tartoztak, akik Kasztnerre terhelő tanúvallomásokot szolgáltatottak. Második csoport tagjai közül kiemelhető Krausz Miklós, Kasztner legnagyobb emberi és politikai ellenfele, akit Smuel Tamir beidéztetett a tanúk padjára. Ezen felül Tamir benyújtotta azon kifogások listáját is, amelyeket a cionista vezetők fogalmaztak meg a háború után Kasztnerrel szemben. A torz holokauszt-emlékezet kapcsán megjegyzendő, hogy a per időszakában az izraeli holokauszt-emlékezet a hősökre koncentrált, olyan emberekre, akik fegyverrel szálltak szembe az elnyomókkal. és életüket áldozták népük megsegítéséért. Magától értetődőnek tűnt Kasztnerrel szemben is feltenni a kérdést, hogy ő miért nem szervezett lázadást vagy kockáztatta az életét. A védőügyvéd által kiforgatott válaszai nem győzték meg a bírót és a közvéleményt. A felröppent vádak és gyanúsítások, mint például a mentés hiánya vagy összejátszás, egy olyan új értelmezési keretet alakított ki, amely a jövőben egyaránt meghatározta a polemizáló laikus véleményformálást és az áltudományos és tudományos diskurzust. A pert követő Kasztnerrel foglalkozó könyvek előírászerűen tárgyalták a mentés lehetőségeit és Kasztner ezen a téren tett mulasztásait.

A narratívaképzés másik oldalán a hős zsidómentő Kasztner áll. Ennek a képnek forrása egyfelől maga Kasztner, aki a háború után sokat tett tetteinek elismertetéséért, másfelől pedig a halála után a vádakra adott baráti válaszokat találjuk. Időközben a két narratíva kölcsönösen hatott egymásra, egyre szélsőségesebb történetképzésre készítette a két tábor képviselőit. A szélsőségesség csúcspontjának egyik végén Anna Porter könyvét, másik oldalán Paul Bogdanor, Fischer István vagy Mose Golan írásait találjuk.

A két szemlélet között kialakult egy történészek által képviselt álláspont is, alapjaiban kérdőjelezve meg mind a hősi, mind pedig az árulói szerepet. A történészek következtetéseiket elsősorban a történelmi kontextus alapján állították fel. Ezek szerint szinte teljes egyetértés uralkodik abban, hogy Kasztner akciója elfogadható mentésnek minősül a kor szűkre szabott mozgásterében, még az olyan problémás részletek ellenére is, mint a szelekció, a tömeggyilkosságokról szóló információ terjesztésének hiánya vagy a helyek kiárusítása. A szakmunkákból az is kiderül, hogy az akció nem egyedül Kasztner érdeme, hanem abban a Mentőbizottság minden tagja kivette részét, sőt a halucok, a Palesztina Hivatal és a Központi Zsidó Tanács is közreműködött. Izraeli kutatók világítottak rá először arra, hogy Kasztner az izraeli társadalomban akkor elterjedt áldozathibáztató felfogás örvényébe került, majd a per végeztével lett annak kiemelt szimbóluma: a zsidó vezető, aki nemcsak hagyta népét a vágóhídra hajtani, hanem a gyilkosokat is segítette.

A Kasztner-vita több avatatlan résztvevője, akik nem tanulmányozták a magyar és az európai holokauszt történetét behatóan, nem értik a fegyveres ellenállás hiányának okait. Logikai levezetésük, miszerint ha a magyar zsidók nem álltak ellen fegyveresen vagy menekültek tömegesen a biztos halál elől, akkor nem tudták, hogy mi vár rájuk, tehát Kasztner elhallgatta előlük az információt. Ez a kifordított logikai levezetés emlékeztet az Izraelben az 1950-es években elterjedt állításra, hogy az európai zsidók önként mentek a vágóhídra. Eközben a magyar és izraeli szaktörténészek a források és más országokban lezajlott holokauszt-módozatok összehasonlításával egyértelműen arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy nem volt lehetőség fegyveres ellenállásra, valamint tömeges szökésre. Yehuda Bauer nyomán a legújabb felfogás szerint minden zsidó életet mentő lépés ebbe a kategóriába tartozik, így hamis papírok beszerzése és terjesztése, rejtőzködés, menekítés, menekülés, megvesztegetések, csoportos határátkelések (tíjul) szervezése, bunkerek építése mind-mind az ellenállás valamilyen formája,

és csak a sor legvégén következik a fegyveres harc.⁶³² A cionisták, beleértve Kasztner csoportját végezték a legaktívabban ezt az ellenállási munkát.

Alapjában tévedésen alapul az a feltételezés, hogy a magyar zsidókat vezetőik megvezették, nem tudták mi vár rájuk a deportálás után, valamint nem tanúsítottak ellenállást. A megtévesztésre valóban sor került, de nem a zsidó elöljárók, hanem a magyar közigazgatás és politikai élet részéről. A zsidó tanácsok a kapott információt továbbították, egyedül a Központi Zsidó Tanács tagjai rendelkeztek jobb ismeretekkel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a Kenyérmező mese az ország összes gettójában elterjedt. Mindamellet – ahogy már itt említett történészek sűrűn bizonyították – a zsidók öldöklését tartalmazó információk a magyar zsidók többsége számára elérhető volt (munkaszolgálatosok beszámolóí, híradások, menekült zsidók történetei), de a többség mégsem hitte, nem akarta elhinni, hogy a vészjósló történetek velük is megeshetnek. Akik mégis szembe néztek a lehetséges forgatókönyvekkel, nem a heroikus „kitörést”, vagy „ellenállást” választották, hanem szökni próbáltak, öngyilkosok lettek vagy rezignáltan beletörődtek sorsukba. A számtalan forrásból most csak egyet emelnék ki, amely megmutatja, hogy egyes helyeken megértették, hogy az ellenük hozott egyre drasztikusabb intézkedések fináléja csakis halált jelentheti.

„Mi úgy érezzük, hogy [...] mi mindnyájan egész életünkben az emberi tisztesség, a honpolgári hűség és a városunk iránt tartozó kötelességek teljesítésének útján haladtunk. Éppen ezért a legszörnyűbb mértékkel sem felmérhető, az az elpusztító csapás, amely egy irtóztató lavina hirtelen legördülésével reánk zúdult, és egyszerre elpusztította mindazt, amit egész életünkben szorgalommal építettünk. Ez a lavina most már mindannyiunk életét is elpusztítással fenyegeti. A hatóságok által tett intézkedésekből

⁶³² Novák, 2007: 143.

következtetjük, hogy mindnyájunknak egy messze fekvő tanyára való kitelepítése forog szóban. Nem is tudjuk leírni, hogy az eddig létesített gyűjtőtáborok nehézségeinek ismeretében milyen kimondhatatlan testi és lelki szenvedések várnak ránk, ha az a kitelepítés valóra válik. Távol minden élelmezési központtól, távol minden egészségügyi intézménytől, teljes testi leromlás, az ezzel járó járványos betegségek és ezek következményeként az elkerülhetetlen halál vár ránk. Ez a halál vár nemcsak a halállal szembenézni tudó férfiakra, hanem soha senkinek nem vétett ártatlan gyermekeinkre és árváinkra is [...]. Úgy érezzük, hogy mi nem érdemeltük meg ezt a keserű sorsot és lehetetlennek tartjuk, hogy a minket ismerő hatóságaink érdemesnek tartanának minket a legvégsőt jelentő súlyos ítélet végrehajtására.”⁶³³

A fent idézett beadványt a nyíregyházi zsidó tanács utolsó kétségbeesésében juttatta el a város polgármesteréhez, persze segélykiáltásukat válaszra sem méltatták. Ebben a városban a gettóba hurcolás során a tömegben pánik tört ki, néhányan ki akartak törni a csendőrkordon mögül, amikor is figyelmeztető lövések dördültek.⁶³⁴ Megtorlás számos más esetben is előfordult: Miskolcon 131 izraelitát internáltak a rendeletek megszegése és szökés miatt,⁶³⁵ a pécsi gettóból megszökött fiatal lányt a közeli Dombóváron felismerték, feljelentették és letartóztattak,⁶³⁶ Munkácson a gyűjtőtáborba kísérték tömegéből lemaradt embereket lelőtték,⁶³⁷ Kassán és Szolnokon szökés közben lőttek le embereket.⁶³⁸ Persze ezek az esetek távol esnek a nagy hősi

⁶³³ A Nyíregyházi Zsidó Tanács beadványa Nyíregyházi Pál polgármesterhez. 1944. május 5. Nagy, 2004: 105–106.

⁶³⁴ Karsai–Molnár, 2004; Kovács, 2004: 37.

⁶³⁵ Csíki, 2001: 341.

⁶³⁶ Vörös, 2014: 26.

⁶³⁷ A beszámolók 30 és 50 közötti áldozatot említene. Lásd Jelinek–Lőwy, 2007: 274.

⁶³⁸ Csíki, 2003: 393.; Kaposvári, 1975: 27.

áldozatvállalástól, pedig Magyarországon még abból is jutott, noha erről a zsidó vezetőket becsmérő írások tökéletesen elfeledkeznek.

Kevésbé ismert tény, de a nyilas hatalomátvétel kihirdetését követően Budapesten sor került egy cionista csoport fegyveres ellenállására, melyet csak néhány napos harc árán tudtak leverni a nyilas és német katonák. Az ellenállásban a környező országokból menekült túlélők, hazai cionisták és meghurcoltatásukba belefáradt egyszerű budapesti zsidó polgárok vettek részt. A „Kis Varsó” néven emlegetett józsefvárosi gettőlázadás három napig tartott, és német harckocsik lövedékei zúzták szét nemcsak a zsidó résztvevőit, hanem még az ellenállás emlékét is.⁶³⁹

A Kasztner-históriában Kolozsvár központi helyet foglal el. A vonat utasainak kiválogatása és az információmegosztás problematikája miatt Kasztnert és szorosan hozzá kapcsolódóan a helyi zsidó vezetést kritikák sora érte. Ebben a városban ismerték Kasztnert a legjobban, tudták, hogy a zsidó tanács első embere közeli kapcsolatban állt vele. A város adta a különvonat legnépesebb csoportját, miközben a közeli határon keresztül szökésre is lehetőség nyílt. Kasztner kritikusainak jó része rámutat arra, hogy a határ közelsége miatt és a Kolozsvárra Kasztnertől eljutott biztos információ tudatában a városban a felvilágosítás nyomán szervezett tömeges szökésnek valódi alternatívája létezett. Ahogy a történeti munkák bemutatták, a város zsidó vezetése valóban nem állt a helyzet magaslatán, kiváltképpen a gettósítás után, amikor is makacsul tartották magukat a Kenyérmező meséjéhez. Ennek ellenére kérdéses, hogy egy felvilágosítási kampány mennyiben járt volna eredménnyel. A városba szintén eljutott a lengyel zsidók deportálásának, legyilkolásának híre, ahogy azt Hegyi Ágnes megírta,⁶⁴⁰ de ezekre mégsem hallgattak. Az erdélyi, s így a kolozsvári zsidóság is vonakodott a Romániába való távozás gondolatától. Az illegális határátlépésért a

⁶³⁹ Adler, 2019: 27–39.; Számvéber, 2016: 391–396.; Pelle, 2017: 84.; Gazdag, 2021; Bartha, 2021: 140–147.

⁶⁴⁰ Hegyi, 2022: 157–158.

román hatóságok szigorú szankciókat helyeztek kilátásba, igaz az idő előrehaladtával egyre inkább megengedőbbé váltak.⁶⁴¹ A magyar határőrök ennél egyértelműbb bánásmódot alkalmaztak, akiket illegális határátlépésen kaptak, azokat haláltáborokba küldték vagy kivégezték.⁶⁴² Az erdélyi zsidóság tisztában volt a román állami antiszemitizmus hevességével, mivel a két világháború között több ízben átélte azt. Magyar részről illet 1944-ig nem, vagy csak elvétve tapasztaltak. Ezt tetézték a magyar sajtó által is sűrűn közölt hírek az 1940 után a romániai zsidóság ellen elkövetett atrocitásokról (gettósítás, pogromok és mészárlások).⁶⁴³ Ilyenképpen kijelenthető, hogy még egy lehetetlen számba menő sikeres felvilágosítás esetén sem valószínű, hogy néhány száznál többen menekültek volna Románia felé. Az erre tett esetleges kísérlet tömeges szökést nem eredményezhetett, de a kolozsvári vezetők mulasztásának gyötrő súlyán enyhíthetett volna. Az is kérdéses, hogy a német megszállás után a kolozsvári zsidó vezetők miért nem szövetkeztek a Budapestről kiküldött halucok tagjaival a határon való átjutásban (legalábbis a források alapján ilyen nem történt), miközben előbbieik (kiemelten Marton Ernő) már 1943-tól részt vettek ezek lebonyolításában, és 1944 áprilisában is keresték a módját nagyobb csoportok átjuttatásának.⁶⁴⁴

A Kasztner-ügyben a magyar és izraeli történészek kiegyensúlyozott narratívája áll szemben a – többnyire izraeli – hobbitörténészek, értelmiségiek narratívájával. Előbbieik álláspontja szerint Kasztner az akkori mozgástérben minden tőle telhetőt megtett, miközben persze hibákat követett el, rossz döntéseket hozott vagy naivságával segítette az SS tárgyalópartnereit. Miközben az utóbbiak, teret engedve érzelmeiknek prekoncepciókkal, ideológiai elfogultságtól vezérelve, sokszor történészi előképzettség nélkül – amely meggátolja

⁶⁴¹ Tibori, 2001: 80–81.

⁶⁴² SIHR, Tanúságtevők I., 4 doboz, H3c15. Weisz György Mordecháj visszaemlékezése. Dátum nélkül.

⁶⁴³ Nagy, 2014: 82., 90–91.

⁶⁴⁴ Faur, 2012: 83–84.; Tibori, 2001: 86–87.

a források szakszerű feldolgozását és történelmi kontextusban való vizsgálatot – támadják Kasztnert.

Mégis a történelemtudományok legkiválóbb képviselői közül is néhányan (Braham, Tibori Szabó) egy pontban felvetik Kasztner és a zsidó vezetők felelősségét. Egyik az információelhallgatás, ami miatt a magyar zsidók zsibbadt tudatlanságban szálltak fel a vagonokba. A magyar holokauszt történetírásában sokáig domináló állításnak ellentmondanak Bauer és Karsai nézetei, miszerint nemcsak a vezető réteg, hanem a zsidó tömegek is tudatában voltak a más országban lezajlott szörnyűségek jó részével, azonban vezetőikhez hasonlóan ezeknek nem adtak hitelt, vagy magukra nem vonatkoztatták. A másik gyakran hangoztatott ellenérv a társadalomföldrajzi sajátosságokat veszi alapul. Ezek szerint, ha el is fogadjuk, hogy Kasztner a kolozsvári gettóban – ahol befolyással és közvetlen kapcsolattal bírt – elhallgatta az általa ismert információkat, akkor sem magyarázza azt a tényt, hogy az ország többi gettójában ellenállás nélkül zajlott a deportálás. Ezekben pedig Kasztnernek vajmi kevés lehetősége lett volna a tömegeket engedelmességre kényszeríteni. A kritikusok ilyenkor rámutatnak a telefonálás opciójára, ami ismerve a zsidókat érintő korlátozásokat és az államvédelmi erők megfigyelő képességét, igen megmosolyogtató.

Braham véleménye mégsem rögzült véglegesen a magyar-zsidó történetírásban. A felszínre került új források, a zsidó vezetés szerepét átértelmező új nemzetközi tudományos művek⁶⁴⁵ valamint kollégáival folytatott viták hatására nemrégiben engedni látszott határozott álláspontjából. 2009-ben írt tanulmányában abbéli reményét fejezte ki, hogy Kasztnert a jövőben az áldozatok, nem pedig az elkövetők vagy a kollaboránsok között tartják számon.⁶⁴⁶ Kasztner védelmezői ezt a gesztust már nagyra értékelték.⁶⁴⁷ 2017-ben Magyarországon tartott utolsó előadásán pedig már azt is kijelentette, hogy a zsidó tanácsokat

⁶⁴⁵ Löb, 2010: 198–202.

⁶⁴⁶ Braham, 2009: 158.

⁶⁴⁷ Löb, 2010: 201.

megvezették, az akkori körülmények között pedig csak rossz döntések között választhattak.⁶⁴⁸ Az előadáson és a vele készült interjúkban ennél több is elhangzott: az általa sokszor leszólt, minden tekintetben bírált Kasztner a „*holokauszt áldozataként*” aposztrofálta. Kijelentését azzal a magyarázattal támogatta meg, hogy a szlovákiai Weissmandl rabbi és köre az ottani deportálások leállításában elért sikereiktől felbátorodva beszélték rá a magyar Mentőbizottságot a nációkkal való egyezkedésre. Később, mint kiderült a szlovákiai zsidók deportálásának leállítása nem a Wislicenynek fizetett húszezer dollár, hanem a náci politikai számítások hozadéka volt.⁶⁴⁹ Az újszerű kinyilatkoztatások annyiban veszítenek értékükből, hogy azok nem kerültek be az előadás leiratába.⁶⁵⁰

Következésképpen a holokauszt szakirodalom egésze elveti a Kasztner ellen a perben és utána megfogalmazott vádak többségét, legalábbis, ami a háború alatti cselekedeteire vonatkozik. Nem játszott össze a németekkel sorstársai legyilkolásában, nem hallgatta el az általa birtokolt információt a náci népirtásról, nem működött közre a gettósítás és deportálások levezénylésében, nem tévesztette meg a magyar zsidóságot. A mai napig Kasztnerről írt újság és ismeretterjesztő cikkek állításai, miszerint a történész szakma megosztott a kérdésben, nem állják meg a helyüket. A történész szakmában konszenzus uralkodik, miközben a szélesebb, a témában érdekelt közvéleménynek valóban eltérő az álláspontja. A mai Kasztner ellenes tábor Smuel Tamir, Benjamin Halevi, Ben Hecht és Hanna Arendt anakronisztikus érveire támaszkodik. A Kasztner és a zsidó tanácsok tekintetében a történészek között egyetértés uralkodik, miközben a magyar holokauszt okairól egymásnak élesen ellentmondó elméleteket fogalmaznak meg,⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Braham, 2017.

⁶⁴⁹ Székely János: Beszélgetés Randolph L. Braham holokausztkutatóval „Nyugalom, nem lesznek deportálások”. *Amerikai Magyar Népszava – Szabadság*, 2017. november 1., 14–15.; Karsai László: Orbán rendszere sem örök. *Népszava*, 2017. október 9., 5.

⁶⁵⁰ Braham, 2019: 273–286.

⁶⁵¹ Kovács, 2015: 13–38.

Néhány történész szinte teljesen azonosul Kasztner álláspontjával. Yehuda Bauert és Veszprémy László Bernátot lehetne ide sorolni, akik vállaltan hős zsidómentők közzé sorolják Kasztner, annak, minden személyes karakterhibája ellenére. Yehuda Bauer így vall álláspontjáról:

„Még mindig sok olyan ember van, aki szélsőséges álláspontot képvisel mindkét oldalon, akik vagy árulóként és kollaboránsként fogják látni őt, vagy pedig a mentések kimagasló hőseként – ami teljesen igaz. Nem vagyok biztos benne, hogy a vélemények annyira megváltoztak, de bizonyos szempontból inkább tényzerű bizonyítékokon kerültek előtérbe. Én nyilvánvalóan a köztes utat képviselem. De azt hiszem, Kasztner mentő volt. Nincs kétségem afelől. [...] Mint a holokauszt nagyon sok zsidó hőse esetében megítélésük nem fehér és nem fekete. Kasztner esetében azt mondanám, hogy fehér, sok szürke folttal.”⁶⁵²

A Kasztnerrel szemben sokat ismételt érvet, miszerint Becher és más tisztek mellett tett tanúvallomásai segítették a náci tiszteknek elkerülni a büntetést, a történészek sem vitatják. Még legnagyobb jóakarói sem tudták hitelesen megmagyarázni ezt a tettét. Nem mutatják kedvezőbb fényben a megfogalmazott motivációk sem. Szinte az összes lehetséges forгатókönyv azt feltételezi, hogy alantas szándékok vagy a kitűnni akarás vágya vezette. Kasztner pártolói, a vele szimpatizálók vagy történészek sem igazán tudtak napirendre térni a vallomások, valamint ennek későbbi letagadása fölött. A legelvakultabbak azt hangsúlyozzák, hogy adott szavát teljesítette. Az, hogy például Hans Jüttnernek milyen becsületszóval tartozott, ezekből a mentegetésekől nem derül ki. Magyarázatul a forrásoktól elrugaszkodott állítások sorát találták ki. Shoshana Ishoni-Barri állításai állnak a legszilárdabb lábakon, de elméletét ő sem tudta minden kétséget kizáróan bizonyítani.

⁶⁵² Reiniger–Elsby–Ochayon, 2021.

Néhány bekezdés erejéig szükséges kitérnünk a Kasztner ellen felhozott legsúlyosabb vádra, vagyis a magyar zsidók elárulására, még akkor is, ha ezt a nézetet a történész szakma teljesen elutasítja. Ez álláspont szerint anyagi ellenszolgáltatás, hatalmi becsvágy elérése és/vagy közeli ismeretségének megmentéséért cserében Kasztner előre megfontolt szándékkal és tudatosan, a nációkkal összejátszva vezette félre a magyar-zsidó vezetőket és a zsidó tömegeket.⁶⁵³ Ezekkel az érvelésekkel az a baj, hogy egy jól körülírt terv szerint végrehajtott eseménysort feltételeznek. A Mentőbizottság és más cionista csoportok holokauszt alatti működése azonban nem ilyen módon zajlott. A mentési tervek ad hoc módon születtek válaszul az adott zsidóellenes rendelkezésekre. A terveket általában egy másik esemény vágta keresztbe, újabb változtatásokra kényszerítve a szereplőkre. Kasztnerék ebben a kusza eseménytengerben, információmorzsák összeszedésével próbáltak lavírozni.

A Kasztner bűnösségét hangosan hirdetők előszeretettel hivatkoznak olyan holokauszt túlélők vallomásaira, akik meggyőződve állítják, hogy első kézből látták, amint Kasztner vagy bábjai hazudtak, félrevezették vagy elárulták családjukat. Ezt a gyakorlatot nagyon jól érzékelteti a kolozsvári túlélők és szemtanúk vallomásaiból készült Lőwy Dániel *Sárga csillag Kolozsváron* című könyve.⁶⁵⁴ A szerző a vallomásokat jellemzően a 2000-es években vette fel. Lőwy az alanyok holokauszt tapasztalataira volt kíváncsi, de szinte minden egyes esetben rákérdezett Kasztner személyére is, még akkor is, ha interjúalanyai nem érintették a témát. Természetesen minden interjúalanyak volt hozzáfűznivalója Kasztner személyéhez. A tények ilyen szintű utólagos racionalizálása többet mond az alany eseményeket követő megéléseiről, mintsem magáról az eseményről.⁶⁵⁵ Az utólagos értelmezések sem egy irányba

⁶⁵³ Bogdanor, 2013: 31–71.

⁶⁵⁴ Lőwy, 2017.

⁶⁵⁵ Gyáni, 2000: 130–139.

mutatnak, számos olyan túlélőt találunk, aki elutasítja a Kasztner ellen felhozott vádakat.⁶⁵⁶

A soához közelebbi – és ami még fontosabb – egyben a Kasztner-per előtti beszámolók vizsgálata egyáltalán nem támasztja alá a Kasztner és a zsidó vezetés elleni súlyos vádakat. Közvetlenül a háború után keletkezett tanúvallomások azt a holokausztkutatók által tett megállapítást erősítik, hogy a zsidóság pusztítása „közismert volt”. Némely túlélő egyenesen azt állította, hogy mindenki tudott róluk.⁶⁵⁷ Laczó Ferenc tanúságtételeket elemző tanulmányából az is kiderül, hogy sokaknak még a haláltáborok barakkjaiban is nehezebbre esett elhinni a gázkamrák valóságát.⁶⁵⁸ Vagyis az írás újra rávilágít, hogy nem az információ hiánya, hanem annak befogadása (internalizációja) okozta a problémát. Ezek alapján nehéz elhinni, hogy Kasztner és a zsidó vezetők felvilágosító kampánya – feltételezve, hogy megfelelő eszközök rendelkezésre álltak – meghozta volna a sokak által vizionált hatást.

A Kasztner-vita résztvevői sokszor szelektíven használják fel a visszaemlékezéseket. Akik a visszaemlékezések azon részét idézik, hogy az alanyok nem tudtak a gázkamrák létezéséről, kitűnő érvet szolgáltatnak a zsidó vezetők „bűnös hallgatásához”.⁶⁵⁹ Európa egyes részein, a náci megszállás alá került zsidók lemészárlásáról, deportálásáról Magyarországon terjedő „pletykákat” citálva pedig egyértelművé tehető, hogy a „magyar zsidóságnak nem volt szüksége felvilágosításra”.⁶⁶⁰ A személyes tanúságtételek ötvözésére lenne szükség, amelyből egy kettős állapot rajzolódik ki: információ rendelkezésre állott, miközben azt a zsidó lakosság szkeptikusan fogadta. Ebbe az elméletbe pedig számtalan kivételt is szükséges bekalkulálni. Bizonyára néhány zsidó közösségbe

⁶⁵⁶ Centropa, Cosmina Paul interjúja Kallós Miklóssal, 2004. március.

⁶⁵⁷ Horváth, 2016: 58.; Laczó, 2014b: 78.

⁶⁵⁸ Laczó, 2014b: 77–78.

⁶⁵⁹ Reichenthal, 2011a: 216–217.

⁶⁶⁰ Karsai, 2001: 265.

vagy társadalmi rétegbe nem érkeztek el a kósza hírek, mindamellett jó néhányan hitelt adtak a beszámolóknak.

Évek óta újságírók, történészek teszik fel a kérdést írásuk címében, hogy Kasztner Rezső áruló vagy zsidómentő volt. Véleményem szerint ez hibás megközelítés, mivel magát a kérdést is az itt bemutatott emlékezetpolitika torzító hatása formálja. Ha így közelítjük meg személyét, akkor szükségszerűen arra jutunk, hogy vagy az egyik vagy a másik szerepet töltötte be. Érdekesebb volna a történelmi kontextust, ezen belül a zsidó és cionista intézményeket, a zsidó társadalmat, a zsidó politikai-társadalmi csoportok kapcsolatát, illetve a cionisták mozgásterét vizsgálni, vagy a magyar és Európa más részein zajló zsidó ellenállást összehasonlítani. Ezen Kasztnerhez szorosan köthető témák részletes feldolgozásai közelebb vinnének az igazsághoz. Valószínűleg jobban megértenénk az eseményeket és a különböző személyek döntéseinek hátterét, mintsem hogy szükségtelen címkéket aggasztanánk rájuk. Az ebben a dolgozatban elemzett történészek többsége szerencsére ezen a kitaposott úton jár.

A Kasztner szerepéről megjelent vitairatok vagy éppenséggel pseudo-tudományos művek gyakran elkövetik a hibát, hogy a magyar holokausztot zsidó, cionista vagy akár a palesztinai zsidó közösség szemszögéből szemlélik. Ebben a zsidó-zsidó koordinátarendszerben annak eldöntése, hogy Kasztner milyen üzenetet adott át a zsidó tömegeknek nagyon is releváns felvetés, mivel az izraeli emlékezetpolitikában ez sarkalatos vitapontnak számít. Azonban a magyar holokauszt nemcsak a zsidó-zsidó viszonyban, hanem több tucatnyi dimenzióban zajlott, kezdve nemzetközi résztvevők, sajtó, magyar hatóságok, politika vezetés, vallási előljárók szerepétől egészen a nem zsidó lakosság magatartásáig. A magyar holokauszt komplexitását egy cionista vezető döntéseire redukálni nézetem szerint nem célravezető.

A zsidó vezetők bűneinek boncolgatása pedig akaratlanul is az igazi elkövetők felelősségének relativizálásához vezethet.⁶⁶¹

Kasztner mai napig tartó meghurcolásában az is közre játszik, hogy személye szimbólummá vált a cionizmust vagy a cionista baloldali politikai elitet Izraelen belül és kívül egyaránt támadni akarók számára. Nemcsak az Eichmann-nal kötött megállapodásra tudtak hivatkozni, hanem egy izraeli bíróság ítéletére is, amely kimondta, hogy ez a megállapodás az ördögtől való. Érdekes lista állítható össze azokból, akik Kasztnerrel példálózva támasztották alá saját világnézetüket: a cionista revizionista párttal szimpatizáló Ben Hecht filmrendező, a trockista, antiszemitizmussal is megvádolt Lenni Brenner író, vagy szintén trockista Jim Allan drámaíró, valamint kihagyhatatlanul, Paul Bogdanor, aki minden baloldali gondolkodó ellensége.

Mindebből adódik a kérdés, hogy lehet-e nemzeti hősként tekinteni Kasztner Rezsőre, beemelhető-e ő is az izraeli vagy magyar nemzeti panteonba? Egykori tanárom, Guszmán Gergely hősről alkotott definícióját átvéve kijelenthető, hogy *„a hős egy társadalmi csoport által dicsőített, morális értékekkel rendelkező illusztris személy, aki a csoport tagjai szerint sikeresen és tudatosan hajtott végre egy történelmi jelentőségű tettet a társadalom, a nemzet vagy az emberiség jóléte érdekében. Ezeket a bizonyos csoport által vélt értékeket és eredményeket attól függően lehet pozitívan és negatívan értékelni, hogy milyen kontextusban jelennek meg és kik gyakorolnak értékítéletet.”*⁶⁶² Azt is szükséges megjegyeznünk, hogy a hőst nem a bátor, vagy „hősiesség”

⁶⁶¹ Jó példa erre a magyar szélsőjobb oldali portál, a *Kurucinfo* egyik bejegyzése, amelyben a zsidó vezetők „bűnei” alapján kérdőjelezi meg a magyar politikai vezetés és intézmények felelősségét: „Braham fentebbi okfejtése a zsidók által oly előszeretettel alkalmazott kettős mérce ideáltipikus esete. Amennyiben ugyanis a zsidó tanács tagjai számára felmentést ad a körülmény, hogy az eutanázia korai előfutáraiként egyfajta »kegyes halálban« akarták részéssíteni nemzet- és hittestvéreiket, hiszen tudták, úgy sincs menekvés, ezért nem akartak zavargásokat előidézni, és hűen teljesítették a németek parancsait; nos, ezen gondolatmenet alapján kérdezzük: vajon miféle alapon nyilvánítják bűnösöknek a Zuroff-féle gazembereket a korabeli magyar állami hatóságok, intézmények személyi állományát, amikor csupán ők is a fentről kapott parancsot teljesítették, s nem tették kockára az életüket a deportálandó zsidókért, akiket saját vezetőik már régen elárultak és cserbenhagytak?” Lásd Lipusz Zsolt: Zuroff után szabadon: Elszámoltatták-e a holokauszt zsidó bűnöseit? *Kurucinfo*, 2013. augusztus 14.

⁶⁶² Guszmán, 2008: 263–264.

tettei teszik hőssé, hanem egy jól körülhatárolható politikai építkezés. Ebben a személy és annak cselekedete csak annyiban fontos, amennyiben azt egy adott politikai közösség a saját emlékezetpolitikai céljaira ki tudja használni, szem előtt tartva a nemzeti közösség identitásának megerősítését. Szenes Hanna nem azért, vagy jobban mondva nem csak azért lett Izrael hősnője, mert egy veszélyes küldetésre jelentkezett hazájáért és a zsidók megmentéséért, valamint életét áldozta az ügyért, hanem mert a háború után a politikai vezetésnek szüksége volt bátorságot megtestesítő női szimbólumra. Szenes hősképe tehát egy kidolgozott megemlékezési építkezés terméke.⁶⁶³ Hasonló módon történt ez a varsói gettólázadás esetében is.⁶⁶⁴ Miközben Goldstein Peretzre, Szenes ejtőernyőstársára és más gettólázadókra nem került a hősi köntös, pedig cselekedeteik nem maradtak el „hős” társaikétól.

Minden bizonnyal illik Kasztnerre a nemes célokért harcoló, de az ellenerőkkal való küzdelemben elbukó tragikus hős jelzője. Motti Lerner Kasztner egyértelműen ebbe a szerepbe helyezte: *„Számomra a tragikus hős mindig olyan személy, aki kétségségetlenül küzd egy nemes cél eléréseért, de kudarcot vall [...] Kasztner valójában olyan személy, aki kijelenti: embereket fogok menteni, annak ellenére, hogy menteni lehetetlenség. Ezért tragikus hős ő. Megpróbálta és kudarcot vallott.”*⁶⁶⁵ Heller Ágnes olvasatában Kasztner szintén tragikus hős:

„Ma nincsenek tragédiaírók, igaz tragikus hősök is kevesen, s ha vannak, azokról elfeledkezünk. Kasztner bátor volt és karizmatikus, ugyanakkor egyfajta kalandor is, mert aki nem volt egy kissé sem kalandor, nem vállalt volna annyi veszélyt s nem hitt volna ugyanakkor annyira önmagában és ügyében, mint ő tette. Több zsidót mentett meg 1944-ben, mint az összes híres zsidómentő diplomata (Wallenberg, Lutz és Perlasca) együttvéve, de még

⁶⁶³ Baumel, 1996: 521–546.

⁶⁶⁴ Meckl, 2008: 815–824.

⁶⁶⁵ Elhangzott a következő podcast előadásban: Setting the Past Free – Part One, 2020.

*azoknak szobrot állítottak, az ő nevének említése ma is gyanús.
S miért? Mert az a nép fordult ellene, amelynek számos tagját
megmentette.*⁶⁶⁶

Kasztner szerepének történeti vizsgálata bebizonyította, hogy személye, valamint tettei őt is érdekessé tennék ilyen hősi szerepre, azonban azt is megmutatták, hogy miért lehetetlen ennek beteljesülése. A per és a politikai csatározások következtében Kasztner egy negatív szimbólumként került az izraeli köztudatba, ráadásul a politikai baloldal uralmát jelképezi. A jelenleg domináns politikai jobboldal nem tud azonosulni azzal, amit Kasztner megtestesít (ellenséggel tárgyalás, kompromisszumkeresés, baloldaliság), így nem is valószínű, hogy személyét piedesztálra emelik – ahogy ezt már számos esetben ki is fejtették. Kasztner családja, barátai és megmentettjei, művészek, filmesek és néhány történész segítségével ezen hősi szimbólum megkonstruálására törekszenek, de állami beavatkozás nélkül, politikai ellenszélben a próbálkozás reménytelennek látszik. Úgy tűnik, nagyon sok ellenvéleménytől kísérve mégis sikerül elérniük, hogy személyét Izraelben a mentések általános diskurzusa és a zsidómentők közé helyezzék, de ahogy azt Dan Laor is megállapította, pozitív közmegítélését teljesen visszaállítani, még nem sikerült.⁶⁶⁷

Ha Kasztner hőssé emelésének lehetőségét számba vesszük, fontos felidézni, hogy a minden fél által elismert és megbecsült Komoly Ottót sem részesítették ilyen becsben. Valószínűleg nem is fogják, a magyar-zsidó vezetőkről szőtt polémiák miatt ennek kezdeményezését egyik politikus sem kísérelné meg. Az újabb történeti munkák farvizén megjelenő ismeretterjesztő irodalom, magas- illetve popkulturális adaptációk árnyalni látszanak a közvélemény Kasztnerről alkotott képét,⁶⁶⁸ de ez lassú folyamat. Elég abba belegondolnunk, hogy Motti

⁶⁶⁶ Heller, 2015: 245.

⁶⁶⁷ Laor, 2007: 209.

⁶⁶⁸ Politzer, 2021; Végső, 2007.

Lerner darabja óta már több mint 30 év telt el, ahogy szintén csak néhány éve került ki Kasztnerről magyarázó szöveg a Yad Vashemben. Porat könyvének, a *Killing Kasztner* című dokumentumfilmnek talán hasonló hatásai lesznek a jövőben. Mindeközben a Kasztner bűnösségét ismételtető ellenzők is bőven mozgásban vannak, akik még fordíthatnak a megítélés irányán. Az új történészi feltárások alapján készített népszerűsítő alkotások elérhetik, hogy Kasztner személyét végleg kiragadják az áruló bélyeg alól és visszahelyezzék a cionista mentők közé.

Mindent összevetve kijelenthetjük, hogy a hősi portrétól személye még messze áll, sőt még kulturális beágyazottsága sem számottevő. Ezen a téren minden bizonnyal komoly lehetőségek rejlnek, személyén és tevékenységén keresztül kompenzálható lenne a holokauszt alatti zsidó passzivitásról kialakult torz kép. Elég csak a filmes adaptációk többségére gondolnunk, amelyekben az erős, férfias keresztény/goj karolja fel és menti meg a gyenge, feminin zsidó karakterét (például Schindler listája). Igaz, hogy a Saul fia sikere a műfajban már változásokat idézett elő, a Mentőbizottság tevékenységén keresztül be lehetne mutatni a magyar holokauszt nagyon is aktív zsidó ellenállóit, beleszőve morális dilemmák árán hozott döntésiket.

Magyarországon 1989-ig a Kasztner-ügy nem kapott nagy nyilvánosságot, a magyar holokauszt (háttérbe szorított) emlékezetét így nem háborgatta. A háború után Lévai első könyvét és néhány cikket leszámítva nem a cionistákat, hanem a zsidó tanácsokat tették felelőssé a nációkkal való kollaborációért. Sőt Lévai második könyvének, későbbi publicisztikáinak és Zsolt Béla tevékenységének köszönhetően Kasztner inkább pozitív figura benyomását kelthette az olvasókban. A Rákosi-korszakban a holokauszt témája, így a mentések is tabunak számítottak. A Kádár-korszakban Kasztner ügyét mellékesen felhasználták az Eichmann-per kapcsán a cionizmus diszkreditálására, de ebből nem alakult ki általános nézet. Mindeközben a zsidó közéletben a Kasztner mentéseiről ritkán, de pozitívan írtak és beszéltek. A Kasztner-história

összességében háttérbe szorult, nem kapott széles körű nyilvánosságot, így nem kísérték heves indulatokkal tarkított összetűzések. Az államszocializmus bukása után, néhány dicsőítő (például Nagy Sz. Róbert) és becsmérlő (például Fischer István) megszólalás mellett, elkezdődhetett a téma szakszerű, érzelemmentes feldolgozása. Magyarország történeti diskurzusában Kasztner személye és tetteinek megítélése, néhány vitás pontot leszámítva, egységesnek mondható.⁶⁶⁹

A közbeszédben néhányan napjainkig számon kérik a zsidó tanácsokon és Kasztneren a magyar zsidók halálát, mint írják, tetteik szándékosan vagy óhatatlanul is ezrek, százezrek életébe kerültek. Rossz stratégiákról, hibás döntéseikről vagy egyesek becsstelen indítékairól valóban érdemes és szükséges beszélni, mivel ezekből is kijutott. Ezt a citált történeti munkák is elismerik. Visszatetszést kelt mégis, hogy azon zsidó vezetők felelősségéről, akik az első adandó alkalomkor elmenekültek, cserbenhagyva közösségüket nem szokás beszélni. Ez valamiképpen érthető, mivel „kevesebb hibát” halmoztak fel helyben maradt társaiknál. Freudiger Fülöp a németekkel kötött különalku nyomán beteljesített szökését a háború után még szégyenteljesnek találták,⁶⁷⁰ ma csak néhány a témával foglalkozó könyv említi az esetet. Még kevesebb szó esik a zsidó tanácsi posztjáról hamar lemondó és bujkálást választó Samu Kahán-Franklról. A szatmári ortodox hitközség elnöke Freund Szender lefizette az SS biztonsági rendőrség Nagyváradra beosztott parancsnokát és így jutott át a román-magyar határon a gettózás előestéjén.⁶⁷¹ A kolozsvári Mentőbizottság tagjai, Hátszegi Ernő vagy Weinberger rabbi közösségüket hátrahagyva menekültek.⁶⁷² Joel

⁶⁶⁹ Az állítással nem mindenki ért egyet, Frojimovics Kinga szerint azonban pont az ellenkezője igaz. Lásd Noé bárkája, 2008.

⁶⁷⁰ Karsai–Molnár, 2013: 46.; Katona, 1946: 353.

⁶⁷¹ Katona, 1946: 130.

⁶⁷² Marton Ernő szintén a román-magyar határon menekült, azonban ő jóval a gettósítás után (addig a Zsidó Kórházban bujkált), és kimondottan azzal a Komoly Ottótól kapott utasítással, hogy Bukarestben próbálja a magyar zsidóságot segíteni. Marton, Hátszegivel vagy Weinbergerrel szemben valóban a román fővárosban maradt, régi politikai kapcsolatai valamint cionista bajtársai segítségével diplomáciai

Teitelbaum szintén a román-magyar határ román oldalára igyekezett családjával, a pontatlan szervezés következtében került a kolozsvári gettóba, majd onnan valószínűleg Fischer József jóindulatából a különvonatra. Ebből a csoportból egyedül Weinberger került Braham célkeresztjébe, nem is elsősorban szökése, hanem alaptalan „mentési” dicsekvése miatt.⁶⁷³

Míg a holokausztt felbomlott társadalmi rendje magyarázattal szolgálhat a zsidó vezetők önmentéseire, addig az utókor szelektív megbélyegzésében már kevesebb rációt találunk. Az egykori zsidó vezetőknek nem volt kétségük afelől, hogy tetteiket az embermentés mérlegére helyezi az utókor. 1943 decemberében a magyar zsidóság felkarolását szem előtt tartva az ortodox és neológ irányzat összefogását szentesítő gyűlésen Samu Kahán-Frankl a következőt nyilatkozta: *„Amikor a Mindenható segítségével átvészelve a mai vészviharos időket, elkövetkezik a számonkérés napja, nem azt fogják kérdezni hitközségeink vezetőitől, hogy lokális feladataikat milyen eredménnyel és sikerrel oldották meg, hanem elsősorban azt fogják számon kérni, hogy milyen mértékben vettek részt testvéreink életének megmentésében! Mert itt életmentésről van szó”*.⁶⁷⁴ Úgy tűnik Kahán tévesen mérte fel a helyzetet, mert a túlélők nem a teljes hitközségi vezetésen kérték számon az életmentést, csak azokon, akik téves stratégiát követve bár, de a helyükön maradva tették kötelességüket.

A szelektív emlékezés a holokauszttágabb összefüggésében is tetten érhető. Más a nációkkal együttműködő, tárgyalásokba bocsátkozó cionisták vagy zsidó vezetők nem kerültek a közfigyelem középpontjába. Georg Kareski, Weissmandel rabbi,⁶⁷⁵ Háim Rumkowski sorstársaik megmentéséért, életkörülményeik jobbításáért Kasztnerhez nagyon hasonló megközelítést alkalmaztak. Eltérő módon, de mindannyian

nyomásgyakorlással, majd a túlélők segélyezésében jeleskedett. Lásd Vago, 1967: 155–173.; Olosz, 2021b.

⁶⁷³ Braham, 1998: 89–128.

⁶⁷⁴ Együtt az egész magyar zsidóság. *Magyar Zsidók Lapja*, 1943. december 16., 4.

⁶⁷⁵ Bauer, 1994: 79.

a nációkkal bocsátkoztak tárgyalásba, vagy vetették alá magukat azok akaratának. Nem is beszélve olyan zsidó vezetőkről, mint Mose Merin vagy Abraham Gancwajch, akik messze túllépték a morálisan elfogadható túlélési stratégiák korlátait. Ők valóban aktív kollaborációt vállaltak a Gestapoval. Mégis, Izraelben csak Kasztner felett ítélezett a közvélemény. Ez is bizonyítja, hogy Kasztner kidomborításának genezise a rágalmazási perre vezethető vissza, amelynek ítélete a mai napig tetten érhető a közbeszédben. A történeti kutatások eredményei még mindig nem hódították vissza az őket megillető helyet.

A kettős mérce harmadik megmutatkozási formája a mentések gyakorlati lebonyolítására vonatkoznak. Visszatérő vádló kérdések Kasztnerrel szemben, hogy miért őket, miért nem másokat, vagy miért nem több embert mentett. *„Ahelyett, hogy Kasztner megmentettjeinek számára kérdeznénk rá, azt kérdezik, hogy mennyi embert nem mentett meg. Ha ezt más kontextusban így fogalmaznánk meg, akkor egyetlen embernek sem adhatnánk oda a »Világ Igaza« kitiintetést”* – mondta a Magyarországról származó izraeli történész, Chava Baruch.⁶⁷⁶ Gaylen Ross hasonló véleményt fogalmazott meg, amikor a Kasztner szerepének ellentmondásos megítéléséről nyilatkozott: *„Állandóan Schindler listájáról beszélünk, de nem beszélünk arról a két millió lengyel zsidóról akit Schindler nem mentett meg. De amikor Kasztnerről beszélünk, mindig azokról esik szó, akiket nem mentett meg...”*⁶⁷⁷

Fontos leszögezni, hogy minden megnyilatkozás vagy történelmi munka ellenére sem lehet Kasztner és a Mentőbizottság mentéseit minden morális kétely fölé helyezni. Akik akkor nem jutottok fel a Kasztner-vonatra, vagy nem kerültek be a strasshofi transzportba azok nagy valószínűséggel meghaltak, és kiválasztások idején ezzel már az utaslisták összeállítói is tisztában voltak. A túlélők által átélt traumák miatt teljesen érthető a háború

⁶⁷⁶ Franziska Reiniger: Interviews with Professor Yehuda Bauer, Senior Historian, and Dr. Chava Baruch, International School, Yad Vashem – The Hungarian Tragedy in Retrospect. *Yad Vashem e-Newsletter for Holocaust Educators*, 2014/31.

⁶⁷⁷ Elhangzott a következő podcast előadásban: Setting the Past Free – Part Two, 2020.

után jelentkező reflexszerű bűnbakkeresés, ami részben Kasztner is érintette. Az eseményeket most már több évtizedes távolságból tudjuk vizsgálni, megítélésünket pedig talán már nem az akkori pszichológiai mozgató erők kellene hogy meghatározzák. Kasztner, a Mentőbizottság és a magyar-zsidó vezetés szerepét további kutatásoknak szükséges alávetni, mert megválaszolatlan kérdések bőven akadnak: Milyen morális dilemmát okozott Kasztner számára a tárgyalás? A Mentőbizottság felismerte a csapda helyzetüket, amelyben döntéseik a remélt siker mellett szükségszerűen kárt is okoztak? Az egyes településeken hogyan ítélték meg a túlélők a zsidó vezetőket közvetlenül a háború után?

A történelemtudománynak továbbra is behatóan kell vizsgálnia ezeket a problémákat, társadalomtudományi, pszichológiai, morálfilozófiai vagy más szempontok alapján. Kasztner személyének előtérbe helyezése csak további torzításokat eredményezhet. Az eddigi kutatások kétséget kizárólag bizonyították, hogy tekintet nélkül vallási vagy ideológiai irányzatokra a magyar-zsidó vezetés egésze egységes morális dilemmákkal találta szembe magát, majd a mentések folyamán hasonló kompromisszumokra és nehéz döntésekre kényszerültek, annak ellenére is, hogy eltérő stratégiákat követtek. Ezeknek a vizsgálódásoknak azonban nem szabad a tettesek és áldozatok közt húzódó felelősség határmezsgyét átlépni. Minden szaktörténésznek vagy akár laikus érdeklődőnek, aki a jövőben Kasztner és a magyar-zsidó vezetők történetét akarja megírni, megfontolandó Eli Rosenbaum⁶⁷⁸ szavai: *„Ideje abbahagyni a zsidók hibáztatását saját pusztulásukért, a náciak ölték meg a zsidókat, nem a zsidók saját sorstársaikat.”*⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ A náci háborús bűnösök felkutatásával foglalkozó Különleges Vizsgálati Hivatal (OSI, USA Igazságügyi Minisztérium) volt igazgatója. Szakértőként szerepelt a Killing Kasztner című filmben.

⁶⁷⁹ Gaylen Ross tolmácsolásában hangzott el a következő podcast előadásban: Setting the Past Free – Part Two, 2020.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (ANDJC) [Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár]

Fondul Comitetul Democratic Evreiesc [Demokrata Zsidó Bizottság fond].

Centropa

Cosmina Paul interjúja Kallós Miklóssal, 2004. március
<https://www.centropa.org/hu/biography/kallos-miklos>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

XIX-J-1-j – Magyar Külügyminisztérium TÜK iratai

Izrael 1945-1964

Moreshet Archive (MA)

D.1.5680 – Moór Zoltán levelezése

The Storchlitz Institute for Holocaust Research (SIHR)

Kasztner Rezső gyűjtemény, 18. doboz

Marton Ernő gyűjtemény, 23. doboz

Magyar gyűjtemény, 5. doboz

Tanúságtevők I., 4. doboz

United States Holocaust Memorial Museum (USHMM)

Kasztner Rudolf gyűjtemény

Yad Vashem Archive (YVA)

Record Group: P.31. Komoly Ottó gyűjtemény

Record Group: P.53. Kasztner Rezső hagyatéka

Record Group: O.84. Magyar zsidó közösségek gyűjteménye

Nyomtatott sajtóforrások

168 Óra, 1993–2000
A Hét Tükre, 1982
A Hét, 1957–1958
A Híd, 1965
A Jövő/ Az Idő, 1948–1955
Amerikai Magyar Népszava – Szabadság, 2017
Dávár, 1947–1948
Egység, 1946–1948
Előre, 1955–1958
Erdély, 1945–1947
Esti Hírlap, 1957
Független Magyarország, 1946
Háárec, 1993
Hácofé, 1945
Haladás, 1947–1948
Hasomér Hacair, 1948
Hatikva, 1949–1966
Hídő, 1979
Hitachdut Ole Hungaria Értesítő, 1945–1948
Izrael Hájom, 2018
Izraeli Képeslap, 1953–1959
Jewish Telegraphic Agency, 2016
Képes Figyelő, 1947
Kol Háoved [Munkás Szava], 1946
Kossuth Népe, 1945
Köztársaság, 1993
Ludas Matyi, 1945
Magyar Hírlap, 1994
Magyar Nemzet, 1946–2000
Magyar Zsidók Lapja, 1943
Makorrishon, 2011
Megújbodás – Töchija, 1945
Mifleget Hasomer Hacair, 1947–1948
Múlt és Jövő, 1952–1953
Népszabadság, 1961–2013
Népszava (Izrael) 1958
Népszava (Magyarország), 1960–2017
Neuste Nachrichten, 1945
Ország-Világ, 1961
Szabad Ifjúság, 1953
Szabad Nép, 1955
Szabad Szó, 1945
The Jerusalem Post, 2007
Új Élet, 1945–2020
Új Kelet, 1948–2020

Világ, 1945–1946
Világosság, 1945–1946
Yad Vashem Jerusalem, 2007
Zsidó Munkás, 1947
Zsidó Sorskérdések, 1946

Internetes sajtóforrások

A Kasztner-vonat ellentmondásos históriája. *Délmagyar.hu*, 2006. június 28.

<https://www.delmagyar.hu/szeged-es-kornyeke/a-kasztner-vonat-ellentmondasos-historiaja-356242/>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Amerikában nagy vihart kavart a Kasztner-film. *Valasz.hu*, 2009. október 8.

<http://valasz.hu/itthon/amerikaban-nagy-vihart-kavart-a-kasztner-film-25158>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Az igazság két oldala: A Kasztner-ügy. *Neokohn*, 2019. május 29.

<https://neokohn.hu/2019/05/29/az-igazsag-ket-oldala-a-kasztner-ugy-2/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Bauer, 1998

Yehuda Bauer. „Like Sheep To The Slaughter”? (Interview). Az interjút Amos Goldberg készítette. *Yad Vashem*, 1998. január 18.
https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20203856.pdf (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Berger, 2004

Joseph Berger: Egon Mayer, 59, Sociologist Who Dealt With Jewish Issues. *The New York Times*, 2004. január 31.
<https://www.nytimes.com/2004/01/31/nyregion/egon-mayer-59-sociologist-who-dealt-with-jewish-issues.html>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Eli Askhenazi: Lárisoná mákom hámodiná: Israel Kásztner honcá bgán beHáifá [Először az ország életében: Israel Kásztnerrel megemlékeztek egy parkkal Haifán]. *News Walla*, 2015. április 30.

<https://news.walla.co.il/item/2850451>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Falba zárt sorsok, levéltári kiállítás a Kasztner-vonatról. *Szombat*, 2019. június 21.

<https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/falba-zart-sorsok-leveltari-kiallitas-a-kasztner-vonatról?> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Franziska Reiniger: Interviews with Professor Yehuda Bauer, Senior Historian, and Dr. Chava Baruch, International School, Yad Vashem – The Hungarian Tragedy in Retrospect. *Yad Vashem e-Newsletter for Holocaust Educators* 2014/31.

<https://www.yadvashem.org/education/newsletter/31.html>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Hiller Kuttler: At an Israeli moshav, filling in the blanks on a WWII rescue effort. *Jewish Telegraphic Agency*, 2016. március 20.

<https://www.jta.org/2016/03/20/lifestyle/at-an-israeli-moshav-filling-in-the-blanks-on-a-wwii-rescue-effort>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Holocaust survivors oppose Michaeli's invitation to Yad Vashem's program. *The Jerusalem Post*, 2019. május 1.

<https://www.jpost.com/israel-news/holocaust-survivors-oppose-michaelis-invitation-to-yad-vashems-program-588375>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Iriit Tel-Aviv dáhátá ethádium kriát rehov ál sem Kasztner. [A tel-avivi városi tanács elnapolja a Kasztnerről elnevezendő utca tárgyalását]. *Háárec*, 1993. augusztus 19. <https://rotter.net/forum/gil/5418.shtml#7>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kasztner Archives to be Presented to Yad Vashem. *Yad Vashem Press Releases*, 2007. július 19.

<https://www.yadvashem.org/press-release/19-july-2007-08-48.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kasztner tíz megmentett családja. *Szombat*, 2020. június 30.

<https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/kasztner-tiz-megmentett-csaladja?> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Krausz Street Named After Savior of 40,000 Jews. *The Jewish Link*, 2015. augusztus 27.

<https://thejewishlink.com/krausz-street-named-after-savior-of-40000-jews/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Lipusz Zsolt: Zuroff után szabadon: Elszámoltatták-e a holokaust zsidó bűnöseit? *Kuruc.info*, 2013. augusztus 14.

<https://kuruc.info/r/9/116322/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Noé bárkája. *Szombat*, 2008. szeptember 27.

<https://szombat.org/hirek-lapszemle/549-noe-barkaja-izraeli-es-magyar-tortenesz-a-kasztnerhagyatekrol> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Marissa Newman: In first, Kastner honored at Knesset Holocaust Remembrance Day event. *The Times of Israel*, 2018. április 12.

<https://www.timesofisrael.com/in-first-kastner-honored-at-knesset-holocaust-remembrance-day-event/>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Micháeli, 2022

Meráv Micháeli Kneszet beiktatási beszéde. A beszéd felvétele: https://www.youtube.com/watch?v=JF7CZFbwzsQ&ab_channel=MeravMichaeli (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Száára... [Vihar Kasztner Rezső megemlékezése miatt]. *Izrael Hájom*, 2018. április 4.

<https://www.israelhayom.co.il/article/548361>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Száára be Hájfá... [Vihar Haifán]. *Makorrishon*, 2011. június 4.

<https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/54/ART2/247/385.html>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Filmek, podcastek

A Kasztner-vonat. Radó Gyula, 2006.

A film elérhetősége:

I. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=5S9zTnOZ3e8>,

II. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=idBdSQnRAA4>,

III. rész:

<https://www.youtube.com/watch?v=zruPRU66RgQ&t=1057s>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Killing Kasztner: The Jew who Dealt with the Nazis. Gaylen Ross, 2008.

A film elérhetősége:

<https://www.youtube.com/watch?v=HF4txxMNT4o>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Weboldal: <http://www.killingkastner.com/>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Mishpát Kasztner [Kasztner-per]. Uri Barbash, 1994. A film elérhetősége

héber nyelven: https://www.youtube.com/watch?v=fmZ_thkphN4

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Setting the Past Free. BBC The Documentary.

Part One: <https://www.bbc.co.uk/programmes/p03qzz8d>

Part Two: <https://www.bbc.co.uk/programmes/p03t0m84>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

További internetes források

A Kasztner's Crime című könyv bemutató honlapja.

<http://www.kasztnerscrime.com/>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

A Tanúvallomások Háza (Há Beit Háádut).

<https://www.beit-haedut.org.il/en/museum>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Ayala Nedivi honlapja.

<http://ayalanedivi.co.il/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Budapest-Bergen-Belsen-Svájc weboldal.

<https://bparchiv.hu/hirek/budapest-bergen-belsen-svajc-kasztner-vonat-fovarosi-utasai>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kasztner megemlékező weboldal.

<http://kasztnermemorial.com>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Merav Micháeli Kneszet beiktatási beszéde.

https://www.youtube.com/watch?v=JF7CZFbwzsQ&ab_channel=MeravMichaeli (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Merav Michaeli. *Twitter*, 2017. április 24.

<https://twitter.com/meravmichaeli/status/856496773778505731?lang=en> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Paul Bogdanor honlapja.

<http://www.paulbogdanor.com/about.html>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Randolph L. Braham előadása a magyar holokausztról, 2017. október 3.

<https://www.youtube.com/watch?v=XgcYm2odbkA>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Zsidó ellenállás Magyarországon a vészkorszakban. 2018. november 6.
Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár honlapja.
<https://veritasintezet.hu/hu/esemenytar/2270-zsido-ellenallas-magyarorszag-a-veszkorszakban>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Szakirodalom

A Hasomér Hacair a zsidó ellenállási mozgalomban, 1942–1944, 1948
A Hasomér Hacair a zsidó ellenállási mozgalomban, 1942–1944.
Budapest, Hasomér Hacair – Borochoy Kör, 1948.

A varsói hősök emlékére, 1946
A varsói hősök emlékére. Budapest, Haoved Szocialista Cionista Munkásmozgalom, 1946.

Abraham, 2000
David Abraham: Where Hannah Arendt Went Wrong. *Law and History Review* 2000/3. 607–612.

Abramson, 1998
Glenda Abramson: *Drama and Ideology in Modern Israel*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Adler, 2019
Adler Tamás: Józsefvárosi zsidó ellenállás. *Kommentár* 2019/1. 27–39.

Arendt, 2000
Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. Budapest, Osiris, 2000.

Aronson, 2001
Shlomo Aronson: Israel Kasztner: Rescuer in Nazi-Occupied Europe, Prosecutor at Nuremberg, and Accused at Home. In: Smuel Almog (szerk.): *The Holocaust: The Unique and Universal*. Jerusalem, Avraham Harman Institute of Contemporary Jewry–The Hebrew University, 2001. 1–47.

Bárd, 2019
Bárd Károly: Mérlegen a felfoghatatlan. A büntetőjog esélyei. In: Kőbányai János (szerk.): *Heller Ágnes-ünnep / 90*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2019. 173–204.

Bar-On, 2004

Daniel Bar-On: A Socially and Historically Contextualised Psychoanalytic Perspective: Holocaust Survival and Suffering. In: Chamberlayne Prue – Bornat Joanna – Ursula Apitzsch (szerk.): *Biographical Methods and Professional Practice: An International Perspective*. Bristol, Policy Press, 2004. 101–113.

Bartha, 2021

Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2021.

Bauer, 1979a

Yehuda Bauer: The Judenrate – Some Conclusions. In: Israel Gutman – Cynthia J. Haft (szerk.): *Patterns of Jewish leadership in Nazi Europe, 1933–1945: proceedings of the Third Yad Vashem International Historical Conference, Jerusalem, April 4-7, 1977*. Jerusalem, Yad Vashem, 1979. 165–171.

Bauer, 1979b

Yehuda Bauer: Forms of Jewish Resistance During the Holocaust. In: Yehuda Bauer: *The Jewish Emergence from Powerlessness*. Toronto, University of Toronto Press, 1979. 26–40.

Bauer, 1994

Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven, Yale University Press, 1994.

Baumel, 1996

Judith Tydor Baumel: The Heroism of Hannah Senesz: An Exercise in Creating Collective National Memory in the State of Israel. *Journal of Contemporary History* 1996/3. 521–546.

Baumel, 2002

Judith Tydor Baumel: Founding Myths And Heroic Icons: Reflections On The Funerals Of Theodor Herzl And Hannah Szenes. *Women's Studies International Forum* 2002/6. 679–695.

Benoschofsky–Karsai, 2017

Benoschofsky Ilona – Karsai Elek (összeáll.): *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 2. 1944. május 15. – 1944. június 30. A budapesti zsidóság összeköltöztetése*. Budapest, Balassi Kiadó, 2017.

- Besemerer, 2016
 John Besemerer: Captain Witold Pilecki between Hitler and Stalin.
 In: John Besemerer: *A Difficult Neighbourhood: Essays on Russia and East-Central Europe since World War II*. Canberra, ANU Press, 2016.
 63–78.
- Bilsky, 1998
 Leora Bilsky: Történetmondók versenye és az Eichmann-per. *Múlt és Jövő* 1998/4. 55–69.
- Biss, 1966
 Andreas Biss: *Der Stopp der Endlösung: kampf gegen Himmler und Eichmann in Budapest*. Stuttgart, Seewald, 1966.
- Biss, 1975
 André Biss: *A Million Jews to Save: Check to the Final Solution*. New York, Barnes, 1975.
- Bódog, 1995
 Bódog Gyula: A magyarországi zsidóság önmentési mozgalma a holocaust. *Valóság* 1995/6. 63–72.
- Bogdanor, 2016a
 Paul Bogdanor: *Kasztner's Crime*. New Brunswick, Transaction Publisher, 2016.
- Bogdanor, 2016b
 Paul Bogdanor: An Antisemitic Hoax: Lenni Brenner on Zionist 'Collaboration' With the Nazis. *fathom*, 2016. június 9.
<https://fathomjournal.org/an-antisemitic-hoax-lenni-brenner-on-zionist-collaboration-with-the-nazis/>
 (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Bogdanor, 2017
 Paul Bogdanor: Misleading Criticisms of Kasztner's Crime: a Reply to Paul Sanders. *Jewish News*, 2017. január 8.
<https://blogs.timesofisrael.com/misleading-criticisms-of-kasztners-crime-a-reply-to-paul-sanders/>
 (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Bogdanor, 2018
 Paul Bogdanor: Silencing Auschwitz Survivors: the Ongoing Kasztner Scandal. *Jewish News*, 2018. február 20.
<https://blogs.timesofisrael.com/grand-inquisition-or-historiography-paul-bogdanors-take-on-kasztner/>
 (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

- Bohus, 2015
Kata Bohus: Not a Jewish Question? The Holocaust in Hungary in the Press and Propaganda of the Kádár Regime during the Trial of Adolf Eichmann. *Hungarian Historical Review* 2015/3. 737–772.
- Bőhm, 2001
Bőhm Ágnes: A holokauszt tabutémái. *Élet és Irodalom* 2001/20.
<https://www.es.hu/cikk/2003-02-19/bohm-agnes/a-holokauszt-tabutemai.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Bőhm, 2009
Bőhm Ágnes: A lezáratlan Kasztner-ügy. *Mazsibisz*, 2009. március 28.
<https://mazsibisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/hirek-lapszemle/a-lezaratlan-kasztner-ugy> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Bőhm, 2017
Bőhm Ágnes: Kasztnerről – Budapesten. *Új Kelet online*, 2017. július 6.
<https://ujkelet.live/2017/07/06/kasztnerrol-budapesten/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Braham, 1981
Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*. New York, Columbia University Press, 1981.
- Braham, 1997a
Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. I–II. kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997.
- Braham, 1997b
Randolph L. Braham: Erdély zsidósága: opportunisták történelmi beszámolóik. *Korunk* 1997/10. 131–138.
- Braham, 1998
Randolph L. Braham: *Román nacionalisták és a holocaust*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1998.
- Braham, 2004
Randolph L. Braham: Mentőakciók Magyarországon. Mítoszok és valóság. *Századok* 2004/6. 1393–1415.
- Braham, 2009
Randolph L. Braham: The Kasztner Case: the Historical Context. In: Randolph L. Braham (szerk.): *The Holocaust: Essays and Documents*. New York, Columbia University Press, 2009. 137–158.

- Braham, 2010
 Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt bibliográfiája*. I–II. kötet Budapest, Park Könyvkiadó, 2010.
- Braham, 2019
 Randolph L. Braham: A holokauszt Magyarországon. Kritikai elemzés. In: Randolph L. Braham (szerk): *Tanulmányok a holokausztról X*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2019. 273–286.
- Brand, 2020
 Daniel Brand: *Trapped by Evil and Deceit: The Story of Hansi and Joel Brand*. Boston, Academic Studies Press, 2020.
- Brand–Brand, 1960
 Joel Brand – Hansi Brand: *Hásátán véhánefes [A sátán és lélek]*. Tel Aviv, Ladori, 1960.
- Breitman, 1996
 Richard Breitman: Himmler and Bergen-Belsen. *The Journal of Holocaust Education* 1996/2–3. 72–84.
- Breitman–Aronson, 1992
 Richard Breitman – Shlomo Aronson: The End of the “Final Solution”? Nazi Plans to Ransom Jews in 1944. *Central European History* 1992/2. 177–203.
- Brenner, 2004
 Lenni Brenner: *Zionism in the Age of the Dictators*. London, Croom Helm, 2004.
- Cesarani, 1987
 David Cesarani: The Perdition Affair. *Jewish Quarterly* 1987/1. 6–9.
- Cesarani, 2006
 David Cesarani: *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a „Desk Murderer”*. Cambridge, Da Capo Press. 2006.
- Cohen, 1981
 Asher Cohen: He-Halutz Underground in Hungary: March–August 1944. *Yad Vashem Studies* 1981. 247–268.
- Cohen, 1984
 Asher Cohen: *Hámáhteret hábálucit be Hunháriá, 1942–1945 [A haluc ellenállás Magyarországon, 1942-1945]*. Haifa, University of Haifa, 1984.

- Cohen, 1986
Asher Cohen: *The Halutz Resistance in Hungary, 1942–1944*. New York, Boulder, 1986.
- Cohen–Wilke, 2002
Akiba Cohen – Jurgen Wilke: *The Holocaust and the Press: Nazi War Crimes Trials in Germany and Israel*. Cresskill, Hampton Press, 2002.
- Cohen, 2014
Boaz Cohen: 'The Difficulties of Creating a Holocaust Archive: Yad Vashem and Israel Kastner 1947–1948. *Jewish Culture and History* 2014/3. 173–187.
- Craps, 2014
Stef Craps: The Grey Zone. *Encyclopédie critique du témoignage et de la mémoire* 2014/118. 202–203.
<https://journals.openedition.org/temoigner/1266>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Csíki, 2001
Csíki Tamás: A miskolci zsidóság a Holocaust időszakában. Veres László – Viga Gyula (szerk): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40*. Miskolc, Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 2001. 335–345.
- Csíki, 2003
Csíki Tamás: A kassai zsidóság a Holocaust idején. In: Veres László – Viga Gyula (szerk): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 42*. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 2003. 387–398.
- Csonka, 2011
Csonka Laura: Az Eichmann-per magyarországi sajtóvisszhangja. In: Strausz Péter – Zachar Péter (szerk.): *Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről*. Budapest, Heraldika, 2011. 246–265.
- Csősz, 2014
Csősz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében*. Szolnok, ALUMNI Kiadó, 2014.
- Csősz, 2000
Csősz László: „Keresztény polgári érdekek sérelme nélkül”. Gettósítás Szolnokon 1944-ben. *Századok* 2000/3. 633–679.
- Dawidowicz, 1962
Lucy S. Dawidowicz: Perfidy, by Ben Hecht. *Commentary* 1962/3.
<https://www.commentary.org/articles/lucy-dawidowicz/perfidy-by-ben-hecht/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

- Dési, 2015
Dési János: Lévai Jenő Jeruzsálemben. *Múlt és Jövő* 2015/1. 76–86.
- Dinur B., 1957
Ben Zion Dinur: Problems Confronting Yad Vashem in its Work of Research. *Yad Vashem Studies* 1957. 7–30.
- Dinur D., 1987
Dov Dinur: *Kastner: Gilujim bádésim al báis upoálo [Kasztner: Új megvilágításban az ember és az ő megvalósításai]*. Haifa, Gastlit, 1987.
- Doroudian, 2014
Milad Doroudian: *Neither Hero, Nor Villain: Rudolf Kastner and the Cluj Ghetto Narratives*. Dissertation, University of British Columbia, 2014.
- Eldar–Tóth, 2019
Nurit Eldar – Tóth Sándor: Komoly Ottó. *Remény* 2019/2.
<https://remeny.org/remeny/2019-2-szam/nurit-eldar-dr-toth-sandor-izrael-komoly-otto/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Ember, 1974
Ember Mária: *Hajtűkanyar*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1974.
- Faur, 2012
Antonio Faur: *Un deceniu din existența evreilor bihoreni (1942–1952). Contribuții istoriografice și documentare [Egy évtized a bihari zsidók életéből (1942–1952). Historiográfiai és dokumentációs hozzájárulások]*. Cluj-Napoca, Mega, 2012.
- Fazekas, 2020
Leslie Fazekas [Csősz László (szerk.)]: *In Dreams Together: The Diary of Leslie Fazekas*. Toronto, The Azrieli Foundation, 2020.
- Féder, 2004
Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban*. Tel-Aviv, Eked Kiadó, 2004.
- Feldmájer, 2006
Feldmájer Péter: Mentegessük-e a zsidó tanács tagjait? *Remény* 2006/1.
<https://remeny.org/remeny/2006-tavasz-5766-adar-niszan-ijjar/dr-feldmayer-peter-mentegessuk-e-a-zsido-tanacs-tagjait/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Feldman, 2013

Yael S. Feldman: „Not as Sheep Led to Slaughter”? On Trauma, Selective Memory, and the Making of Historical Consciousness. *Jewish Social Studies* 2013/3. 139–169.

Finkelstein, 1958

Finkelstein Arnold Dávid: *Fénysugár a borzalmak éjszakájában. Kortörténet*. Tel-Aviv, A. Finkelstein, 1958.

Fischer, 2004a

Fischer István: Változatok pár ezer zsidóra. *Élet és Irodalom* 2004/18.

<https://www.es.hu/cikk/2004-05-03/fischer-istvan/valtozatok-par-ezer-zsidora.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Fischer, 2004b

Fischer István: Legendák és történelem. *Élet és Irodalom* 2004/28.

<https://www.es.hu/cikk/pdf/8040>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Fischer, 2008

Fischer István: Kalapáccsal? *Élet és Irodalom* 2008/36.

<https://www.es.hu/cikk/2008-09-07/fischer-istvan/kalapacccsal.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Fóris, 2017

Fóris Ákos: „A zsidók agyonlövése a megszállt területen köztudomású” Hírek a megszállt keleti területeken elkövetett tömeggyilkosságokról a magyar polgári szerveknél. *Eszmélet* 2017/115. 201–211.

Frey, 2011

Frey Dóra: Az Auschwitz-jegyzőkönyv. Egy még mindig kevésbé ismert történeti dokumentum. *Eszmélet* 2011/92. 123–136.

Friling, 2005

Tuvia Friling: *Arrows in the Dark: David Ben-Gurion, the Yishuv Leadership, and Rescue Attempts during the Holocaust*. I–II kötet. Madison, University of Wisconsin Press, 2005.

Fürstné Komoly, 1975

Fürstné Komoly Lea: Komoly Ottó (nátán Zeév) életutja. In: Galili G. Ervin (szerk.): *Tanúk vagyunk*. Tel-Aviv, Magánkiadás, 1975.

Frojimovics–Kovács, 2015

Kinga Frojimovics – Éva Kovács: Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945). *Hungarian Historical Review* 2015/3. 705–736.

Gadó, 2009

Gadó János: Kasztner Rezső (emlékének) meggyilkolása. *Szombat*, 2009. augusztus 10. <https://www.szombat.org/politika/3871-kasztner-rezso-emlekenek-meggyilkolasa> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Gazdag, 2021

Gazdag Péter: Magyar fegyveres antifasiszta ellenállás: a Kis Varsó. *Mérce* 2021. február. 12. <https://merce.hu/2021/02/12/magyar-fegyveres-antifasiszta-ellenallas-a-kis-varso/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Geva, 2014

Sharon Geva: Wife, Lover, Woman: The Image of Hansi Brand in Israeli Public Discourse. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 2014/27. 97–119.

Gera, 1972

Gera György: *Terelőút*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1972.

Giladi, 1958

David Giladi: Magyar nyelvterületi újságírók a héber sajtóban. In: Züszman Alfréd (szerk.): *Tízéves Izráel: 1948-1958: [jubileumi évkönyv]*. Tel-Aviv, Idősebb Dolgozók Szövetsége, 1958. 163–165.

Golan, 2008

Mose Golan: *A Kasztner-ügy történelmi torzításainak jelentősége*. Budapest, OR-ZSE, 2008.

Gonda, 1992

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, Századvég Kiadó, 1992.

Guszmán, 2008

Guszmán Gergely: A nemzeti hős szerepe a poszt-koloniális nemzetépítésben. Az 1999-es indiai-pakisztáni háború hősei. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis: Nova series* 2008/35. 255–273.

Gyáni, 2008

Gyáni Gábor: Helyünk a holokauszt történetírásában. *Kommentár* 2008/3. 12–29.

- Gyáni, 2000
Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 128–144.
- Gyáni, 2016
Gyáni Gábor: A holokausz magyar emlékezete. In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, Kalligram, 2016. 186–199.
- Győri, 2009
Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2009.
- Hakohen, 2003
Devorah Hakohen: *Immigrants in Turmoil: Mass Immigration to Israel and Its Repercussions in the 1950s and After*. New York, Syracuse University Press, 2003.
- Haraszti, 2004
Haraszti György: Hős vagy áruló? *História* 2004/2–3. 20–21.
- Haraszti, 2005a
Haraszti György (szerk.): *Auschwitzi jegyzőkönyv*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2005.
- Haraszti, 2005b
Haraszti György: A kivételezettek vonata. Ismét a Kasztner-akcióról. *História* 2005/3. 38–39.
- Haraszti, 2014
Haraszti György: Az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)” habilitációs előadás tézisek. *Or-Zse.hu* 2014. https://www.or-zse.hu/phd/haraszti_habil_tezis.pdf (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Haraszti, 2020a
Haraszti György. A Kárpát-medencei zsidóság annotált kronológiája 1918 és 1945 között. *Múlt és Jövő* 2020/4. 36–45.
- Haraszti, 2020b
Haraszti György: Zsidó embermentők 1944/45-ben Ismerjük meg jobban őket! *Restancia*, 2020. július 27. <http://www.restancia.hu/kutatas/haraszti-embermentok1.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

- Hasian, 2004
Marouf Hasian: Collective Amnesias: The Rudolph Kastner Trial and Holocaust Consciousness in Israel, 1948–1955. *Southern Journal of Communication* 2004/2. 136–156.
- Hausner, 1984
Gideon Hausner: *Ítélet Jeruzsálemben*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.
- Hecht, 1961
Ben Hecht: *Perfidy*. Julian Messner, New York, 1961.
- Hegyí, 2002
Hegyí Ágnes: Információáramlás az információkorlátozás idején a holokausztról erdélyi dokumentumai alapján. In: Randolph L. Braham (szerk): *Tanulmányok a holokausztról. II.* Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 155–202.
- Hegyí, 2004
Hegyí Ágnes: Dés zsidó közösségének virágzása és hanyatlása. In: Randolph L. Braham (szerk): *Tanulmányok a holokausztról. III.* Budapest, Balassi Kiadó, 2004. 143–210.
- Heimer, 2019
Heimer György: Hős vagy áruló? (Kasztner Rezső lezáratlan tragédiája). *Népszava*, 2019. március 2.
https://nepszava.hu/3027402_hos-vagy-arulo-kasztner-rezso-lezaratlan-tragediaja (Utolsó letöltés: 2019. október 31.)
- Heller, 1994
Heller Ágnes: *Általános etika*. Budapest, Cserépfalvi, 1994.
- Heller, 2013
Heller Ágnes: Ilyen rettenetes helyzetben nincs jó döntés. *Népszabadság*, 2013. november 6.
http://nol.hu/kultura/20131106-banalisan_moralis-1424203
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Heller, 2015
Heller Ágnes: *Olvasónapló 2014–2015*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2015.
- Horowitz, 2017
Terry Fred Horowitz: *IMI: A Lifetime in the Days of the Family Mandel*. Washington, Library of the Holocaust, 2017.

Horváth, 2016

Horváth Rita: A tanúvallomástétel pszichológiai és társadalmi mechanizmusai a háború után. *Regio* 2016/2. 49–62.

Ishoni-Barri, 1997

Shoshana Ishoni-Barri: The Question of Kastner's Testimonies on Behalf of Nazi War Criminals. *Journal of Israeli History* 1997/2–3. 139–165.

Jablonczay, 2019

Jablonczay Tímea: Hivatalos amnézia és az emlékezés kényszere. A holokauszt női elbeszélései az 1960-as években. *Múltunk* 2019/2. 77–110.

Jelinek-Lőwy 2007

Jelinek Yeschayahu – Lőwy Dániel: Bereg vármegye. In: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park Kiadó, 2007. 243–282.

Kácsor, 2017

Kácsor Zsolt: Merav Michaeli: Minél több nő álljon elő az igazsággal. *Mazsihisz*, 2017. október 21.

<https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/merav-michaeli-minel-tobb-no-alljon-elo-az-igazsaggal>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kádár–Schmidt–Vági, 2014

Gábor Kádár – Christine Schmidt van der Zanden – Zoltán Vági: Defying Genocide: Jewish Resistance and Self-Rescue in Hungary. In: Patrich Henry (szerk.): *Jewish Resistance Against the Nazis*. Washington, D.C., Catholic University of America Press, 2014. 519–546.

Kádár–Vági, 2004a

Gábor Kádár – Zoltán Vági: *Self-Financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews*. Budapest–New York, Central European University Press, 2004.

Kádár–Vági, 2004b

Gábor Kádár – Vági Zoltán: A budapesti állandó holokausztkiállítás szinopszisa. *Múlt és Jövő* 2004/1–2. 26–30.

Kádár–Vági, 2009a

Gábor Kádár – Zoltán Vági: Compulsion of Bad Choices – Questions, Dilemmas, Decisions: The Activity of the Hungarian Central Jewish Council in 1944. In: András Kovács – Michael Miller (szerk.): *Jewish Studies at the Central European University V. 2005–2007*. Budapest, CEU Jewish Studies Project, 2008. 71–89.

Kádár–Vági, 2009b

Gábor Kádár – Zoltán Vági: Kasztner's Train. *East European Jewish Affairs* 2009/2. 310–314.

Kádár–Vági, 2013

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2013.

Kádár–Vági–Csősz, 2013

Gábor Kádár – László Csősz – Zoltán Vági: *The Holocaust in Hungary Evolution of a Genocide*. Lanham, AltaMira Press – US Holocaust Memorial Museum, 2013.

Kaposi, 2013

Kaposi Dávid: Egy vitatott kószerságú gömböc – Ki volt Hannah Arendt? *Magyar Narancs*, 2013. október 19.

<https://magyarnarancs.hu/konyv/egy-vitatott-kosersagu-gomboc-ki-volt-hannah-arendt-87055>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kaposvári, 1975

Kaposvári Gyula: Nehéz napok. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. *Jászkunság* 1975/1–2. 21–28.

Karsai, 1990

Karsai László: Zsidósors Budapesten 1944-ben. *Kritika* 1990/11. 23–24.

Karsai, 1999

Karsai László: Lőni vagy túlélni? *Beszélő* 1999/7–8. 104–115.

Karsai, 2001

Karsai László: *Holokauszt*. Budapest, Pannonica, 2001.

Karsai, 2004

Karsai László: A végzetes esztendő: 1942 a magyar diplomaták jelentéseiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 2004/3. 859–885.

Karsai, 2005

László Karsai: Could the Jews of Hungary have Survived the Holocaust? New Answers to an Old Question. In: András Kovács – Michael L. Miller (szerk.): *Jewish Studies at the Central European University IV. 2003–2005*. Budapest, CEU Jewish Studies Project, 2005. 63–78.

Karsai, 2014a

Karsai László: A holokausztról szóló információk a magyar sajtóban 1941–1944. *Századok* 2014/6. 1365–1374.

Karsai, 2014b

Karsai László: A végső döntésképtelenség. *Századok* 2014/1. 183–200.

Karsai–Molnár, 2004

Karsai László – Molnár Judit: Kasztner Rezső – hős vagy áruló? *Élet és Irodalom* 2004/20. <https://www.es.hu/cikk/2004-05-17/karsai-laszlo-molnar-judit/kasztner-rezso-hos-vagy-arulo.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Karsai–Molnár, 2008

Karsai László – Molnár Judit: Kasztner Rezsőről. *Élet és Irodalom* 2008/39. <https://www.es.hu/cikk/2008-10-02/karsai-laszlo-molnar-judit/kasztner-rezso-rol.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Karsai–Molnár, 2013

Karsai László – Molnár Judit: *The Kasztner Report: The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*. Jerusalem, Yad Vashem, 2013.

Katona, 1946

Katona Béla: *Várad a viharban*. Nagyvárad, Teala Kórháztámogató Egyesület, 1946.

Katz, 2006

Jakov Katz: A magyar zsidóság kivételessége. In: Varga László (szerk.): *A zsidóság a dualizmus kori Magyarországon*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2006. 33–39.

Keren 1955

Moshe Keren: *A nagy per, amely még nem ért véget: a Kasztner-ügyről*. Haaretz kiadása, [1955]

Keren-Kratz, 2014

Menachem Keren-Kratz: Hast Thou Escaped and Also Taken Possession? The Responses of the Satmar Rebbe – Rabbi Yoel Teitelbaum – and his Followers to Criticism of his Conduct During and After the Holocaust. *Dapim: Studies on the Holocaust* 2014/2. 97–120.

Kisantal, 2020

Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészidőszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020.

Kitchens, 1994

James Kitchens: The Bombing of Auschwitz Reexamined. *The Journal of Military History* 1994/2. 233–266.

Koch, 2009

Ed Koch: „Kasztner” Makes an Impact Once Again. *The Atlantic*, 2009. október 26.

<https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2009/10/-kastner-makes-an-impact-once-again/29078/>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Kolb, 2019

Jenő Kolb [Thomas Rahe – Lajos Fischer (szerk.)]: *Glaube an den Menschen. Bergen-Belsen-Tagebuch*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2019.

Kolb, 2021

Kolb Jenő [Thomas Rahe – Fischer Lajos (szerk.)]: *»Hit az emberben« Bergen-belsen napló*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2021.

Komoly, 2017

Thomas Komoly: Most Misleading Book about the Hungarian Shoa. *The Times of Israel*, 2017. augusztus 22.

<https://blogs.timesofisrael.com/most-misleading-book-about-the-hungarian-shoa/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Komoly, 2018

Thomas Komoly: Distorting the Holocaust in Hungary. *Tablet*, 2018. március 19.

<https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/257386/distorting-the-holocaust-in-hungary>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Komoróczy, 2000

Komoróczy Géza: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- Kopel, 2019
Chesky Kopel: Rudolph Kastner and How History Becomes Midrash. *The Lehrhaus*, 2019. december 29.
<https://thelehrhaus.com/commentary/rudolph-kastner-and-how-history-becomes-midrash/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Kornis, 2019
Kornis Ottó: *Füst*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2019.
- Kovács, 2004
Kovács László: *Tanú vagyok. Életrajzi töredékek*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2004.
- Kovács, 2008
Kovács András: *A másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008.
- Kovács, 2013
Kovács Tamás: A Zsidó Tanácsok Magyarországon 1944-ben. *Rubicon* 2013/4. 74–49.
- Kovács, 2015
Kovács András: A magyar intencionalizmus. In: Randolph L. Braham – Kovács András (szerk.): *Holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2015. 13–38.
- Kovács, 2019
Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Budapest, Corvina Kiadó, 2019.
- Kőbányai, 2005
Kőbányai János: Auschwitz evangéliuma. In: Haraszi György (szerk.): *Az Auschwitz Jegyzőkönyv*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2005. 105–117.
- Kővágó, 2013
Kővágó Sarolta: Üvegház – üvegsziget: Budapest, V. kerület, Vadász utca 29. *Tanulmányok Budapest múltjából* 2013/38. 197–214.
- Kertész, 1975
Kertész Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.
- Krassó, 2004
Krassó Sándor: Négyezer pécsi száztíz napja. *Pécsi Szemle* 2004/2. 116–134.

Laczó, 2006

Laczó Ferenc: Szemtanúk, memoáírók, monográfusok: A holokaust korai feldolgozási módjairól. In: Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapiakig: A magyar holokaust 70 év távlatából*. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 355–171.

Laczó, 2014a

Laczó Ferenc: Alvilági társasutazások keresztúti állomásai A háborús évekbeli üldöztettség korai elbeszéléseiről. *Betekintő* 2014/3. 1–26.

https://epa.oszk.hu/01200/01268/00031/pdf/EPA01268_betekinto_2014_3_05.pdf (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Laczó, 2014b

Laczó Ferenc: Tanúságtételek a példátlanról Magyar zsidók beszámolóí a holokaust alapvető jellemzőiről 1945–1946-ból. *Századvég* 2014/74. 57–84.

Laczó, 2015

Laczó Ferenc: The Foundational Dilemmas of Jenő Lévai: on the Birth of Hungarian Holocaust Historiography in the 1940s. *Holocaust Studies* 2015/1–2. 93–119.

Laczó, 2018

Laczó Ferenc: The Excruciating Dilemmas of Ernő Munkácsi. In: Munkácsi Ernő – Nina Munk – Csósz László: *How It Happened: Documenting the Tragedy of Hungarian Jewry*. Montreal, McGill-Queen's University Press, 2018. xxiii–xlv.

Laczó, 2019

Laczó Ferenc: Munkácsi Ernő feloldhatatlan dilemmái. A holokaust magyar történetírásának kezdetei. *Élet és Irodalom* 2019/3.

<https://www.es.hu/cikk/2019-01-18/laczo-ferenc/munkacsi-erno-feloldhatatlan-dilemmai.html>

(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Laor, 1998

Dan Laor: Theatrical Interpretation of the Shoah: Image and Counter-image. In: Claude Schumacher (szerk.): *Staging the Holocaust: The Shoah in Drama and Performance*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998. 94–110.

Laor, 2007

Dan Laor: How Are We Expected to Remember the Holocaust? Szenes versus Kasztner. In: Doron Mendels (szerk.): *On Memory An Interdisciplinary Approach*. Bern, Peter Lang, 2007. 195–213.

Lappin-Eppel, 2011

Eleonore Lappin-Eppel: Deportations of Hungarian Jews to Austria (1944/45). In: András Kovacs – Michael Miller (szerk.): *Jewish Studies at the Central European University Vol. VII. 2009-2011*. Budapest, CEU Jewish Studies Project, 2011. 63–81.

Laqueur, 1955

Walter Laqueur: The Kasztner Case: Aftermath of the Catastrophe. In: Michael R. Marrus (szerk.): *The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews*. Westport, Meckler Publishing, 1989. 127–155.

Lévai, 1946

Lévai Jenő: *Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről*. Budapest, Officina, 1946.

Lévai, 1948

Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Budapest, Magyar Téka, 1948.

Lévai, 1961

Lévai Jenő: *Eichmann in Hungary*. Budapest, Pannonia Press, 1961.

Lévai, 1966

Lévai Jenő: *A fekete SS „fehér báránya”*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1966.

Levy, 1996

Richard Levy: The Bombing of Auschwitz Revisited: A Critical Analysis. *Holocaust and Genocide Studies* 1996/3. 267–298.

Liberman, 1964

Chaim Liberman: *The Man and His „Perfidy”*. Bloch Publishing Company, New York, 1964.

Linn, 2004

Ruth Linn: *Escaping Auschwitz: A Culture of Forgetting*. Ithaca–London, Cornell University Press, 2004.

Lipstadt, 1990

Deborah E. Lipstadt: America and the Holocaust. *Modern Judaism* 1990/3. 283–296.

Löb, 2008

Ladislau Löb: *Dealing with Satan: Rezső Kasztner's Daring Rescue Mission*. London, Jonathan Cape, 2008.

- Löb, 2009
Ladislaus Löb: *Megvásárolt életek. Kasztner Rezső vakmerő mentőakciója. Egy túlélő története*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2009.
- Löb, 2010
Ladislaus Löb: 'The Holocaust: Essays and Documents' (book review). *East European Jewish Affairs* 2010/2. 198–202.
- Löb, 2011a
Ladislaus Löb: *Rezső Kasztner: The Daring Rescue of Hungarian Jews: A Survivor's Account*. London, Random House, 2011.
- Löb, 2011b
Ladislaus Löb: Reply to Eli Reichenenthal's "Response to Ladislaus Lob's Review of The Holocaust: Essays and Documents, edited by Randolph L. Braham". *East European Jewish Affairs* 2011/1–2. 89–90.
- Lówy, 2015
Lówy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai*. Budapest, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2015.
- Lówy, 2005
Lówy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2005.
- Lówy, 2017
Lówy Dániel: *Sárga csillag Kolozsváron – Kortanúk emlékezései*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2017.
- Luban, 2001
David Luban: A Man Lost in the Gray Zone. *Law and History Review* 2001/19. 161–176.
- Major, 1965
Robert Major: About the „Rescue” of Hungarian Jewry in World War II. *Jewish Current*, 1965. december. 6–13.
- Makai, 1973
Makai György: *Izrael Állam és a cionizmus*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1973.
- Maltin, 2009
Stacey Maltin: Redeeming Kasztner. *Ynet*, 2009. április 13.
<https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3715335,00.html>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

- Maoz, 2000
Asher Maoz: Historical Adjudication: Courts of Law, Commissions of Inquiry, and “Historical Truth”. *Law and History Review* 2000/3. 559–606.
- Markovits, 2005
Markovits Zsolt: Frenkel Jenő szegedi főrabbi. *ORZSE Vallástudomány* 2005. <https://www.or-zse.hu/resp/mtud2005-markovics-frenkeljeno.htm> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Marrus, 1955
Michael R. Marrus: Jewish Resistance to the Holocaust. *Journal of Contemporary History* 1955/1. 83–110.
- Marton, 1943
Marton Ernő: *Palesztina és a nagyvilág*. Kolozsvár, Andrási Nyomda, 1943.
- Meckl, 2008
Markus Meckl: The Memory of the Warsaw Ghetto Uprising. *The European Legacy* 2008/7. 815–824.
- Mesés, 2001
Mesés Péter: Arendtről, Eichmannról, tényekről. *Élet és Irodalom* 2001/29. <https://www.es.hu/cikk/2003-03-19/-/arendtrol-eichmannrol-tenyekrol.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Mesterházi, 2009
Mesterházi Lili: A zsidó, aki az ördöggel tárgyalt (Interjú Kasztner Zsuzsival). *Origo*, 2009. április 2. <https://www.origo.hu/filmklub/20090401-a-zsido-aki-az-ordoggel-targyalt-kasztner-meggyilkolasa-interju.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Mi az igazság a Kasztner ügyben?, 1955
Mi az igazság a Kasztner ügyben? Tel-Aviv, Az Európai Zsidóság Pusztulásának Felderítésére Alakult Társadalmi Bizottság, [1955].
- Michman, 2005
Dan Michman: A Zsidó Tanács - a magyar helyzet új szempontok tükrében. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokausz Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 247–257.
- Michman, 2008
Dan Michman: *Holokausz és történetírás*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

Middleton-Kaplanl, 2014

Richard Middleton-Kaplan: The Myth of Jewish Passivity. In Patrick Henry (szerk.): *Jewish Resistance Against the Nazis*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press. 2014. 3–26.

Molnár, 2000a

Molnár Judit: A Zsidó Tanácsok megalakulása – cionista szemmel (Dr. Kahán Niszon visszaemlékezése). In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000. 157–182.

Molnár, 2000b

Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai. In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000. 183–198.

Molnár, 2000c

Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20 – július 7). In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000. 131–156.

Molnár, 2004

Molnár Judit: A magyar királyi csendőrség és a holokauszt. *Hadtörténelmi Közlemények* 2004/3. 927–946.

Molnár, 2013

Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben. *Századok* 2013/1. 107–130.

Molnár, 2022

Molnár Judit: Molnár Judit Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai. In: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Szeged–Strasshof–Szeged: Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról. 1944–1947*. Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2022. 17–26.

Moór, 1963

Moor Z. Y. [Moór Zoltán]: *Budapest 1944, a magyar zsidóság sorsa a második világháborúban*. [Quaryat Haim], Magánkiadás, 1963.

Mordecháj, 1970

Mordecháj Ariéli: *Komoly Ottó Nátán: 1892–1945: kávim lidmuto [Komoly Ottó 1892-1945: a karaktere vonalai]*. Kfár-Glükson, Bét Marton, 1970.

Mucsi, 2010

Mucsi László: Az Eichmann-per a magyar sajtóban. *Történeti Tanulmányok* 2010/18. 223–240.

Munkácsi, 1947

Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? – Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Budapest, Renaissance, 1947.

Munkácsi, 1996

Munkácsi Krisztina: Berend Béla főrabbi népbírósi pere. *Századok* 1996/6. 1525–1552.

Nagy, 2004

Nagy Ferenc (szerk.): *A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Forrásközlés*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2004.

Nagy Sz., 1995

Nagy Sz. Péter: *A Kasztner akció 1944*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 1995.

Nagy Sz., 2004

Nagy Sz. Péter: Kasztner Rezső – hős! *Élet és Irodalom* 2004/28.
<https://www.es.hu/cikk/2004-07-12/nagy-sz-peter/kasztner-rezso-hos.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Nagyi, 2014

Nagyi Enikő Orsolya: Mit tudhatott az észak-erdélyi magyar lakosság a zsidóellenes intézkedésekről? A kolozsvári magyar sajtó (1940–1944) összehasonlító vizsgálata. In: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VI*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2014.

Nedivi, 2015

Ayala Nedivi: *Bejn Krausz vé Kasztner [Krausz és Kasztner között]*. Jerusalem, Carmel Kiadó, 2015.

Néző, 2004

Néző István: A kisvárdai zsidóság 1944 tavaszán. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2004/2. 196–213.

- Nicosia, 1996
Francis R. Nicosia: Review of Yehuda Bauer. Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945. *The American Historical Review* 1996/2. 519–520.
- Novák, 1998
Novák Attila: Cionizmus érett korban. *Múlt és Jövő* 1998/2–3. 89–106.
- Novák, 2000
Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2000.
- Novák, 2004
Novák Attila: Egy „ismeretlen” a magyar vészkorszak nyitányáról. *Beszélő* 2004/6. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-%E2%80%9Eismeretlen%E2%80%9D-a-magyar-veszkorszak-nyitanyarol> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Novák, 2007
Novák Attila: Ellenállás vagy önmentés? Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok* 2007/1. 143–166.
- Novák, 2020a
Novák Attila: *Ideológia és önazonosság – Az 1953-as budapesti cionista per*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020.
- Novák, 2020b
Novák Attila: Pszichoanalízis és cionizmus között. József András analitikus az ÁVH fogságában (1953). *Századok* 2020/5. 1015–1045.
- Novák–Shiri, 2019
Novák Attila – Shiri Zsuzsa: *Magyar emlékek Izraelben*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2019.
- Nyiszli, 1946
Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Nagyvárad, Magánkiadás, 1946.
- Ofry, 2001
Dán Ofry: *Egy évszázad tanúja. A dr. Hermann Dezső-dosszié*. Budapest, Aranyfű Kiadó, 2001.

- Olosz, 2014
Olosz Levente: Felelősségre vonás a vészkorszak bűneiért Észak-Erdélyben. *Századvég* 2014/74. 85–102.
- Olosz, 2015
Olosz Levente: A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Határhelyzetek VIII. Terek, intézmények, átmenetek*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2015. 138–159.
- Olosz, 2018
Olosz Levente: Új Kelet megalapítása és első évei (1918–1920). In: Bodó Barna – Szoták Szilvia: *Diszciplínák találkozása – nyelvek és kultúrák érintkezése*. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium, 2018. 94–115.
- Olosz, 2020
Olosz Levente: Mozzanatok Kasztner Rezső második világháború előtti életéből. *Erdélyi Krónika*, 2020. március 14. <https://erdelyikronika.net/2020/03/14/mozzanatok-kasztner-rezso-masodik-vilaghaboru-elotti-eletebol/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Olosz, 2021a
Olosz Levente: *Marton Ernő életrajza*. PhD disszertáció. Eger, Eszterházi Károly Katolikus Egyetem, 2021.
- Olosz, 2021b
Olosz Levente: Marton Ernő a holokauszt árnyékában: a meneküléstől a mentésekig. In: Bödők Gergely – Gali Máté (szerk.): *A történelem bennünk él. Tanítványi tisztelettel Romsics Ignác 70. születésnapjára*. Budapest, Helikon, 2022. 323–354.
- Olosz, 2022
Olosz Levente: Hungarian-Jewish Organizations in Palestine/Israel (1918–1960). In: Novák Attila (szerk.): *Multiple binding: Hungarian-Jewish Past and Quarters*. 2022. (megjelenés alatt).
- On the Significance of the Kastner Case, 1955
On the Significance of the Kastner Case. Jerusalem, Public Committee Investigating the Genocide of the Jewish People in Europe, 1955.
- Orr, 1994
Akiva Orr: *Israel: Politics, Myths and Identity Crisis*. London, Pluto Press, 1994.
- Palgi, 1950
Joel Palgi: *...és jött a fergeteg*. Tel Aviv, Alexander, 1950.

- Pató, 2005
Pató Attila: Arendt-olvasatok határon innen és határon túl. *Korunk* 2005/ 9. 41–54.
- Pelle, 2017
Pelle János: Királytigrisek a Józsefvárosban. *BBC History* 2017/10. 84–85.
- Perlman, 2001
Lee Perlman: *Truth and Lies Onstage and Offstage. An examination of the Critical Debates Surrounding Productions about the Kastner Affair*. MA thesis. Tel-Aviv University. 2001.
- Politzer, 2021
Politzer Maymon Krisztina: Hősök és árulók kora. *Izraelinfo*, 2021. április 8. <https://izraelinfo.com/2021/04/08/hosok-es-arulok-kora/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Porat, 1990
Dina Porat: *The Blue and the Yellow Stars of David: The Zionist Leadership in Palestine and the Holocaust, 1939–1945*. Cambridge, Harvard University Press, 1990.
- Porat, 2008
Dina Porat: Attitudes of the Young State of Israel toward the Holocaust and Its Survivors: A Debate over Identity and Values. In: Dina Porat (szerk.): *Israeli society, the Holocaust and its Survivors*. London–Portland, Vallentine Mitchell, 2008. 157–174.
- Porat, 2020
Dan Porat: *Keserű számvetés – A náci kollaborációval vádolt holokauszt-túlélők ellen indított izraeli perek*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020.
- Porter, 2008
Anna Porter: *A Kasztner vonat*. Budapest, M-Érték Kiadó, 2008.
- Pütkösti, 2010
Pütkösti Árpád: Egyperces Fischerek. *Kritika* 2010/12. 23–26.
- Rácz, 2004
Rácz András: Auschwitz-Birkenau bombázásának katonai lehetőségei. *Hadtörténelmi Közlemények* 2004/3. 948–988.
- Radó, 2006
Radó Gyula: A Kasztner-vonat. *Sófár*, 2006. november 19. <http://regi.sofar.hu/esemeny/rado-gyula-a-kasztner-vonat/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Rahe, 2014

Thomas Rahe: Die »Kasztner-Gruppe« im Konzentrationslager Bergen-Belsen. Soziale Struktur, Lebensbedingungen und Verhaltensformen. In: Habbo Knoch – Thomas Rahe (szerk.): *Bergen-Belsen – Neue Forschungen. Neue Einblicke in die Spezifik des Konzentrationslagers und des DP-Camps Bergen-Belsen, dem seit 1946 größten Camp im Nachkriegsdeutschland*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2014. 109–123.

Rahe, 2021

Thomas Rahe: Kolb Jenő naplója és a Kasztner-csoport a bergen-belseni koncentrációs táborban. In: Kolb Jenő [Thomas Rahe – Fischer Lajos (szerk.)]: *»Hit az emberben« Bergen-belseni napló*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2021. 15–56.

Reichenthal, 2009

Eli Reichenthal: The Kasztner Affair Revisited. In: Randolph L. Braham (szerk.): *The Holocaust: Essays and Documents*. New York, Columbia University Press, 2009. 99–136.

Reichenthal, 2011a

Eli Reichenthal: The Kasztner Affair: A Reappraisal. In: Randolph L. Braham – William J. vanden Heuvel (szerk.): *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*. New York, Rosenthal Institute for Holocaust Studies, Graduate Center, Boulder – Social Science Monographs – Columbia University Press, 2011. 211–254.

Reichenthal, 2011b

Eli Reichenthal: Response to Ladislaus Löb's Review of The Holocaust: Essays and Documents, edited by Randolph L. Braham, August 2010. *East European Jewish Affairs* 2011/3. 297–298.

Reiniger–Elsby–Ochayon, 2021

Franziska Reiniger – Liz Elsby – Sheryl Silver Ochayon: Interviews with Professor Yehuda Bauer, Senior Historian, and Dr. Chava Baruch, International School, Yad Vashem The Hungarian Tragedy in Retrospect. *Yad Vashem Interviews*
<https://www.yadvashem.org/articles/interviews/baruch-bauer.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Rothkirchen, 1968

Livia Rothkirchen: Hungary - an Asylum for the Refugees of Europe. *Yad Vashem Studies* 1968. 127–146.

- Russell, 1962
Lord Russell of Liverpool: *The Trial of Adolf Eichmann*. London, Heinemann, 1962.
- Sanders, 2015
Paul Sanders: 'The 'Strange Mr Kastner' – Leadership Ethics in Holocaust-era Hungary, in the Light of Grey Zones and Dirty Hands. *Leadership* 2015/1. 4–33.
- Sanders, 2017
Paul Sanders: Grand Inquisition or Historiography: Paul Bogdanor's Old-New Take on the Kasztner Saga. *The Times of Israel*, 2017. január 4. <https://blogs.timesofisrael.com/grand-inquisition-or-historiography-paul-bogdanors-take-on-kasztner/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Schiller, 1996
Schiller József: *A strasshofi mentőakció története és előzményei*. Cserépfalvi Könyvkiadó, 1996.
- Schmidt, 1985
Schmidt Mária: Mentés vagy árulás? Magyar zsidó önmentési akciók a második világháború alatt. *Medvetánc* 1985/2–3. 111–125.
- Schmidt, 1990
Schmidt Márai: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács*. Budapest, Minerva, 1990.
- Schön, 1962
Schön Dezső: *A jeruzsálemi per*. Tel-Aviv, Új Kelet Kiadóhivatal, 1962.
- Schön, 1981
Schön Dezső: *A Tegnap városa: a nagyváradi zsidóság emlékekönyve*. Tel-Aviv, Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben, 1981.
- Schweitzer, 2021
Schweitzer Gábor: Mit tudhattak a magyar zsidók a holokausztról 1943-ban? *Szombat* 2021/1. 11–14.
- Segev, 1993
Tom Segev: *The Seventh Million*. New York, Hill and Wang, 1993.
- Serebro–Sellschop, 2007
Harold Serebro – Jacques Sellschop: *Beyond Redemption? The Nazi Colonel Who Saved Jews*. Westmoreland and Trent Publishers, 2007.

- Shadior, 2015
 Esti Shadior: The Hidden Story. An Interview with Dr. Ayala Nediivi. *Inyan*, 2015. március 18.
<http://ayalanediivi.co.il/articles/hamodia-16.3.15.pdf>
 (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Shaked, 2015
 Michal Shaked: The Unknown Eichmann trial: the Story of the Judge. *Holocaust and Genocide Studies* 2015/1. 1–38.
- Shapira, 2012
 Anita Shapira: *Israel: A History*. Massachusetts, Brandeis University Press, 2012.
- Stangneth, 2014
 Bettina Stangneth: *Eichmann Before Jerusalem: The Unexamined Life of a Mass Murderer*. New York, Alfred A. Knopf, 2014.
- Stern, 2004
 Stern Samu: *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel!* Budapest, Bábel Kiadó, 2004.
- Swirsky, 2004
 Michael Swirsky: *Facing the Glass Booth: The Jerusalem Trial of Adolf Eichmann*. Detroit, Wayne State University Press, 2004. [Eredetileg héberül jelent meg 1962-ben.]
- Szabó, 2008
 Szabó Csaba: Izrael hatnapos háborúja és a magyar külpolitika. *Történelmi Szemle* 2008/2. 225–250.
- Számvéber, 2016
 Számvéber Norbert: Királytigrisek „Kis-Varsóban”. Német nehéz harckocsik harci bevetése a budapesti Teleki László tér körzetében 1944. október 15–17. között. In: Martinovich Endre (szerk): *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2016. 391–396.
- Száraz, 1976
 Száraz György: *Egy előítélet nyomában*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976.

Szécsényi, 2017

Szécsényi András: Holokauszt-reprezentáció a Kádár-korban: A hatvanas évek közéleti és tudományos diskurzusának emlékezetpolitikai vetületei. In: Rapolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VII.* Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2017. 291–329.

Szécsényi, 2019

Szécsényi András: Magyar deportáltak útvonalai Bergen-Belsenbe (1944–1945) a tanúságtételek tükrében. In: Gecsény Lajos – Fazekas Csaba (szerk.) *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből.* Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 175–191.

Szilágyi, 2005

Szilágyi Ernő [Novák Attila (szerk.)]: *Ismeretlen memoár a magyar vészévkorszakról.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

Szita, 2005

Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment a világot menti meg. Mentőbizottság – Kasztner Rezső – SS-embervásár. 1944–1945.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005.

Tibori, 2001

Tibori Szabó Zoltán: *Élet és halál megszgyén. Zsidók menekülése és mentése a magyar–román határon 1940–1944 között.* Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001.

Tibori, 2004

Tibori Szabó Zoltán: Csík vármegye zsidósága a betelepüléstől a megsemmisítésig. In: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról III.* Budapest, Balassi Kiadó, 2004. 103–142.

Tibori, 2007

Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után.* Kolozsvár, Koinónia, 2007.

Tibori, 2011

Tibori Szabó Zoltán: Auschwitz-jegyzőkönyvek: kihez jutottak el, és mikor? In: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V.* Budapest, Balassi Kiadó, 2011. 172–202.

Tress, 1984

Madeleine Tress: Fascist Components in the Political Thought of Vladimir Jabotinsky. *Arab Studies Quarterly* 1984/4. 304–324.

- Trunk, 1972
Isaiah Trunk: *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi*. New York, Macmillan Publishing, 1972.
- Ungváry, 2013
Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Budapest, Jelenkor Kiadó, 2013.
- Váci, 2009
Váczi István: Dilemmák a XX. századból. *Figyelő* 2009/20. 50–51.
- Vago, 1967
Bla Vago: Political and Diplomatic Activities for the Rescue of the Jews of Northern Transylvania (June 1944 – February 1945). *Yad Vashem Studies* 1967. 155–173.
- Vago, 1970
Bela Vago: Budapest Jewry in the Summer of 1944. Otto Komoly Diaries. *Yad Vashem Studies* 1970. 81–105.
- Vago, 1974
Bela Vago: The Intelligence Aspects of Joel Brand Mission. *Yad Vashem Studies* 1974. 111–128.
- Vago, 1984
Bela Vago: The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary – Notes on Randolph L. Brahm's Book. *Yad Vashem Studies* 1984. 437–443.
- Varga, 2015
Varga László: A Zsidó Tanács utóélete. *Élet és Irodalom* 2015/1–2. <https://www.es.hu/cikk/2015-01-09/varga-laszlo/a-zsido-tanacs-utoelele.html> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Veszprémy, 2017a
Veszprémy László Bernát: „Nyilas rabbi”, vagy különös hős? – Berend Béla emlékezete. *Szombat*, 2017. július 15. <https://www.szombat.org/politika/nyilas-rabbi-vagy-kulonos-hos-berend-bela-emlekezete> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)
- Veszprémy, 2017b
Veszprémy László Bernát: Kasztner Rezső: Apró képek nagy emberekről. *Új Kelet online*, 2017. március 5. <https://ujkelet.live/2017/03/05/kasztner-rezso-apro-kepek-nagy-emberekrol/> (Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Veszprémy, 2017c

Veszprémy László Bernát: „Istenjátszás”, embermentés – Kiket és miért mentett meg Kasztner Rezső? *Szombat*, 2017. március 2.
<https://www.szombat.org/tortenelem/istenjatszas-embermentes-kiket-es-miert-mentett-meg-kasztner-rezso>
(Utolsó letöltés: 2022. december 11.)

Veszprémy, 2021

Veszprémy László Bernát: „Zionist Rescue Was Definitely an Inter-Organizational Project”. *New Aspects Of The Kasztner-Train*. In: Adina Babeş – Fruchter (szerk.): *The Holocaust in South-Eastern Europe: Historiography, Archives Resources and Remembrance*. Malaga, Vernon Press, 2021. 175–200.

Végső, 2007

Végső István: Hol áll most a Kasztner-vonat? *Rubicon* 2007/1–2. 100–107.

Vízer, 2009

Vízer Balázs: „Nem csak egyféle hős létezik”. Interjú Gaylen Ross rendezőnővel a Kasztner meggyilkolása című film készítőjével. *Barátság* 2009/3. 6074.

Vörös, 2014

Vörös István Károly: A pécsi zsidók tragédiája 1944-ben. In: Hábel János (szerk.): *Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2014. 17–42.

Vrba–Bestic, 1964

Rudolf Vrba – Alan Bestic: *I Cannot Forgive*. New York, Grove Press, 1964.

Weinberger, 1970

Moshe Carmilly-Weinberger: *A Koložvári zsidóság emlékkönyve*. New York, M. Carmilly-Weinberger, 1970.

Weissberg, 1958

Alex Weissberg: *Advocate for the Dead: the Story of Joel Brand*. London, Deutsch, 1958.

Weitz, 1995

Yechiam Weitz: *Ha Ish she-Nirtsah Paamayim* [Az ember, akit kétszer gyilkoltak meg]. Jerusalem, Keter Publishing House, 1995.

- Weitz, 1996
 Yechiam Weitz: The Holocaust on Trial: The Impact of the Kasztner and Eichmann Trials on Israeli Society. *Israel Studies* 1996/2. 1–26.
- Weitz, 2011
 Yechiam Weitz: *The Man Who Was Murdered Twice: The Life, Trial and Death of Israel Kasztner*. Jerusalem, Yad Vashem, 2011.
- Weitz, 1994
 Yechiam Weitz: The Herut Movement and the Kasztner Trial. *Holocaust and Genocide Studies* 1994/3. 349–371.
- Wróbel, 1997
 Piotr Wróbel: „Judenräte” Controversy: Some Polish Aspects. *The Polish Review* 1997/2. 225–232.
- Wyman, 1984
 David Wyman: *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust 1941–1945*. New York, Pantheon, 1984.
- Yablonka–Tlamim, 2003
 Hanna Yablonka – Moshe Tlamim: The Development of Holocaust Consciousness in Israel: The Nuremberg, Kapos, Kastner, and Eichmann Trials. *Israel Studies* 2003/3. 1–24.
- Zweig, 2004
 Ronald Zweig: *Az aranyvonat. A 20. század legnagyobb rablásának története*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 2004.
- Zsolt, 1945
 Zsolt Béla: *Fehér könyv*. Budapest, Globus Nyomda, 1945.
- Zsolt, 2005
 Zsolt Béla: *Nine Suitcases*. London, Pimlico, 2005.

CLIO KÖTETEK

Sorozatszerkesztő:
Fóris Ákos és Gellért Ádám

1. „A rémuralom készséges szolgálja kívánt lenni”? Perjessy Sándor és a Tanácsköztársaság elleni felkelés Szentendrén (1919. június 24–25.)

Magyar Endre Lénárd

2. Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tiszti különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról (1919. augusztus 3. – 1921. október 23.)

Kóródi Máté

3. Garbai Sándor a Tanácsköztársaságról és a zsidóságról. Válogatás a Forradalmi Kormányzótanács elnökének visszaemlékezéseiből

Végső István

4. A nagysármási zsidók meggyilkolása (1944. szeptember 16–17.)

Magyarok, románok és zsidók a magyar katonai megszállás időszakában

Kovács Szabolcs

5. Iratok Bárdossy László népbíróági peréhez

Tangl Balázs

6. Vérengzés Apátfalván (1919. június 23–24.)

Erőszak, ellenállás és megtorlás a román katonai megszállás idején

Marosvári Attila

7. „Ezeknek ki kell kerülni a nemzet vérkeringéséből”

A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944)

Bajcsi Ildikó

8. „A kommunizmuság nagyobb tért nem tudott hódítani”

A Tanácsköztársaság története Kárpátalján

Kosztjó Gyula

9. Erőszak és hatalomátrendeződés Csanád vármegye falvaiban

(1918. november – 1919. január)

Marosvári Attila

CLIO KÖTETEK

Sorozatszerkesztő:
Fóris Ákos és Gellért Ádám

10. Narratívák fogságában

A Kasztner-ügyről szóló tudományos és közéleti diskurzusok története

Olosz Levente

OLOSZ LEVENTE

történész, PhD
Clio Intézet

Kasztner Rezső (1906–1957) mentési tevékenysége és a német megszállókkal 1944 nyarán folytatott tárgyalásai a magyarországi holokausz egyik leginkább vitatott kérdése, amely Izraelben és Magyarországon is történészi, jogászi és közéleti viták sorát szülte. Olosz Levente ezeket a Kasztner személyéről és mentési tevékenységéről kialakult tudományos és közéleti diskurzusokat tekinti át és elemzi.

A szerző részletesen bemutatja, hogy miként alakult a háború után Kasztner megítélése, s lett ünnepelt hősből náci kollaboráns. A könyv ismerteti az 1954-es rágalmazási per, a nagy port kavarázó elsőfokú ítélet, majd az izraeli Legfelsőbb Bíróság döntése és az Eichmann-per után kialakult izraeli és magyar államszocialista narratívákat.

A könyv második felében a szerző a Kasztnerről folyó tudományos feldolgozásokat tekinti át, bemutatja azok érvrendszerét és a Kasztner tevékenységét ellentétesen megítélő táborok között húzódó törésvonalakat.

Végül, Olosz a film és színházi adaptációkon, valamint a különböző emlékhelyek bemutatásán keresztül járja körül a Kasztner-kérdés izraeli és magyarországi közéleti emlékezetét.

